जागदीशी पक्षता of जगदीशभट्टाचार्य
– Edited and published by बाबू
वाराणसी प्रसाद at काशी संस्कृत प्रेस.
Loose leaves lithoprint edn.,
Benares, nd.

(24)

1264

॥अथजागदीशीपक्षताप्रारभ्यते॥

॥श्रीगणेशायनमः॥ अथपक्षताशिरोमणिः॥ अनुमितिलक्षणैककार्य्यानुकूलतासङ्गत्या पक्षधर्म्मतां निरूपयितुमाह व्याप्तीति। सन्दिग्धेति। यत्र साध्यस्य यादृशसंबं
धावगाहिनिर्णयनिवर्त्त्योऽयं संशयस्तत्र सतादृशसम्बन्धेन साध्यानुमितौ पक्षीत्यर्थः तेन न पक्षसाध्यविशेष्यकसंशयाननुगमो न वा सम्बन्धान्तरेण सन्देहेऽपि निर्णी
तसम्बन्धेन पक्षत्वम् न वा तमःप्रभृतिषु समवायेनाकाशादिसाधने तद्धेतुकल्पनम्। संशययोग्यतां निरस्यति नापीति साधकबाधकमानेसिद्धिबाधौ केवलान्वयिनि च पक्ष-
निष्ठाभावप्रतियोगित्वधीरेव सुलभोबाधः। ननु तत्रापि पुनरनुमित्सा ततः परामर्शानन्तरं स्मरणात्मकाद्वा परामर्शादनुमितीष्टसाधनताविषयकादनुमित्सा ततोऽनुमिति
रितिफलबलात्कल्पनीयमित्यत आह सिषाधयिषेति नचानुमितिजनिकेच्छैव पक्षता सा च क्वचित्स्वनिष्ठैव सर्वत्रेश्वरनिष्ठैव सुलभेतिवाच्यं तस्या नित्यत्वेन सिद्धावस्या
मपि पक्षताप्रसंगात् नच तस्यास्तदानीं न तज्जनकत्वं तद्भिन्नतद्योग्यता अनपायात् नच तदुपधानम् अनुमितेः पूर्व्वं तदभावात् नच तत्सामग्रीसमवधानं कारणमात्रस्य
पक्षताकुक्षिनिक्षेपप्रसंगाच्छेषवैयर्थ्यात्। तदानीं सामग्रीविरहप्रयोजकव्यतिरेकप्रतियोगिनः कारणस्य वक्तव्यत्वापाताच्च। सिषाधयिषेति यत्रानुमित्सानन्तरं साध्यतद्व्या
प्यवत्त्वविशिष्टपक्षस्मरणम् अनुमितीष्टसाधनताविषयकतादृशस्मरणाद्वा अनुमित्सा अनुमित्सापूर्वकालोत्पन्नविशेषणस्मरणाद्वा अनुमित्साकालोत्पन्नेन्द्रियसन्नि
कर्षसहितात्साध्यतद्व्याप्यविशिष्टपक्षप्रत्यक्षं तदनन्तरञ्चानुमितिस्तत्र पक्षतासम्पत्तये सहकृतान्तं साधकमानविशेषणं। सिषाधयिषा च तत्साध्यविशिष्टतत्पक्षविषयत्व
प्रकारिका अनुमितिविषयिणीच्छा यत्किंचिज्ज्ञोत्तरंज्ञानंजायतामितीच्छायामपि सिद्धसत्त्वेऽनुमित्यनुत्पादात् अनुमितित्वाप्रकारिकायामपि प्रत्यक्षाद्यतिरिक्तं पर्व्वतेवह्
न्हिज्ञानंजायतामितीच्छायां प्रत्यक्षाद्यनन्तरमनुमित्युत्पादाच्च यादृशयादृशेच्छासत्त्वे सिद्धौ सत्यामनुमितिस्तत्तदिच्छाभावसमुदायस्य विशेषणत्वादिच्छाया अननुग
मेऽपि न क्षतिः धूमेनानुमिनुयामितीच्छायामालोकपरामर्शात् सत्यामपि सिद्धौ यदि नानुमितिस्तदान्यमात्रलिंगकानुमितीच्छाकामिनी जिज्ञासादिवत् पृथक् प्रतिबन्धि
का यदि च तत्रानुमितिस्तदा सिद्धिसत्त्वे तत्रानुमितेर्वारणाय तल्लिंगिकानुमितीच्छा तदन्यमात्रलिंगिकानुमितीच्छातिरिक्तानुमितीच्छा वा वाच्या लिंगविशेषेणापि च नि
यन्त्रितपक्षत्वं तल्लिंगकानुमितौ सिद्धिकालीनातल्लिंगिकानुमितीच्छाविरहविशिष्टान्यलिंगकानुमितीच्छेव वा प्रतिबन्धिका साधकमानं साध्यवत्त्वनिश्चयः पाषाणमयः
त्वादिना पर्व्वते तेजस्त्वादिना च वन्हेः सिद्धावपि पर्व्वतत्वेन तत्र वन्हित्वेन च तस्यानुमितेर्द्धर्मित्वसाध्यत्वयोरवच्छेदकावनुप्रवेशानीयौ यदि च पर्व्वतत्वसामानाधिकरण्येनैक
त्र साध्यसिद्धावपि विनानुमित्सामन्यत्र नादृशानुमितिरानुभविकी तदा धर्मिविशेषोऽपि निवेश्यो नान्यथा पक्षतावच्छेदकस्य सामानाधिकरण्येन साध्यसिद्धावपि तदवच्छे
देनानुमितिदर्शनात् पक्षतावच्छेदकावच्छेदेनानुमितिं प्रति तु सिद्धिमात्रस्य विरोधित्वम् इत्थञ्च लिंगभेदन्या

योऽनुसरणीयः साध्यविशेष्यकसिद्ध्यनन्तरं पक्षविशेष्यकानुमितेः प्रामाणिकत्वे तां प्रति पक्षविशेष्यिकैव सिद्धिर्विरोधिनी एवञ्च पक्षविशेष्यकसिद्ध्यनन्तरमपि सा
ध्यविशेष्यिकानुमितिर्जायते तुल्यन्यायात् समानाकारायाः सिद्धेः प्रतिबन्धकत्वे पर्य्यवसानात् तादृशानुमितिं प्रति सिद्धिमात्रं विरोधि साध्यप्रसिद्धिरेव वा अत एव प्रसि
द्धसाध्यकस्थले पक्षविशेष्यिकैवानुमितिरनुभूयत इति अत्र च व्याप्तिस्मरणादिना पूर्व्वानुमित्सानाशे परामर्शकाले च सिद्धिसत्त्वेऽनुमित्सान्तरोत्पत्त्यैवानुमितिस्तथैवका
रणीभूतस्य विशिष्टाभावस्य संपत्तिरित्युपाध्यायाः। अन्ये तु द्वित्रिक्षणान्तरितायामप्यनुमित्सायामनुमितिदर्शनात् अनुमित्सायोग्यता वाच्या सा च न स्वोत्पत्त्यनन्तरं १
स्वविषयसिद्ध्यनुत्पादः अनुमित्सानन्तरमन्तरानुमित्स्यनुत्पादे दिवसादिविलम्बेनेन्द्रियादिना निर्णीतेऽपि साध्ये लिंगपरामर्शादनुमितिप्रसंगात् किंत्वनुमित्सानन्तरं लिंगद
र्शनादिक्रमेण यावता कालेनोत्सर्गतः परामर्शो जायते तावानेव कालः फलबलेन तथा कल्पनात् अथवानुमित्सोत्पत्त्यनन्तरमनुमित्सानाशेऽपि सिद्धौ सत्यां यावत्कालमध्ये
ऽनुमितिर्जायते तावानेव कालोऽनुमित्सयोपलक्षितः यदि च सिद्ध्यनन्तरं तन्नाशेऽपि द्वित्रिक्षणमध्ये विनानुमित्सामनुमित्यनुत्पादोऽनुभवसिद्धस्तदा सिद्ध्यापि तावानेव समय
उपलक्षणीयः विशिष्यलक्षणनियमस्त्वव हि तैः करणीय इति वदन्ति। अत्र च यत्र साध्यनिर्णयेच्छानन्तरं पूर्व्वोक्तन्यायेन साध्यतद्व्याप्यविशिष्टपक्षस्य प्रत्यक्षं स्मरणं वा यत्र वा
साध्यतद्व्याप्यधर्मतादृशव्याप्यधर्मान्तरविशिष्टपक्षस्य तत्पक्षकसाध्यतद्व्याप्यवत्त्वानुमित्योरिष्टसाधनतायाश्चैकं स्मरणं ततस्तयोरनुमित्सा ततः साध्यतद्व्याप्यवत्त्वानु
मितिस्तत्र तदनन्तरमनुमितिप्रसंगः योग्यताविवक्षणेन तु सुतरामेवेति तदिच्छाविषयसिद्ध्यनुपहितत्वं तद्विशेषणं पक्षसाध्यभेदेन च पक्षताया भेदात् पृथक् पृथगेव कार्य्यका
रणभावः तथा च यत्र सिद्ध्यनन्तरं कदाप्यनुमितिर्न जाता तत्र सिद्ध्यभावमात्रं कारणं न तु तत्रेच्छानिवेशोऽपि गौरवात् प्रयोजनाभावाच्च तेन यत्पक्षकयत्साध्यकानुमितौ कस्या
पीच्छा न जाता तत्रोक्तिसाधारण्यमात्रसंपादनायेश्वरेच्छानिवेशनायासो नोपादेयः। यत्तु सिषाधयिषाविरहविशिष्टस्वक्षणाव्यवहितोत्तरक्षणोत्पत्तिकानुमितिकभिन्नाया
सिद्धेः सिषाधयिषाविरहविशिष्टायास्तस्या अभावः पक्षता अथ तृतीयक्षणव्यवधायकद्वितीयक्षण एवाव्यवहितत्त्वपर्य्यवसानाद्यत्राविरलक्रमेण सिद्धिसिषाधयिषानु
मितयस्तत्र द्वितीयक्षणे पक्षतासम्पत्तये द्वितीयः सिषाधयिषाविरहो विशेषणमस्तु सिद्धेः प्राथमिकस्तु स्वक्षणस्य किमर्थमिति चेत् यत्र क्रमेण सिषाधयिषाप्रात्यक्षिक
सिद्धिपरामर्शानुमितयस्तत्र तृतीयक्षणे पक्षतासम्पत्त्यर्थमिति तन्न यत्रानुमित्सानाशकाले प्रात्यक्षिकी सिद्धिरथ च परामर्शानुमिती तत्र पक्षताविरहप्रसंगात् अथ प्र
थमक्षणमपेक्ष्य द्वितीयस्यैव द्वितीयमपेक्ष्य तृतीयस्याप्यव्यवहितोत्तरत्वं स्वध्वंसाधिकरणकालध्वंसानधिकरणत्वे सति स्वाधिकरणकालध्वंसाधिकरणत्वं वा तादृशाव्य
वहितोत्तरत्वं वाच्यं तथा च यत्र क्रमेण सिद्धिसिषाधयिषानुमितयस्तत्र प्रथमक्षणे पक्षतावारणाय उत्तरक्षणस्य विशेषणं प्रथमं विशिष्टान्तं द्वितीयन्तु सिद्धेस्तत्रैव द्वितीय

प॰ त्रि॰ क्षणे पक्षतासम्पत्तये यदि पुनरिच्छाजनिकासामग्री प्रतिबध्नात्यनुमितिं तदानुमित्यव्यवहितपूर्व्ववर्त्तिसिद्धिभिन्नसिद्ध्यभावमात्रं पक्षतेति चेत्तादृशसिद्धीनां तत्तद्व्यक्तित्वेना
२ भावः कारणं निरुक्तरूपविशिष्टत्वेन वा नाद्यः अनन्तकार्य्यकारणभावप्रसंगात् तादृशसकलसिद्धौ अनुमित्साविरहविशेषणदानस्य वैयर्थ्यात् तत्तत्समये सम्बन्धव्यक्ती
नां तत्तत्समयावच्छिन्नतत्तन्मनोयोगादीनां वा प्रतिबन्धकत्वप्रसंगाच्च नान्त्यः सत्यपि परामर्शादौ कस्याश्चित्सिद्धेरनन्तरमनुमितिः कस्याश्चिन्नेत्यत्र नियामकाभावात् न
वा कारणतावच्छेदकावच्छिन्नसमाजाधीनकार्य्योत्पादादिकं कारणतावच्छेदककोटौ निविशते तथासति उत्पत्तिकालावच्छिन्नत्वविशेषिते न स्वक्षणाव्यवहितोत्तर
क्षणोत्पत्तिकस्वसमानाधिकरणानुमितिकसविषयत्वेन स्वसमानाधिकरणानुमित्यव्यवहितपूर्व्वक्षणोत्पन्नसविषयत्वेन स्वक्षणाव्यवहितोत्तरक्षणानुत्पत्तिकस्वसमाना
धिकरणानुमितिकभिन्नसविषयत्वेन वा किंवा स्वसमानाधिकरणानुमित्यव्यवहितपूर्व्वक्षणवर्त्तित्वविशिष्टज्ञानत्वादिना कारणत्वं स्यात् अव्यवहितोत्तरत्वं द्वितीयत्
वक्षणवृत्ति नातिप्रसंगः न चादिमेषु परामर्शस्थितिक्षणे यत्र विरोधिसिद्ध्यादिविनाशस्तत्रोत्तरक्षणेऽनुमितिर्न स्यात् परामर्शस्य तथात्वादिति वाच्यम् अनुमितिसामग्र्या
विरोधिन्या विरहेण तदानीमुत्पन्नादनुव्यवसायादेरनन्तरः संस्काराद्युतत्संभवात् संस्कारजन्यत्वेन स्मृतित्वस्य प्रागेव निरासात् स्याद्वा स्वसमानाधिकरणानुमित्यव्य
वहितपूर्व्वक्षणवृत्तिभिन्नत्वेन स्वसमानाधिकरणानुमित्यव्यवहितपूर्वत्वानधिकरणक्षणवृत्तित्वविशिष्टत्वेन वा स्वसमानाधिकरणानुमित्युत्पत्त्यनधिकरणसमयाव्यव
हितपूर्व्वक्षणवृत्तित्वविशिष्टत्वेन वा प्रतिबन्धकत्वं तदव्यवहितपूर्व्वत्वञ्च तदुत्पत्तिक्षणोत्पत्तिकध्वंसप्रतियोगित्वं। न चात्र प्रथमे यत्र सिद्ध्यात्मकपरामर्शानन्तरं सिषाध
यिषाया उत्पत्तिकाले तत्पुरुषीयस्य कस्यापि धर्म्मस्य न विनाशः अनन्तरं पुनरनुमितिः तत्र तदुत्पत्तिसमयेऽपि सा स्यात् तत्पूर्व्वकालीनानां सर्व्वेषां तादृशपूर्ववर्त्तित्वेनाविरो
धित्वादिति वाच्यम् अनवरतपरिस्पन्दमानापरिमितपवनादिपरमाणुचेतनसंयोगसन्तानान्तःपातिव्यक्तीनामविरतमेवोपरमात् फलानुत्पादवलेनापि तादृशकल्पनास
म्भवात् कारणान्तरकल्पने गौरवाच्च अन्वयव्यभिचारसन्देहस्य च कारणत्वग्रहविरोधित्वात् उपादीयन्तां वा तत्तदात्मसमयविशेषसम्बन्धा एव तादृशपूर्ववर्त्तिभिन्नाः
भवेद्वा तत्तत्पुरुषीयानुमितिं प्रति तत्तदीयानुमित्यव्यवहितपूर्वक्षणत्वादिना तादृशक्षणवर्त्तित्वविशिष्टत्वादिना वा कारणत्वं तथा चोपमानादेः प्रमाणान्तरत्वं भज्येत सर्वत्रानुमि
तिसामग्रीसंभवात् विलीयेत च परामर्शत्वादिना कारणत्वं बाधकत्वादिना च प्रतिबन्धकत्वं अनयैव रीत्या कार्य्यान्तरेष्वपि क्लृप्तानां कारणानां प्रतिबंधकानाञ्च तथात्वमक्लृप्ता
नाञ्च तथात्वं प्रसज्येत अतएव न द्वितीयोऽपि प्रकारः वैयर्थ्याच्च सिद्धेः। सिषाधयिषाविरहविशिष्टस्य सिद्ध्यनुमानातिरिक्तसाधकमानयोरन्यतरस्याभावः कारणमिति तु के राम॰
चित्तन्न साधकमानं हि सिद्धिस्वरूपयोग्यं तदुपहितं तत्सामग्री वा नाद्यः चक्षुरादिसत्त्वे विनानुमितीच्छामनुमित्यभावप्रसंगात् न द्वितीयः सिद्धेः पूर्वं तदुपहितत्वाभावेन २

प्रत्यक्षसामग्रीसत्वेप्यनुमित्यापत्तेः अनुमानातिरिक्तेत्यस्यवैयर्थ्याच्च न तृतीयः अनुमितिसामग्र्यभावत्वेन प्रत्यक्षकारणत्वम् अनुमित्साविरहविशिष्टप्रत्यक्षसामग्र्यभावत्वेन
चानुमितिकारणत्वमित्यन्योन्याश्रयात् स्थाणुत्वाभावव्याप्यदर्शनक्षणे प्रति योग्यारोपविरहेणाभावप्रत्यक्षसामग्रीविरहात् पक्षतासत्वे स्थाणुत्वारोपक्षणे तदभावानुमि
त्यापत्तेरित्यपि कश्चित् वस्तुतस्तु स्वतन्त्रान्वयव्यतिरेकशालित्वान्नियमेन प्रथममुपस्थितत्वाल्लाघवाच्च प्रत्येकमेव तथात्वमन्यथा बाधादेरप्यत्रैवान्तर्भावप्रसंगात् न
चानुमित्साविरहस्य प्रत्येकं विशेषणत्वे गौरवं शाब्दसिद्धौ सत्यामशब्दं ज्ञानं जायतामितीच्छायामनुमितेरुत्पादात् सिद्धावनुमितिविषयेच्छाविरहस्य प्रत्यक्षसामग्रीसत्वे
च तादृशेच्छायामनुमित्यनुत्पादात् साधकमाने अनुमितित्वादिप्रकारकेच्छाविरहस्य पृथगेव विशेषणतायास्त्वयापि वाच्यत्वात् स्वनिवर्त्तकप्रत्यक्षादिसामग्रीसमवहि
तान्यत्वादिना च तादृशेच्छयोरनुगमेः तीव्रगौरवम् अन्यतरत्वघटकयोरन्योन्याभावयोर्मिथो विशेषणविशेष्यभावे विनिगमकाभावश्च आत्मनिष्ठत्वसमवायेन सिद्धेर
भावः भिन्नभिन्नेन च सम्बन्धेन तत्तदसाधारणकारणरूपायास्तत्सामग्र्याः मणिविशिष्टस्य वन्हेरिवेतरेतरविशिष्टस्य मनोयोगादेः प्रतिबन्धकत्वायोगात् तथाच कथम
नुगतरूपेण तयोरभावः कारणं एवं सिद्धेः सिषाधयिषाविरहेण वैशिष्ट्यमेककालावच्छेदेनैकात्मवृत्तित्वं प्रत्यक्षादिकारणचक्षुःसंयोगादेस्त्वन्यादृशमिति सामग्रीवि
शेषाभावस्य हेतुत्वेपि लाघवात् सिद्ध्यभाव एव पक्षव्यवहारनिमित्तं एतदेवाभिसन्धाय प्रवृत्तिनिमित्तमुक्तमिति वक्ष्यति फलानुपहितसिद्धीच्छाविरहविशिष्टसि-
द्ध्यभावापेक्षया बाधाभावस्य लघुत्वेपि सिद्धसाधनस्थलपक्षव्यवहारविरहेण तादृशसिद्ध्यभावस्यावश्यकत्वे बाधाभावो न निविशते गौरवात् विशिष्टसिद्ध्यभा-
वस्य चात्मनिष्ठस्यैवानुमितिहेतुत्वेपि तस्य परम्परासम्बन्धादेव पर्व्वतादौ पक्षव्यवहार इति ध्येयम् एकस्य पुंसोऽनुमित्सासत्वेपि अन्यस्य तद्विरहिणः प्रत्यक्षादिसाम
ग्रीसत्वेऽनुमित्यनुत्पादात् तत्पुरुषीयानुमितिं प्रति तत्तत्पुरुषीयानुमित्साविरहकालीनतत्तत्पुरुषीयसिद्धिसामग्रीविशेषविरहोऽनन्यगतिकत्वेन हेतुरुपेतव्य इति वद-
न्ति। अथ सिद्ध्युत्तरानुमितौ सिषाधयिषा हेतुरस्तु न चैवं मण्यादिस्थलीयदाहं प्रत्युत्तेजकस्य हेतुत्वापत्तिः उत्तेजकानामननुगतत्वात् तावदभावविशिष्टमण्याद्यभाव-
स्य चानुगतत्वादिति चेदिहापि दर्शितोऽननुगमः सिषाधयिषायाः सिद्ध्युत्तरानुमितित्वञ्चानुगतानतिप्रसक्तं दुर्व्वचं सिद्धिस्थितिकालीनां स्वेतरसिद्धिकालीनां वानुमितिं
प्रति हेतुत्वकल्पने च विनापि सिषाधयिषां सिद्धिनाशकालेऽनुमित्युत्पादो दुर्व्वारः एकस्य च पुंसः सिद्धिसत्वेऽन्यस्य सिषाधयिषाशून्यस्यानुमित्यनुत्पादप्रसंगः तत्तत्पुरु-
षीयतादृशानुमितिं प्रति सिषाधयिषाया हेतुत्वेऽनन्तकार्य्यकारणभावप्रसंगः अपि च सिद्धौ सत्यां विनापि सिषाधयिषां सामान्यसामग्रीतोऽनुमितिसामान्योत्पत्तिप्रसङ्गा-
त् न हीदृशविशेषसामग्रीं विना सामान्यसामग्र्या अनुमितिजनकत्वं नास्ति न चान्यत्रापि तद्विशेषसामग्र्यन्तरमस्तीति तत्कल्पने चातिगौरवं इह जायमाना सा सिद्ध्युत्तरेवस्या

ग॰प॰ त्सान्न जायते कारणाभावादिति चेत् समाजनिष्ठानुमितिसामान्यन्तु स्यादेव कार्य्योत्पादविरहस्य विना कारणभावमसंभवात् करणव्यापारत्वेनावश्यककारणभाव
३ स्य परामर्शस्य कारणतावच्छेदिका पक्षता न कारणमिति तु भ्रमः प्रतिबन्धकान्तराभाववदन्वयव्यतिरेकशालित्वेन हेतुत्वात् अन्यथा यथासंभवं निमित्तकारणस्य
समवायिकारणत्वाद्यवच्छेदकत्वप्रसंगात् अथानुमितिसाधारणसिद्धेः प्रतिबंधकत्वे तदभावस्य मण्याद्यभाववत् प्रतिबन्धकाभावत्वेन कार्य्यकालवृत्तेरेव हेतुत्वात्
अनुमितिकाले च तदसंभवात् सा नोत्पद्येतेति चेन्न यस्य मण्याद्यभावादेः कार्य्यसमकालतयान्वयव्यतिरेकित्वं तस्यैव तथात्वेन हेतुत्वं न तु सर्व्वस्य गौरवात् अन्य
था समवायिकारणस्य कार्य्यसहभूतस्यैव हेतुत्वात् कारणमात्रस्य तथात्वप्रसक्तौ प्राभाकरा एव विजयेरन्निति। प्राभाकरास्तु विनाप्यनुमित्सां क्वचित् परामर्शानुमि
तिप्रवाहस्याविरललग्नस्यानुभविकत्वात् कालभेदकल्पनायाञ्च मानाभावात् मानाभावाच्च पक्षता नानुमितिहेतुः परार्थानुमाने तु सिद्धसाधनमर्थान्तरविधया दूषण
मित्याहुः ॥ ॥ अथ जागदीशी पक्षता ॥ अनुमितिलक्षणेति। अनुमितिस्वरूपे इत्यर्थः। व्याप्तिज्ञानजन्याया अनुमितेः किमन्यत्कारणमिति जिज्ञासायैव पक्षतानिरूप
णादिति भावः अत्रानुकूलत्वं जनकजनकतावच्छेदकसाधारणप्रयोजकत्वमात्रं तेन व्याप्तेरनुमित्यहेतुत्वेपि न क्षतिः यत्तु जनकतावच्छेदकत्वमेवात्रानुकूलत्वं व्याप्ति
वत्पक्षताया अपि करणव्यापारतया सिद्धहेतुभावस्य परामर्शस्य जनकतायामवच्छेदकत्वादिति मतं तत्तुच्छं पक्षता न कारणमिति तु भ्रम इत्याद्युत्तरग्रन्थविरोधापत्तेः पक्ष
धर्मतामिति। पक्षे धर्मत्वं यस्या इति व्युत्पत्त्या पक्षतामित्यर्थः पक्षस्य धर्मत्वं धर्मविशेषः पक्षत्वमिति वा देवतादिशब्दवत्तलः स्वार्थिकत्वात् व्याप्तौतीति। न च प्रकृतग्रन्थस्वर
संवलितस्यैव पाठस्य धर्त्तुमुचितत्वाद्व्याप्त्येव धारणं युक्तमिति वाच्यमप्रयोजकत्वात् व्याप्तिनिरूपणानन्तरमित्येवं मूलपाठमनुसृत्यैव तथोपन्यासादिति भावः। ननु
संदिग्धसाध्यधर्मत्वमिति मूलस्य यदि संदेहविषयीभूतसाध्यवत्त्वमर्थस्तदा विनष्टवन्ह्यादेर्जलादावनुमितिर्न स्यात्तत्र तादृशसाध्याभावेन पक्षताविरहादतः साध्य
संशयस्यैव पक्षतात्वमाह पर्वतेत्यादिना यद्धर्मिकयत्संबंधावच्छिन्नयत्प्रकारकनिश्चयत्वेन यत्संशयं प्रति निवर्त्तकत्वं स संदेहस्तत्पक्षकतद्विधेयकानुमितौ हेतुभूता प
क्षतेत्यर्थः तेन वन्हिधर्मिकघटादिनिर्णयात्मकस्य पर्वतधर्मिकवन्हिमत्त्वनिश्चयस्य निवर्तनीयोपि वन्हौ घटादिसंदेहो न पर्वतपक्षकवन्ह्यनुमितौ पक्षता तत्र वन्हिमत्त्व
निश्चयत्वेनाप्रतिबन्धकत्वादिति भावः अत्र निश्चयत्वावच्छिन्नत्वञ्च निश्चयत्वव्यापकत्वेन तु स्वरूपसम्बन्धरूपं तेन प्रमेयवन्हिसाध्यके प्रमेयवन्हिमानवन्ह्यभाववा
नवा इत्यादिसंग्रहः। अत्र पक्षधर्मिकसाध्यवत्तानिश्चयनिवर्तनीयत्वमात्रं बाधनिश्चयेऽतिव्याप्तमतः संशयपदं न च बाधनिश्चयस्य पक्षतात्वे न क्षतिः विशिष्टबुद्धिसा राम
मान्ये प्रत्येव बाधनिश्चयस्य विरोधित्वादेव तत्रानुमित्यसंभवादिति वाच्यं संदिग्धाप्रामाण्यकबाधनिश्चयसत्त्वे सिद्ध्यात्मकादपि परामर्शादनुमित्यापत्तेः तादृशबा ३

धनिश्चयस्यविशिष्टबुद्ध्यप्रतिबंधकत्वात् यद्यपिनिर्वन्हिःपर्वतोरूपवान्नवेत्यादिसंदेहात्मकस्यबाधनिश्चयस्यपर्वतधर्मिकवन्हिमत्तानिश्चयनिवर्त्यत्वंसंशयत्वंचा
स्तीतिवन्हिसाध्यकपक्षतालक्षणस्यनत्रातिव्याप्तिः पक्षेसाध्यसंशयत्वोक्तौचनानुगमवार्त्तापि तथापिसंशयत्वमत्रतादृशनिश्चयाप्रतिबंधकत्वं तथाचपक्षधर्मि
कसाध्यवत्तानिश्चयनिवर्त्यत्वेसतितादृशनिश्चयप्रतिबंधकतावच्छेदकविषयिताशून्यज्ञानत्वंफलितार्थः तेनगृहीताप्रामाण्यकबाधनिश्चयस्यपक्षधर्मिकसाध्य
वत्वज्ञाननिवर्तकत्वाभावेपितन्निवर्तकतावच्छेदकविषयिताकत्वादेवव्युदासः यद्यपिचैवमपिवन्हिव्याप्यसाध्यकानुमितौवन्हिमान्नवेतिसंशयः पक्षतास्यात् । त
स्यापिपक्षधर्मिकवन्हिव्याप्यवत्वरूपसाध्यनिर्णयनिवर्त्यत्वात्तादृशनिश्चयाप्रतिबन्धकत्वाच्चनचेष्टापत्तिः पर्वतोवन्हिमान्नवेतिसंशयोत्तरंपर्वतोवन्हिव्याप्यवानि
त्येवंसाध्यनिर्णयेपिवन्हिव्याप्यसाध्यकानुमित्यापत्तेः तथापिप्रकृतपक्षविषयितावन्हिभूतसाध्यविषयिताघटितधर्मावच्छिन्नंयत्प्रकृतपक्षधर्मिकप्रकृतसाध्यव
त्तानिश्चयनिवर्त्यत्वंतन्निवेशितमित्यदोषः पर्वतोवन्हिमान्नवेतिसंशयस्यचवन्हिव्याप्यवत्तानिश्चयनिवर्त्यत्वेपितादृशनिवर्त्यतायाः पर्वतधर्मिकवन्ह्यभावप्रका
रत्वेनैवावच्छेद्यतयावन्हिव्याप्यवत्वरूपसाध्यवत्वविषयितानवच्छेद्यत्वात् नचतथापिवन्हिभूतांतदंशव्यर्थमितिवाच्यं वन्हिव्याप्यवत्सधर्मोपर्वतोवन्हिमान्न
वेतिसंशयस्यतादृशपर्वतत्वावच्छिन्नपक्षकवन्हिव्याप्यसाध्यकानुमितौपक्षतात्वव्युदासकत्वात् वस्तुतस्तुपक्षविषयितावन्हिभूतेत्याद्यपहायसाध्याभावत्वा
त्व वच्छिन्नप्रकारि त्वसाध्यविशेष्यकत्वान्यतरावच्छिन्नमेवसाध्यनिश्चयनिवर्त्यत्वंवाच्यं तेनवन्हौपक्षेवन्हेःसाध्यतायांवन्हिर्वन्हिमान्नवेतिसंशयस्यपक्षविष
यितावन्हिभावेनसाध्यविषयित्वाप्रसिद्धावपिनतत्राव्याप्तिः नचैवंह्रदादौवन्ह्यभावस्यानुमानेह्रदोवन्हिमान्नवेतिसंशयः पक्षतानस्यात् तन्निष्ठायास्साध्य
वत्तानिश्चयप्रतिबध्यतायावन्हिमताविषयकत्वेनैवावच्छेद्यतयासाध्याभावत्वावच्छिन्नप्रकारित्वानवच्छेद्यत्वमितिवाच्यमिष्टत्वात् ह्रदोवन्ह्यभाववान्नवेत्या
कारकसंशयस्यैवपक्षतात्वात् साध्यपक्षभेदेनपक्षतायानानात्वाद्व्याप्यवत्तासाध्यपक्षतालक्षणएवसाध्यविषयित्वघटितधर्मावच्छिन्नप्रतिबध्यतायाः प्रवे
श्यत्वादितिवदंति वन्हिव्याप्येवन्हिव्याप्यस्यसाध्यतायांवन्हिव्याप्योवन्हिव्याप्यवान्नवेतिसंशयस्यपक्षतात्वाहान्यापत्तेः तादृशनिष्ठायास्तादृशपक्षधर्मिक
तादृशसाध्यवत्तानिश्चयनिवर्त्यतायाःपक्षीभूतसाध्यविशेष्यकत्वावच्छेद्यत्वादितिध्येयम् केचित्तुसंशयत्वमत्रप्रकृतपक्षविषयितानिरूपितप्रकृतसाध्य
निष्ठविषयिताकत्वम् अतोवन्हिव्याप्यसाध्यकानुमितौवन्हिमत्वसंशयस्यनिर्वन्हित्वसाध्यकानुमितौमहानसीयवन्हिमत्वसंशयस्यनपक्षतात्वं तस्यतादृशसाध्य
पक्षोभयवैशिष्ट्यावगाहित्वाभावात् एवंचपक्षधर्मिकसाध्यवत्तानिश्चयस्यापितादृशत्वात्तद्वारणायनिवर्त्यान्तमित्याहुः तन्नसाध्यंपक्षवृत्तिनवासाध्यंपक्षनिष्ठाभा

जा·प· वप्रतियोगिनवेत्यादिसंदेहस्यापिलक्ष्यतयातत्राव्याप्तत्वात् तेषांपक्षसाध्योभयवैशिष्ट्यानवगाहित्वात् पर्वतोवन्हिव्याप्यवानित्येवंसाध्यनिश्चयनिवर्तनीयस्यपर्वतो॰
४ निर्वन्हिर्वन्हिव्याप्यरूपपर्वतवान्नवेतिसमूहालंबनस्यवन्हिव्याप्यसाध्यकानुमितौपक्षतात्वप्रसंगाच्च तस्यापिवन्हिव्याप्यात्मकसाध्यपक्षोभयवैशिष्ट्यावगाहित्वा
त् आधेयत्वसंबंधावच्छिन्नसाध्यविषयितायाः प्रवेशेतुपक्षस्साध्यवान्नवेत्यादिसंशयस्यासंग्रहापत्तेरितिदिक् यत्तुसाध्यवत्तानिश्चयनिवर्त्यसंशयत्वमित्यत्र सं॰
शयत्वंसाध्याभावनिश्चयनिवर्त्यत्वरूपंसर्वत्रग्राह्यमतोनोक्तदोषाणामवकाशइतितन्तुच्छं पर्वतत्वावच्छेदेनवन्हेःसाध्यवत्तास्थलेवन्ह्यभाववत्पर्वतसधर्मा व॰
न्हिमत्पर्वतोऽन्यंनवेतिसंशयस्यपक्षतात्वापत्तेः तादृशसंशयस्यपर्वतत्वावच्छेदेनवन्हिनिश्चयस्यतदवच्छेदेनवन्ह्यभावनिश्चयस्यापिप्रतिबध्यत्वादितिदिक् इ
दन्तुचिन्त्यते अन्यत्रास्तु यथातथापिवन्हिव्याप्यवतिवन्हेस्साध्यतास्थलेतद्धर्मिकतादृशनिश्चयप्रतिबध्यस्यसंशयस्याप्रसिद्ध्याकुत्रलक्षणेनेयंवन्हिव्याप्यवा
न्वन्हिमान्नवेत्यादिसंशयस्याहार्यत्वेनाप्रतिबध्यत्वादिति ननुपक्षधर्मिकसाध्यसंशयत्वंसाध्यधर्मिकपक्षवृत्तित्वसंशयत्वादिकंवालघुलक्षणंकुतः परित्यक्तमत
आह तेनेति यादृशसंबंधावगाहित्वस्यफलमाह नवेति मूलस्थस्यसाध्यधर्मवत्त्वमित्यस्यपरित्यागेवीजमाह नवातमइत्यादिसंदिग्धसाध्यधर्मवत्त्वमितिमूलस्यसं
दिग्धसाध्यधर्मत्वंयस्येतिव्युत्पत्त्यायद्वृत्तित्वंसाध्येसंदिग्धमितियावत् किंवासंदिग्धःसाध्यधर्मोयत्रेतिव्युत्पत्त्यायथाश्रुतोऽर्थः तत्रप्रथमेपक्षीभूततमःसमवेतस्यद्वि
तीयेत्वधर्मात्मकगगनसाध्यस्याप्रसिद्ध्याद्व्यमपिलक्षणंदुष्टमित्याशयेनतमसःपक्षतयागगनस्यसाध्यतयोल्लेखः अत्रचमतेपक्षसाध्यवत्तासंशयोत्तरंसिद्ध्यात्मक
परामर्शादप्यनुमितिभवत्येवेतिबोध्यम् नचोक्तलक्षणस्यसाध्यसंशयमात्रपरत्वेऽग्रिममूलेतस्यविशेषणत्वादिविकल्पस्यासंगतिः तत्रविशेषणोपलक्षणपदयोः
साक्षात्परंपराकारणपरत्वात् संदिग्धंसाध्यंयत्रतद्धर्मत्वंतत्संबन्धित्वमितिव्युत्पत्त्यालब्धस्यविशेष्यकसाध्यसंशयसंबंधित्वरूपंयथाश्रुतार्थमादायैवविशेषणत्वो
पलक्षणत्वयोरग्रेविकल्पइत्यप्याहुः तद्वैकल्पम् पक्षतावैकल्पम् ननुयोग्यतायाश्चानिरूपणादितिग्रंथेनाऽग्रेऽनुमित्तायाइवसंशयस्यापियोग्यतायानिरसयितुमु
चितत्वात् तदनिरसनामूलस्यन्यूनत्वमतआह संशयेति सिद्धिबाधयोर्जनकस्यव्याप्तिज्ञानमनोयोगादेस्सर्वत्रैवानुमितेः पूर्वंसत्त्वाद्व्याचष्टे साधकेत्यादि तथाचसाध
केनबाधकेनजनितंयन्मानमितिमूलेऽन्वयः ननुपक्षधर्मिकसाध्याभावनिश्चयात्मनोबाधस्यकेवलान्वयिन्यप्रसिद्धिरतआह।केवलान्वयिनिचेतिपर्वतोनवाच्यत्व
वानित्याकारकःपटाद्यभावप्रतियोगितासंबंधेनवाच्यत्वाद्यवगाह्यपिबाधःखंडशःप्रसिद्ध्यातत्रसंभवतीत्यावेदयितुंसुलभइत्युक्तं नचैवंनानाविधानांबाधबुद्धीना राम·
मनुगमासंभवःप्रातिस्विकरूपेणतेषांनिवेशेतुनाप्यभावद्वयमितिमूलासंगतिर्बाधाभावस्यानेकत्वादितिवाच्यं पक्षधर्मिकसाध्यवत्ताज्ञानविरोधिनिर्णयत्वेनतासाम ४

नुगमादितिभावः मूलेप्रत्यक्षपरिकलितमिति प्रत्यक्षपरिकलिततत्त्वविशिष्टविषयकोनुमानजन्योबोधस्तदिच्छावंतइत्यर्थः तेनोपजातप्रत्यक्षविषयत्वदशायामे
वानुमितिविषयत्वलाभान्नवचनयोर्विरोधस्यासंगतिरितिध्येयं तत्रापीति अनुमित्सानाशस्थलेपि पुनरिति उत्पन्नपरामर्शानन्तरमित्यर्थः ननुपुनरनुमित्सार्थमनु
मितीष्टसाधनताज्ञानस्यपूर्वमपेक्षणात्तेनैवप्राक्तनपरामर्शनाशात्कुतस्तत्रानुमितिस्स्यादत आह ततःपरामर्शान्तरमिति ततोनुमितिरित्यग्रेन्वयः इष्टसाधनता
ज्ञानपरामर्शयोः पृथक्कल्पने गौरवादाह स्मरणात्मकेति विशिष्टानुभवंप्रत्येवविशेषणज्ञानस्यसाक्षाद्धेतुतयातादृशविशिष्टपरामर्शार्थंविशेषणज्ञानकल्पनेगौरव
मपिनास्तीत्यावेदयितुंस्मरणात्मकाहेत्युक्तं नचोक्तपरामर्शानंतरमनुमित्सादशायामनुमितिप्रसंगः सामग्रीसत्वादितिवाच्यं सिषाधयिषारूपायाःपक्षतायाःप्रा
गसत्वादिच्छासामग्र्याएवप्रतिबंधकत्वाच्चेतिभावः कल्पनीयमिति नचैतावतापिप्रत्यक्षाद्भिन्नंवन्हिज्ञानंजायतांवन्ह्यनुमितिर्जायतामित्यादिरूपाणामनुमि
त्साव्यक्तीनामननुगतरूपविरहात्कारणत्वासंभवइतिवाच्यं यद्यनुमित्सासत्वएवयत्पक्षकयत्साध्यकानुमितिस्तदनुमित्साविरहकूटत्वावच्छिन्नाभावत्वेनैव
तत्पक्षकतत्साध्यकानुमितावनुमित्सायाहेतुत्वसंभवादितिभावः यत्तुयत्पक्षकयत्साध्यकानुमितिनिवर्त्यानुमित्सात्वेनैवतत्पक्षकतत्साध्यकानुमितौहेतुत्व
मिति तन्नतादृशानुमितित्वावच्छिन्नप्रतिबंधकतानिरूपितप्रतिबध्यत्वस्योक्तावशाब्दज्ञानंजायतामित्याकारानुमित्साया असंग्रहापत्तेः तस्यामशाब्दज्ञान
त्वेनप्रतिबंधकत्वात्प्रकृतपक्षसाध्यकानुमितिनिष्ठप्रतिबंधकतामात्रस्योक्तौचसमूहालंबनतादृशानुमितिप्रतिबध्यतामादायघटाद्यनुमित्सायामतिव्याप्त्या
पत्तेरितिध्येयं मिश्रमतमाशंक्यनिषेधयति नचेति वाच्यमित्यन्वयः अनुमितिजनकेति तत्पुरुषीयतत्पक्षकतत्साध्यकानुमितौतादृशानुमितिजनकेच्छैवपक्षते
त्यर्थः विषयितयाधात्वर्थान्वयिनएवसनः समानकर्तृत्वस्यतंत्रत्वादितिभावः सुलभेति तथाचघनगर्जितादनुमितौनव्यभिचारइतिभावः तस्याईश्वरेच्छायाः त
दानींसिद्धिदशायांनतज्जनकत्वं नतादृशानुमितिजनकत्वतद्धितादृशानुमितिजनकत्वं त्वनपायात् स्वरूपतःसत्वात् नचतत्पुरुषीयतादृशानुमितिंप्रतित
त्पुरुषीयतादृशानुमित्यव्यवहितप्राक्क्षण वृत्तित्वविशिष्टेच्छात्वेनहेतुत्वात्तदानींस्वरूपयोग्यत्वमेवनास्तीतिवाच्यं कार्याव्यवहितपूर्ववर्त्तित्वादिनाहेतुत्वस्या
ग्रेसार्वभौमनिरुक्तौनिरस्यत्वादितिभावः तदुपधानंतादृशानुमितिविशिष्टत्वंतदभावादिति तथाचासत्यामपिसिद्धावनुमितिर्नस्यात्प्रकृतैतत्कानुमित्यनंतरमेवानुमि
त्यंतरंस्यादितिभावः तत्सामग्रीति तत्पुरुषीयतत्पक्षकतत्साध्यकानुमितिसामग्रीविशिष्टत्वमेवतादृशानुमितिजनकत्वमित्यर्थः प्रसंगादिति तथाचपरामर्शादिकंहेतु
र्नस्यात् अवच्छेदकत्वादितिभावः इष्टापत्तौबाधकमाह प्रोषेति तादृशानुमितिसामग्रीविशिष्टत्वेनैवहेतुत्वसंभवादिच्छाभागस्यवैयर्थ्यादित्यर्थः नचात्रसामग्री

पदेनेच्छेतत्कारणस्तोमस्य वधर्त्तव्यस्तथाचसिद्धिकालीनपरामर्शस्यापितादृशस्तोमविशिष्टत्वादितिततोऽनुमितिर्वारणार्थमेवेच्छाभागः प्रवेशनीयः इतिवाच्यंसिद्धि
दृशायामिच्छान्यस्यानुमितिकारणस्तोमस्यासत्वात् अन्यथातादृशस्तोमविशिष्टायाभगवदिच्छायास्तदानीमपिसत्वादिच्छानिवेशेपितत्रानुमितेर्दुर्वारतापत्तेःघनग
र्जितादनुरोधेनतादृशेच्छायाः सामानाधिकरण्यप्रत्यासत्याहेतुत्वासंभवादितिभावः नन्वीच्छाभागोनदेयतादृशानुमितिसामग्रीविशिष्टत्वेनैवहेतुत्ववाच्यंतथैवानु
मित्सायाः सर्वत्रहेतुत्वसंभवादित्यतआह तदानीमितिसिद्धिदशायांयत्कारणाभावप्रयुक्तःसामग्रीविरहः तत्कारणस्येत्यर्थः। वक्तव्यतापातादितितथाचावश्यकत्वा
त्तसैवपक्षतेतिभावः ननुक्रमोत्पन्नानांसिद्धीच्छापरामर्शानांयुगपदसत्वात्सहकृतांतदलंव्यर्थमतआह यत्रेति पक्षस्मरणमिति तदनन्तरंचानुमितिरित्यग्रेऽन्वयः
विशिष्टानुभवंप्रत्येवविशेषणज्ञानस्यहेतुत्वात्तदपेक्ष्यगौरवंनास्तीत्याशयेनस्मरणपर्यंतानुधावनं अत्रानुमित्सार्थमनुमितीष्टसाधनताज्ञानानन्तरंकल्प्यमतो
लाघवात्साह अनुमितीत्यादि तादृशस्मरणादिति साध्यतद्व्याप्यविशिष्टपक्षस्मरणादित्यर्थः। अनुमित्सेति तदनंतरंचानुमितिरित्यग्रेणान्वयःस्मृत्यात्मकसिद्धौ
सहकृतांतविशेषणस्यप्रयोजनमुक्त्वाऽनुभवात्मकसिद्धौतदाह पूर्वकालेत्यादिना ज्ञानेच्छयोरयोगपद्यादनुमित्साजन्मक्षणेविशेषणस्मरणस्यासंभवादुत्तरक्षणे
तत्स्मरणेतुपरामर्शदशायामनुमित्सानाशात्तत्रपक्षतैवनोपेयतइत्यतउक्तं पूर्वकालेत्यन्वेति अनुमित्सापूर्वकालोत्पन्नेत्यर्थः अनुमित्सायाः पूर्वंपक्षसन्निकर्षेऽनु
मित्सामवधूयवन्ह्यादिसाध्यकतद्व्याप्यवत्वेनपर्वतादेःप्रत्यक्षमेवस्याद्दूहिरर्थलौकिकप्रत्यक्षसामग्र्याःसर्वतोवलवत्वादनुमित्सानंतरंसन्निकर्षेऽपरामर्शदशायां
नानुमित्सायाःसत्वमतउक्तमनुमित्साकालेति इदमुपलक्षणं यत्रानुमितीष्टसाधनताविषयकस्यसाध्यतद्व्याप्यविशिष्टस्यप्रत्यक्षानंतरमनुमित्सातत्रापिपक्षतासं
पत्त्यर्थंसहकृतांतंबोध्यं पक्षतासंपत्तयइति नवानुमित्सादशायामपिघटाद्यवच्छेदेनतदभावस्यात्मनिसत्वात्पक्षताभंगप्रसंगःदेशानवच्छिन्नविशेषणतयैवसामा
नाधिकरण्यरूपस्यानुमित्साविरहवैशिष्ट्यस्योक्तत्वादिति ननुसिद्धिगोचरेच्छामात्रस्यसिषाधयिषात्वेद्रव्यत्वेनद्रव्यज्ञानंजायतामितीच्छायामपिसिद्ध्यात्मकपराम
र्शाद्दूत्यनुमितिः स्यादतआह सिषाधयिषेति तत्साध्येति प्रकृतसाध्यविधेयतानिरूपितप्रकृतपक्षविषयताकत्वप्रकारिकेत्यर्थः तेनवन्हिविशिष्टह्रदाद्यप्रसिद्धावपि
पि ह्रदोवन्हिमानित्याद्यनुमितौनपक्षताहानिः नवापाषाणमयत्वेनपर्वतेतेजस्त्वेनवन्ह्यनुमितिर्जायतामितीच्छायामपिसिद्धिदशायांपर्वतोवन्हिमानित्यनुमिति
स्तदिच्छायाःपर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपितवन्हित्वावच्छिन्नाधेयताद्यनवगाहित्वादितिभावः वन्हिमत्वेनपर्वतस्यप्रत्यक्षंजायतामितीच्छावारणार्थमाह अ
नुमितिविषयिणीति यत्किंचिदिति द्रव्यत्वेनद्रव्यगोचरज्ञानंजायतामितीच्छायामपिवन्हेः सिद्ध्यात्मकपरामर्शादनुमित्यनुत्पादादित्यर्थः तेनज्ञानंजायतामितीच्छोत्तरं

सिद्ध्युत्पादेवक्ष्यमाणस्वविषयसिद्ध्यनुपहितत्वविशेषणादेव तदिच्छावारणं सिद्ध्युत्तरंचतादृशेच्छानभवत्येव ज्ञानमात्रस्यैव ज्ञानत्वप्रकारिकेच्छाविरोधित्वादितिप्रयु
क्तं । नन्वनुमितिविषयत्वेनानुमित्साव्यक्तीनां प्रवेशे गौरवादनुमितित्वप्रकारिकेच्छैव प्रवेश्यतामत आह अनुमितित्वेति सिद्ध्यात्मकपरामर्शोत्तरं पर्वते वन्हिज्ञानंजा
यतामितीच्छैव नोत्पद्यते सिद्धिविरोधित्वात् सिद्ध्यात्मकपरामर्शपूर्वकालोत्पन्नायास्तादृशेच्छाया नानुमितावुपयोगः स्वविषयसिद्ध्यनुपहितत्वाभावादतः प्रत्यक्षाद्य
तिरिक्तमित्युक्तं अनुमित्सुत्पादाद्येति तथा च व्यभिचाराल्लाघवमकिंचित्करमिति भावः ननु यत्र वन्हिमत्त्वेन पर्वतस्य प्रत्यक्षं जायतामितीच्छैव प्रत्यक्षत्वेनानुमिति
मवगाह्य वृत्ता तत्रापि सिद्धौ सत्यामनुमित्यापत्तिः किंच प्रकृतसाध्यविधेयतानिरूपितप्रकृतपक्षविषयताकत्वप्रकारकेच्छाया एवोत्तेजकत्वे वन्हिभिन्नान्यविधेय-
कानुमितिर्जायतां प्रत्यक्षादिभिन्नं वन्हिविधेयकं ज्ञानं जायतामितीच्छायामपि सिद्ध्यात्मकपरामर्शादनुमितिर्न स्यात् तथा च तादृशतादृशेच्छानामप्युत्तेजकत्वं वा
च्यमित्यननुगम इत्यत आह यादृशेति । सिद्ध्यसमानकालीनानामनुमितिप्राक्क्षणावस्थायिसिषाधयिषाणामुत्तेजकेविधया पक्षतायां प्रवेशो व्यर्थः कारणतावच्छे
दकगौरवापादकश्च स्यादतः सिद्धौ सत्यामित्युक्तम् अत्रैककारानुमित्साव्यक्तीनामननुगतरूपेणोत्तेजकत्वलाभार्थं यादृशयादृशेत्युक्तमिति प्राञ्चः वस्तुतो यद्यदि
च्छाव्यक्तिसत्त्व इत्येव वक्तव्यं अन्यथा यत्र सिद्ध्यात्मको वन्हिमात्रपरामर्शस्तत्रानुमितिर्जायतामितीच्छायामपि वन्ह्यनुमित्युत्पादादनुमितित्वप्रकारकेच्छात्वे
नाप्युत्तेजकता यत्र सिद्ध्यात्मको वन्हिपरामर्श एव सिद्ध्यनात्मकद्रव्यत्वादिसाध्यकः परामर्शस्तत्रानुमितिर्जायतामिच्छादशायां वन्ह्यनुमित्यापत्तेः एवं पर्वतमा-
त्रपक्षकात्सिद्ध्यात्मकपरामर्शाद्वन्ह्यनुमितीच्छाया पर्वते वन्ह्यनुमितिस्तत्र वन्ह्यनुमितित्वप्रकारकेच्छात्वेनोत्तेजकत्वे यत्र पर्वते महानसे च वन्हिव्याप्यवत्त्वपरा
मर्श एव पर्वते सिध्यात्मकः तत्रापि वन्ह्यनुमितिर्जायतामित्याकारकेच्छायां पर्वते वन्ह्यनुमित्यापत्तेः न चेष्टापत्तिरनुभवविरोधात् प्रकारांतरेण विषयपर्य्यवसान
संभवेनानुमित्सानामवगतार्थगोचरज्ञानानजेकत्वादस्माकं तु समूहालंबनस्थलीयतत्तद्व्यक्तीनामुत्तेजककोटावप्रविष्टत्वान्न दोष इति परं तु तत्पक्षकतल्लिंगकानु
मितित्वावच्छिन्नं प्रत्येव पक्षतायाः कारणत्वमिति कल्प्य तल्लिंगकतत्पक्षकतत्साध्यकानुमितिप्रकारिकेच्छात्वाद्यवच्छिन्नाभावोऽनुगतरूपेणैव पक्षतायां लाघवा-
न्निवेशनीयो न तु तत्तदिच्छाव्यक्तीनामभावसमुदाय इत्याशयेनैव यादृशेच्छेत्युक्तमिति ध्येयं इच्छाभावसमुदायस्येति इदमुपलक्षणं सिद्धिधर्मिकयद्यदप्रामाण्य
ज्ञानसत्त्वे सिद्धिदशायामनुमितिस्तत्तदप्रामाण्यज्ञानाभावसमुदायस्यापि सिद्धौ विशेषणत्वं बोध्यमत एव मिश्रैरनुमितिग्रन्थेऽप्रामाण्यज्ञानास्कंदितायाः सिद्धेः प्रति
बंधकत्वमुक्तं नसतिरिति यद्यप्येवमपि तत्तदिच्छाविरहव्यक्तीनां विशेष्यविशेषणभावे विनिगमनाविरहेणानंतकार्यकारणभावः न चैकेच्छाविरहविशिष्टेऽपरे

च्छाविरहस्तद्विशिष्टसिद्धित्वेनप्रतिबंधकत्वेसामानाधिकरण्यात्मकवैशिष्ट्यस्यद्विधाप्रवेशेगौरवमतस्तावतीनामिच्छाविरहव्यक्तीनामेकत्रद्वयमितिरीत्यायुगपदेवसि
द्धिविशेषणत्वंलाघवादितिवाच्यं सिद्धौतावदिच्छाविरहवैशिष्ट्येपिसिद्ध्यंशेप्रत्येकंतत्तदभावसामानाधिकरण्यस्यवैशिष्ट्यविधयाप्रवेशात्सिद्धौतावदभाववैशिष्ट्य
स्यैवतत्तदेकाभावेऽपराभाववैशिष्ट्यप्रवेशेगौरवोनवकाशाच्च। तथापिसिद्धौतत्तदभावानांयुगपद्विशेषणत्वेवैशिष्ट्यरूपसामानाधिकरण्यवृत्तित्वांशस्यसकृदेवप्रवेशाल्ला
घवप्रत्येकोभावेऽभावान्तरवैशिष्ट्यस्यसंबंधत्वेतुवैशिष्ट्यघटकवृत्तित्वस्यबहुशःप्रवेशेगौरवमतोयुगपदेवतावतीनामभावव्यक्तीनांसिद्धिविशेषणत्वंयुक्तम् किंचसिद्धौ
तावदभावस्ययुगपद्विशेषणत्वे विशेषणतासंबंधावच्छिन्नाधिकरणसमवेतत्वमेवानुगतस्संबंधनवत्वेकाभावेऽपराभाववैशिष्ट्यविशेषणताविशेषावच्छिन्नाधिक
रणेविशेषणतयावृत्तित्वंसिद्धावभावान्तवैशिष्ट्यंतुविशेषणताविशेषावच्छिन्नाधिकरणेसमवेतत्वमित्यनुगतवैशिष्ट्यासंभवात् एवनेकाभावविशिष्टापराभावविशिष्ट
सिद्धित्वेनप्रतिबंधकत्वं किन्तुतावदभावविशिष्टसिद्धित्वेनैवेतिदिक्। स्वतंत्रास्तु तत्तदिच्छाविरहकूटविशिष्टसिद्धित्वावच्छिन्नाभावस्याखंडस्यतत्तद्व्यक्तित्वेनवहे
तुत्वंतत्तद्व्यक्तित्वंचतादात्म्यनसैवव्यक्तिरित्यदोषः चिन्तामणिकृन्मतेविशिष्टाभावस्यातिरिक्तत्वात् नचकारणतामात्रस्यधर्मावच्छेद्यत्वमानाभावादेवावच्छेद
कविनैवतादृशसिद्ध्यभावस्यानुमितिकारणत्वमितिप्रलापोग्राह्यः व्यापकतागर्भायाः कारणताया अवच्छेदकस्यनानाव्यक्तिस्थलइवैकव्यक्तिस्थलेपिसंभवेनवार
यितुमशक्यत्वात् पदार्थान्तररूपायास्तुकारणताया अवच्छेदकस्यनानाधिकरणेष्वपिपरित्यागप्रसंगादित्याहुस्तच्चिन्त्यम्। केचित्तु पक्षधर्मिकसाध्यविधेयकानुमि
तित्वप्रकारिकेच्छात्वेनैवानुगतरूपेणोत्तेजकतालाघवात् इच्छातस्थलेचतादृशेच्छोत्पत्तौवानुमितिस्तथैवकारणीभूतस्यविशिष्टाभावस्यसम्पत्तेरितिप्राहुः। आलो
कपरामर्शादिति। आलोकमात्रपरामर्शादित्यर्थः तदन्येति धूमेनालोकेनचपर्वतेवन्ह्यनुमितिर्जायतामितीच्छायामपिधूमलिंगकानुमित्यर्थमात्रपदं। तथाचधूमलिंग
कानुमित्साविरहविशिष्टेवालोकलिंगकानुमित्साधूमलिंगकानुमितौप्रतिबंधकेत्यर्थः अत्रयद्यपिधूमलिंगकानुमितित्वप्रकारिकेच्छात्वेनैवोत्तेजकत्वेधूमेनद्रव्यत्व
स्यालोकेनचवन्हेः पर्वतेनुमितिर्जायतामितीच्छायामपिवन्हिव्याप्यधूममात्रपरामर्शाद्धूमलिंगकानुमित्यापत्तेः धूमलिंगकवन्ह्यनुमितित्वप्रकारीच्छात्वेन तथात्वेतुधू
मेनमहानसादावलोकेनचपर्वतेवन्ह्यनुमितिर्जायतामितीच्छायामपिधूममात्रपरामर्शात्पर्वतेवन्ह्यनुमित्यापत्तेःनचपर्वतपक्षकधूमलिंगकवन्ह्यनुमितौतादृशानुमिति
त्वप्रकारिकेच्छाविरहविशिष्टालोकलिंगकेच्छात्वेनैवप्रतिबंधकत्वंधूमेनालोकेनचानुमितिर्जायतामितीच्छायामपिधूममात्रस्यपरामर्शाद्धूमलिंगकानुमित्यभावापत्ते
स्तदिच्छायाःपर्वतपक्षकवन्ह्यनुमितित्वप्रकारकत्वाभावात् तथापियद्यदिच्छाव्यक्तिदशायामालोकलिंगकानुमितीच्छाव्यक्तिसत्वेपिपर्वतधर्मिकधूमलिंगकवन्ह्य

नुमितिप्रामाणिकीतत्तदिच्छाविरहकूटविशिष्टालोकलिंगकानुमितित्वप्रकारिकेच्छात्वेनैवतादृशधूमलिंगकानुमितिप्रतिबंधकत्वंवाच्यमतएवालोकलिंगकासत्तीयाधूमलिंगका
पर्वतेवन्ह्यनुमितिःसाजायतामितीच्छासत्त्वेपर्वतधर्मिकधूममात्रपरामर्शान्नवन्ह्यनुमितिस्तत्तदिच्छाव्यक्तेरुत्तेजकानंतर्गतत्वात् नचयत्रधूममात्रपरामर्शोत्तरंधूमालोकोभयलिंगका
नुमितिर्जायतामितीच्छातत्तस्तदुभयलिंगकपरामर्शोत्पत्त्यानुमितिस्तत्रतदुभयलिंगकपरामर्शोत्पत्तिक्षणेधूमलिंगकानुमितिस्स्यादग्रिमानुमित्यनुरोधेनतदिच्छाव्यक्तेरुत्तेजकत्वादिति
वाच्यंतत्रसमूहालंबनपरामर्शव्यक्तिविशिष्टतत्तदिच्छाव्यक्तित्वेनैवोत्तेजककोटौनिवेश्यत्वात् इत्थंचालोकेनमहानसेवन्ह्यनुमितिर्जायतामितीच्छासत्त्वेपिधूमपरामर्शात्पर्वतेवन्ह्यनुमितिः
रप्रत्यूहैवतदिच्छाव्यक्तेरपिस्वस्मिन्नुत्तेजकत्वात् अतएवालोकेनवन्ह्यनुमितिर्जायतामितीच्छोत्तरंधूमालोकयोःसमूहालंबनपरामर्शात्पर्वतेवन्ह्यनुमितिर्नस्यात्तस्या
पिधूमपरामर्शाव्यवहितोत्तरत्वेनधूमलिंगकानुमितित्वात्तादृशानुमितिविरोध्यालोकलिंगकानुमित्सायास्सत्वादितिपरास्तम् तदिच्छाव्यक्तेरप्युत्तेजकत्वात्तत्रधू
मलिङ्गकत्वप्रकारिकेच्छात्वेनोत्तेजकत्वासंभवस्यानुपदमुक्तत्वात् यत्तुपर्वतधर्मिकवन्ह्यनुमितिसामान्यंप्रत्यालोकादिलिंगकपरामर्शाभावविशिष्टालोकादि
मात्रलिंगकानुमित्सात्वेनप्रतिबंधकत्वंवाच्यंनतुधूमादितत्तल्लिंगकानुमितित्वावच्छिन्नंप्रतितदन्यलिंगकानुमित्सात्वेनप्रतिबंधकत्वंकार्यतावच्छेदकगौरवापत्तेः
तथाचोक्तस्थलेआलोकलिंगकपरामर्शसत्त्वेनतल्लिंगकानुमित्सानानुमितिप्रतिबंधिकानचमात्रपदवैयर्थ्यंधूमपरामर्शोत्तरमालोकेनधूमेनवावन्ह्यनुमितिर्जायता
मितीच्छादशायामनुमित्यर्थंतदुपादानादितिचेन्नधूमपरामर्शदशायामालोकेनभस्मनाचवन्ह्यनुमितिर्जायतामिच्छासत्त्वेप्यनुमितिप्रसंगात् आलोकपरामर्शाभाव
विशिष्टायाअपितादृशेच्छायाआलोकलिंगकत्वमात्राप्रकारकत्वात्।नचालोकलिंगकपरामर्शाभावविशिष्टेनधूमलिंगकत्वाप्रकारकालोकलिंगकानुमित्सात्वेनपर्वत
धर्मिकवन्ह्यनुमितिसामान्यप्रतिविरोधित्वान्नैषदोषइतिवाच्यंभस्मलिंगकपरामर्शोत्तरमप्यालोकेनधूमेनचवन्ह्यनुमितिर्जायतामितीच्छासत्त्वेवन्ह्यनुमितिप्रसं
गात्तादृशेच्छायाधूमलिंगकत्वप्रकारकत्वेनाविरोधित्वात्तस्मात्तल्लिंगकानुमितित्वावच्छिन्नंप्रतिप्रागुक्तक्रमेणतत्तदन्यमात्रलिंगकानुमित्सात्वेनप्रतिबंधकत्वमेवस
म्यगितिदिक्।यदिचतत्रेति।अन्यसाध्यकानुमित्सायाइवान्यलिंगकानुमित्सायाअपिस्वतःप्रतिबंधकत्वेमानाभावादितिभावः तत्रेति सिद्ध्यात्मकालोकपरामर्शो
त्तरंधूमेनानुमिनुयामीती च्छादशायामनुमितिवारणायेत्यर्थः नचतत्तदनुमित्साव्यक्तीनामुत्तेजककोटौप्रवेशादेवनतत्रानुमितिरितिवाच्यंयत्रसिद्ध्यात्मकालोक
परामर्शोत्तरंधूमलिंगकानुमित्साततःक्रमेणसिद्ध्यात्मकधूमपरामर्शाद्वन्ह्यनुमितिस्तत्रधूमपरामर्शोत्पत्तिक्षणेवन्ह्यनुमित्यापत्तेःपर्वतपक्षकवन्ह्यनुमितौतदिच्छा
व्यक्तेरप्युत्तेजकत्वात् अन्यथातत्रैवसिद्ध्यात्मकधूमपरामर्शाद्वन्ह्यनुमितिर्नस्यादितिभावः।यद्यपिवक्ष्यमाणस्वविषयसिद्ध्यनुपहितत्वविशेषणेनैवधूमादिलिं

जा॰प॰ गकतत्तत्परामर्शविशिष्टायातत्तदिच्छाव्यक्तेरुत्तेजकतायांन कोपिदोषः प्रागुक्तस्थले धूमपरामर्शविशिष्टानुमित्साव्यक्तिविरहसहकृतसिद्धिसत्वादेवधूमपरामर्शोत्प
७ त्तिदशायामपिअनुमित्सापत्तेरसंभवात् तथापिमिश्रादिसंमतमेकावच्छेदेनपक्षतापरामर्शाभियजन्यत्वमनुमितेस्संपादयितुमनुमित्सामेवान्यथानिर्वक्तितल्लिंगका
नुमित्सेतिवाच्येतिपरेणान्वयः ननुतल्लिंगकानुमितित्वप्रकारिकेच्छाव्यक्तीनामुत्तेजकत्वेवन्ह्यनुमितिर्जायतामितीच्छायांसिद्ध्यात्मकालोकपरामर्शादालोकलिं
गकानुमितिर्नस्यात्तदिच्छाव्यक्तेरालोकलिंगकत्वाप्रकारकत्वात्तत आह तदन्यमात्रेतिधूमालोकाभ्यांवन्ह्यनुमितिर्जायतामितीच्छादशायांसिद्ध्यात्मकालोकपरामर्शाद
नुमित्यर्थं मात्रपदं तथाच तल्लिंगकानुमितित्वाप्रकारकत्वेसतियायत्किंचिल्लिंगकानुमितित्वप्रकारिकेच्छातदतिरिक्तानुमित्सासिषाधयिषापदेनवाच्येत्यर्थः तेन
प्रमेयलिंगकानुमितिस्थलेतदन्यलिंगाप्रसिद्धावपिनक्षतिः अत्रतदन्यमात्रलिङ्गकानुमित्सातिरिक्तंनविशेषणंकिंतूत्तेजकीभूततत्तदिच्छाव्यक्तीनोपरिचायकमितिम
न्तव्यम् ननुतल्लिंगकानुमित्साविरहविशिष्टसिद्धिसत्वेप्यन्यलिंगकानुमित्सान्यलिंगकपरामर्शोत्तरंप्रकृतपक्षसाध्यानुमितेरुत्पादेनव्यभिचारात्कुतःपक्षतायाअ
नुमितिहेतुत्वमित्यतआह। लिंगेतिलिंगविशेषनियंत्रितलिंगविशेषावच्छिन्नकार्यताकम् तथाच यद्यदनुमित्साव्यक्तिसत्वेसिद्धिदशायांतल्लिंगकतत्पक्षकतत्साध्य
कानुमितिर्जायतेतत्तदिच्छाव्यक्तिविरहविशिष्टसिद्ध्यभावस्तल्लिङ्गकतत्साध्यकानुमितित्वावच्छिन्नंप्रत्येवहेतुरतोनव्यभिचारइतिभावः अन्यलिंगकानुमित्साया
स्तल्लिंगकानुमितौस्वातंत्र्येणविरोधित्वेपक्षतायालिंगविशेषानियंत्रितत्वेपिनक्षतिरित्याह तल्लिंगकानुमिताविति सिद्ध्यभावदशायामन्यलिंगकेच्छासत्वेपितल्लिंग
कानुमित्युत्पत्तेराह सिद्धि कालीनेति सिद्धिविशिष्टेत्यर्थः तल्लिंगकानुमित्सासत्वेऽन्यलिंगकानुमित्सायास्तल्लिंगकानुमित्यप्रतिबंधकत्वादाह तल्लिंगकानुमितीच्छावि
शेषविरहकूटविशिष्टेति तल्लिंगकानुमितित्वंतल्लिंगकपरामर्शाव्यवहितोत्तरानुमितित्वं तथाचालोकलिंगकानुमित्सादशायांधूमालोकयोसिद्ध्यात्मकपरामर्शोत्तरंपर्वते
वन्ह्यनुमितिर्नस्यात्तस्यापिनिरुक्तधूमलिंगकत्वेनालोकलिंगकानुमित्साप्रतिबध्यत्वादतोविशेषपदम् तेनवस्तुगत्यातल्लिंगकानुमितिगोचरयद्यदिच्छाव्यक्तिसत्वेन्य
लिंगकानुमित्साकालेतल्लिंगकानुमितिर्जायतेतत्तदिच्छाविरहकूटविशिष्टान्यलिंगकानुमित्सात्वेनैवतल्लिंगकानुमितौप्रतिबंधकत्वमुक्तस्थलेचालोकलिंगकानुमि
त्साव्यक्तेरपिवस्तुगत्याधूमलिंगकानुमितित्वगोचरतयातदिच्छाव्यक्तेरुत्तेजककोटौनिविष्टत्वान्नदोषः विशेषपदासत्वपक्षेपितल्लिंगकानुमित्साविरहविशिष्टत्वस्यो
क्तस्वार्थोग्राह्यः अत्रापिवैशिष्ट्यमेकसमयावच्छेदेनैकात्मवृत्तित्वम् तेनपुरुषान्तरीयतल्लिंगकानुमितीच्छामादायान्यलिंगकानुमित्सादशायांनानुमितेरुत्पादः राम॰
नचतल्लिंगकानुमित्साभिन्नतदन्यलिंगकानुमित्सैवप्रतिबंधिकास्तुतल्लिंगकानुमित्साविरहविशिष्टत्वप्रवेशेगौरवादितिवाच्यं यत्रसिद्ध्यात्मकापेक्षाबुध्यात्मकधूमप ७

रामशर्मोक्तसंक्रमेणालोकलिंगकानुमितित्वप्रकारेण धूमलिंगकानुमितित्वप्रकारेणेच्छाहूयीतत्रचतुर्थक्षणे धूमे लिंगकानुमित्यनुत्पादापत्तेः धूमलिंगकानुमित्साभिन्नायाएवालोकलिंगकानुमित्सायाः सत्वादिति भावः अन्यलिंगकानुमित्सैववेतिवाकारो नस्यायाम् पूर्वकल्पोक्तस्य तल्लिंगकानुमित्साविरहविशिष्टसिद्ध्यभावत्वेनतल्लिंगकानुमितिहेतुत्वस्य लाघवेन तदपेक्षया तत्कल्पस्य गुरुत्वात्तत्पक्षसाध्यकानुमितौ सामान्यतः सिषाधयिषाविरहविशिष्टसिद्ध्यभावत्वेन कारणान्तरस्याप्यत्र कल्पे वक्तव्यत्वादन्यथा सिद्ध्यात्मकपरामर्शमात्रादनुमित्यापत्तेस्तादवस्थ्यादिति ध्येयं ननु साधमानं सिद्धिजनकं मानं तथा च परामर्शमात्रादप्यनुमितिर्नस्यात्तस्यैव तादृशसाधकमानत्वादतो व्याचष्टे साध्यवत्वनिश्चयइति साध्यवत्वसंशयेप्यनुमित्युत्पादान्निश्चयइत्युक्तम् यद्यपि साध्यवत्वनिश्चयत्वं यदि साध्यसामान्याभावाप्रकारकत्वे सति साध्यप्रकारकत्वं तदा पर्वतः कपिलवन्हिमान्नवेति संदेहदशायां पर्वतो वन्हिमानित्यानुमितिर्नस्यात्तादृशसंदेहस्यापि वन्हिसामान्याभावाप्रकारकत्वे सति वन्हिप्रकारकत्वात् नच येन रूपेण साध्यता तन्मात्रावच्छिन्नप्रकारकत्वं निश्चयत्वघटकमतः कपिलवन्हित्वावच्छिन्नप्रकारताकसंदेहस्य वन्हित्वमात्रावच्छिन्नप्रकारताकत्वाभावान्न दोष इति वाच्यं पर्वतः कपिलवन्हिमानिति निश्चयदशायामपि पर्वतो वन्हिमानित्यनुमित्यापत्तेस्तादृशनिश्चयस्य वन्हित्वमात्रावच्छिन्नप्रकारकत्वाभावात् नचेष्टापत्तिरनुभवविरोधात् अतएव गवाश्रितत्वे साध्ये सकलगवाश्रितत्वं न हेतुरविशिष्टसाध्यवत्वानुमितौ विशिष्टसाध्यवत्ताग्रहस्यापि विरोधितया पक्षधर्मताग्रहदशायां सिद्धसाधनादिति शक्तिवादे मिश्रैरप्युक्तं यदि च साध्यप्रतियोगिकाभावाप्रकारकत्वे सति साध्यप्रकारकत्वमेव साध्यनिश्चयत्वं तदारुणवन्हिशून्यः पर्वतो वन्हिमानित्येवं निश्चयेपि पर्वतो वन्हिमानित्यनुमित्यापत्तिः उक्तनिश्चयस्य वन्हिप्रतियोगिकाभावप्रकारकत्वेनाविरोधित्वात् तथापि वन्हित्वावच्छिन्नविधेयकानुमितिं प्रति वन्हिसामान्याभावाप्रकारकवन्हिमात्रावच्छिन्नप्रकारकत्वेन कपिलवन्ह्यभावाप्रकारककपिलवन्हित्वावच्छिन्नप्रकारकत्वादिना च प्रत्येकधर्मेणैव प्रतिबंधकत्वात् तत्तत्सिद्ध्यभावकूटस्यैव पक्षतात्वं विरोधिसाध्यनिश्चयानामनुगतैकधर्माभावात् यत्तत्तत्साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नप्रकारतान्यप्रकारत्वानिरूपितप्रकृतपक्षनिष्ठविशेष्यताज्ञानत्वमेव साध्यनिश्चयत्वं वाच्यं पर्वतः कपिलवन्हिमान्नवेत्यादिसंशये तु पर्वतनिष्ठविशेष्यत्वं वन्हित्वावच्छिन्नप्रकारत्वभिन्नत्वेन कपिलवन्ह्यभावत्वावच्छिन्नप्रकारकत्वेन निरूपितमतस्तद्व्युदासः संशयविशेष्यतामात्रस्यैव प्रकारताद्वयनिरूपितत्वादेवं च निर्वन्हिर्वन्हिमांश्च पर्वत इत्यादिसमुच्चयस्यापि साध्यनिश्चयत्वसंभवात्तत्सत्वेपि न वन्ह्यनुमितिः समुच्चयस्थले प्रकारताद्वयनिरूपितविशेष्यताद्वयोपागमात् भूतलं घटवत्पटवच्चेत्यादिस्थले भूतलस्य द्विधाभानवदत्रापि पर्वतस्य प्रकारताद्वयाश्रयो द्वैविध्येन भानादित्यन्यत्र विस्तरः तत्र पर्वते तस्य वन्हेः धर्मित्वेति

जा·प· नचैवं वन्हिमान् वन्हिमानित्येवमप्यनुमितिस्स्याद्धर्मितावच्छेदकमनन्तर्भाव्य वन्हिमत्तानिश्चयस्याविरोधित्वादिति वाच्यमिष्टत्वात् वन्हिमत्पक्षक वन्हिसाध्यकानुमि
८ तिमंतर्भाव्य पक्षताया हेतुत्वाकल्पनेन तदापत्त्यसंभवाच्च अत्र धर्मितेत्युपलक्षणं एकसंबंधेन साध्यवत्त्वनिश्चयेपि संबंधान्तरेण साध्यानुमितेरुत्पादात्संबंधविशेषो
प्यनुसरणीयः पर्वतत्वस्यावच्छेदकत्वविषयीकृत्य कुत्र पर्वते साध्यसिद्धावप्यन्यत्र पर्वते सर्वदैवानुत्पत्तेः पर्वतत्वसामानाधिकरण्येनेत्युक्तमवच्छेदकत्वमविषयी
कृत्य पर्वतत्वप्रकारेणेति तदर्थः। तादृशानुमितिः पर्वतत्वसामानाधिकरण्येन साध्यानुमितिः। धर्मविशेषोपीति तथाच पर्वतत्वप्रकारेण तत्पर्वतधर्मिकवन्ह्याद्यनु
मितौ पर्वतत्वप्रकारेण तत्पर्वतधर्मिकवन्ह्यादिनिश्चयत्वेनैव प्रतिबंधकत्वं वाच्यमिति भावः इदमुपलक्षणम् साध्यतावच्छेदकरूपेणैकसाध्यव्यक्तेः सिद्धावपि
विनानुमित्सामन्यसाध्यव्यक्तेरनुमितेरानुभाविकत्वे साध्यविशेषोपीत्यपि द्रष्टव्यम् अन्यथेति धर्म्यन्तरेऽनुमित्यनुत्पादे तु धर्मिविशेषोपि न निवेश्य इत्यर्थः
अथ तत्पुरुषीयवन्ह्यादिविधेयकानुमितिं प्रति तदीयानुमित्साविरहविशिष्टतदीयवन्ह्यादिमत्तानिश्चयत्वेनैव समानविशेष्यताप्रत्यासत्त्या प्रतिबंधकत्वं न तु सा
मानाधिकरण्यप्रत्यासत्त्या तथात्वं तथासति पर्वतत्वादिविशिष्टविशेष्यकवन्ह्यादिप्रकारकानुमितौ पर्वतत्वादिविशिष्टविशेष्यकवन्ह्यादिमत्तानिश्चयत्वेन विरो
धित्वे धर्मितावच्छेदकविधया पर्वतत्वमहानसत्वाद्यनेकधर्मान्तर्भावेणानंतकार्यकारणभावकल्पनापत्तेः। नच तत्रापि पुरुषभेदेनानंतकार्यकारणभावः त
त्पुरुषस्यापि क्वचित्पक्षतयानङ्गेदेन कार्यकारणभावनानात्वस्य त्वयाप्यंगीकर्तव्यत्वात् तथाचार्थवशसंपन्न एवावश्यं धर्मिविशेष स्य निवेश इति चेन्न पाषाणमय
त्वेन पर्वते वन्हिनिश्चयेपि पर्वतत्वेन तत्र वन्ह्यनुमित्युत्पत्तेः समानविशेष्यतया प्रतिबंधकत्वासंभवात् नचैकधर्मावच्छिन्नविशेष्यत्वमेव प्रत्यासत्तिरिति दोषः पाषा
णमयत्वस्याप्येकधर्म्मतया तदवच्छिन्नविशेष्यत्वस्याप्यव्यावर्तकत्वात् तत्तद्धर्मावच्छिन्नविशेष्यतात्वेन प्रत्यासत्तितायां तु तद्धर्मघटितसंबंधभेदेन कार्यकार
णभावानंत्यमत्रापि तत्पुरुषस्यावच्छेदकधर्मविधया प्रवेशे गौरवं पुनरधिकं विनिगमनाविरहेण प्रकारताप्रत्यासत्त्या प्रतिबध्यप्रतिबंधकभावकल्पापत्तिश्च वस्तुत
स्तु मानाविशेष्यतया विरोधित्वे यत्र पर्वतचत्वरयोरेव साध्यवत्तानिश्चयात्मकः साध्यव्याप्यवत्तापरामर्शस्तदनंतरं च पर्वतांशे साध्यवत्तानिश्चयस्याप्रामान्यज्ञा
नं पर्वतधर्मिकानुमितिर्जायतामितीच्छा वा तत्रोत्तरकाले पर्वतद्वचत्वरेपि साध्यनुमितिस्स्यात् प्रामाण्यज्ञानाभावविशिष्टस्यानुमित्साविरहविशिष्टस्य च साध्यनिश्च
यस्य चत्वरे विरहात्तु तादृशअप्रमाण्यज्ञानव्यक्तेरनुमित्साव्यक्तेर्वानुत्तेजकत्वे पर्वतेऽनुमित्यनुत्पत्तेरितिदिक्. पक्षतेत्यादि पक्षतावच्छेदकीभूतपर्वतत्वादिधर्माव राम·
च्छेद्यत्वमविषयीकृत्य साध्यसिद्धावपीत्यर्थः। तदवच्छेदेनेति पक्षतावच्छेदकीभूतपर्वतत्वावच्छेद्यत्वविषयीकृत्यानुमितिदर्शनादित्यर्थः। तदवच्छेदेन सिद्धेरिति। ८

पर्वतत्वावच्छेद्यत्वावगाहिसिद्धेरित्यर्थः विरोधित्वमग्रेऽन्वयः तथा च पर्वतत्वावच्छेद्यत्वावगाहिपर्वतधर्मिकवन्हिविधेयकानुमितिं प्रति पर्वतत्वावच्छेद्यत्वावगाहिपर्वतध
र्मिकवन्हिमत्तानिश्चयत्वेन प्रतिबंधकत्वं तत्र च पर्वतविशेष्यकत्वं पर्वतत्वविशिष्टविशेष्यकत्वमात्रं तेन पर्वतत्वावच्छेदेन वन्हिनिश्चयेपि पर्वतो वन्हिमानित्याकारिका
याद्युवनीलपर्वतो वन्हिमानित्याकारिकाया अप्यनुमितेर्नोत्पत्तिः पर्वतत्वावच्छेद्यत्वं न स्वरूपसम्बन्धविशेषो मानाभावात् किंतु पर्वतत्वव्यापकसाध्यप्रतियोगिकत्वं त
दपि संसर्गमर्यादयैव भासते पर्वतो वन्हिमानित्याकारकानुमितौ पर्वतत्वव्यापकवन्हिसंयोगत्वेनैव संयोगस्य संबंधविधया भानस्वीकारात् न च पक्षतावच्छेदकव्या
पकत्वमेव न तदवच्छेद्यत्वमस्तु साध्यप्रवेशो व्यर्थ इति वाच्यं पर्वतत्वावच्छेदेन तद्रूपवत्त्वानुमितेः प्रमात्वापत्तेः समवायस्यैकत्वात् पर्वतत्वव्यापकसमवायेन पर्वतस्य
तद्रूपव्यक्तिमत्त्वात् न च पर्वतत्वव्यापकवन्हिसंयोगेन वन्हेः साधनव्यापकत्वाग्रहात् तादृशसम्बन्धेन वन्ह्यनुमित्यसंभव इति वाच्यं मकुविशेषबाधसहकारात् व्यापक-
तानवच्छेदकप्रकारेणैव निरुक्तसिद्ध्यभावरूपपक्षतासहकारात् व्यापकतानवच्छेदकसंबन्धेनापि साध्यानुमितेः सामान्यपरामर्शादेव संभवात् न च पर्वतधर्मिकव
न्ह्यनुमितिमात्रं प्रत्येव पर्वतत्वावच्छेद्यत्वावगाहिनिश्चयस्य विरोधित्वात् प्रतिबध्यकोटौ पर्वतत्वावच्छेद्यत्वप्रवेशो व्यर्थ इति वाच्यं पर्वतत्वावच्छेदेन सिद्धावुत्तरं
तदवच्छेदेनानुमित्सया पर्वतत्वावच्छेदेनैव तत्सामानाधिकरण्येनाप्यनुमित्यापत्तेः यत्तु पर्वतत्वावच्छेद्यत्वमवच्छेद्यतासम्बन्धेन पर्वतत्वादिकं वा साध्योऽप्रकारत
येवानुमितौ भासते तथा च पर्वतः पर्वतत्वावच्छेद्यवन्हिमानित्येव पर्वतत्ववद् वन्हिमानित्येव वानुमितिरिति प्राचीनास्तच्चिन्त्यं शिखरावच्छेदेन पर्वतो वन्हिमानित्यनु
मितौ तु पक्षतावच्छेदकीभूतशिखरावच्छिन्नत्वं स्वरूपसम्बन्धरूपमेव भासते न तु व्यापकत्वलक्षणमननुभवात् एवं च तत्र शिखरावच्छेद्यवन्हिसंयोगेन वन्ह्यनु
मितौ शिखरावच्छेद्यवन्हिसंयोगेनैव वन्हिनिश्चयो विरोधी न तु संयोगमात्रेणेत्यवधेयं सामानाधिकरण्यमात्रेणेति। पक्षतावच्छेदकरूपेण पक्षे साध्यानुमि-
तित्वमेव तत्सामानाधिकरण्येनानुमितित्वं तच्च पक्षतावच्छेदकावच्छेदेनानुमितावप्यस्तीत्यतो मात्रपदं सिद्धिमात्रस्येति तत्र पक्षतावच्छेदकसामानाधिक
रण्यमात्रेणानुमितित्वं न तदवच्छेद्यत्वानवगाह्यनुमितित्वं पर्वतत्वावच्छेदेन तत्सामानाधिकरण्येन च परामर्शे हृदयात् पर्वतत्वावच्छेद्यत्वावगाहितदनवगाह्यनु-
मित्योर्युगपदुत्पत्त्यादप्रसंगात् सामग्रीसत्वात् किंतु यद्रूपेण साध्यतावच्छेदकसंबंधत्वं तादृशधर्ममात्रावच्छिन्नसंसर्गताकपक्षधर्मिकसाध्यानुमितित्वं निरुक्तस्थ-
ले च संयोगनिष्ठहिविधसंसर्गताकसमूहालंबनानुमितिस्वीकारात् तथा च संयोगत्वमात्रावच्छिन्नसंसर्गताकपर्वतधर्मिकवन्हिविधेयकानुमितिं प्रति संयोगत्व
विशिष्टसंसर्गताकपर्वतधर्मिकवन्हिमत्तानिश्चयत्वेनैकरूपेण सिद्धिः प्रतिबंधका पर्वतत्वावच्छेदेनानुमितौ तु संयोगनिष्ठसंसर्गतानसंयोगत्वमात्रावच्छि-

ज्ञा॰प॰ न्नाकिंतु पर्वतत्वावच्छेद्यवन्हिसंयोगत्वावच्छिन्नैवेति पर्वतत्वसामानाधिकरण्येन सिद्धिसत्वेपि तदुत्पत्तिः नचैवं संयोगमात्रेण वन्हिनिश्चयेपि पर्वतीयसंयोगेन व-
९ न्ह्यनुमितिः स्यान्नस्याच्च पर्वतीयत्वविशिष्टसंयोगेन वन्हिनिश्चयेपि संयोगमात्रेण पर्वते वन्ह्यनुमितिरिति वाच्यमिष्टत्वात् सामान्यघटितविशेषप्रकारेण क्वतादृ
शसंबन्धेनापि सिद्धिः सामान्यानुमितिविरोधित्वात् एवमनयैव दिशा अन्यत्रापि प्रतिबंधकमूह्यमिति संक्षेपः इत्थं चेति पक्षतावच्छेदकावच्छेदेन सिद्ध्युत्तरतत्सा
मानाधिकरण्यमात्रेणानुमित्सायामपि तदवच्छेदेनानुमित्यनुत्पत्तेः तादृशानुमितौ पक्षतावच्छेदकावच्छेदेनानुमित्सैवोत्तेजिका वाच्या एवं पक्षनावच्छेदकसा
मानाधिकरण्येन सिद्ध्युत्तरं तदवच्छेदेनानुमित्सायामपि तत्सामानाधिकरण्येनानुमित्यनुत्पत्तेस्तादृशानुमितौ पक्षतावच्छेदकसामानाधिकरण्यमात्रेणानुमित्सैवो
त्तेजिका वाच्येति लिंगविशेषनियंत्रितमेवानुमितिविशेषेणापि नियंत्रितपक्षत्वं यद्वा तत्पक्षकतत्साध्यकानुमितिं प्रत्येव सामान्यतः पक्षता हेतुः पक्षनावच्छेदका
वच्छेदेनानुमितौ तदवच्छिन्नसिद्धिकालीनतत्सामानाधिकरण्यमात्रेणानुमित्सा पृथक् प्रतिबंधिका पक्षतावच्छेदकसामानाधिकरण्यमात्रेणानुमितावपि सामाना
धिकरण्येन सिद्धिकालीना तदवच्छेदेनानुमित्सा पृथक् प्रतिबंधिका वाच्या यदि चासत्यामपि समानाकारकसिद्धौ पक्षतावच्छेदकावच्छेद्यत्वावगाह्यनुमित्सायां
सत्यां तत्सामानाधिकरण्यावगाह्यनुमितेर्नोत्पादस्तदा सिद्धिकालीनत्वं प्रतिबंधकत्वे न प्रवेश्यमिति भावः साध्यविशेष्यकेति विनानुमित्सामित्यादिः तां प्रतीति
पक्षविशेष्यकानुमितिं प्रतीत्यर्थः समानाकारेति तथा च संयोगसंबन्धावच्छिन्नाधेयतासंबंधेन पर्वतनिष्ठप्रकारतानिरूपितवन्हित्वावच्छिन्नविधेयकताकानुमि
तिं प्रति तादृशसंबन्धावच्छिन्नपर्वतनिष्ठप्रकारतानिरूपितवन्हित्वावच्छिन्नविशेष्यताकनिश्चयत्वेन विरोधित्वं विधेयत्वं तु न प्रकारतानियतं किंतु पर्वते वन्हिः।
पर्वतो वन्हिमानित्याद्यनुमितौ पर्वते वन्हिमनुमिनोमि न तु वन्हौ पर्वतमित्यनुभवसाक्षिको विषयताविशेषः क्वचिद्विशेष्यवृत्तिरपीति नासिद्धिः अत एव गुणानां गु
णत्वमित्यत्र विशेष्यीभूतस्यापि गुणत्वस्य विधेयत्वमुक्तमुपाध्यायैरिति ध्येयम् ननु पक्षविशेष्यकसिद्ध्युत्तरं साध्यविशेष्यकानुमितिर्न क्वाप्यनुभवसिद्धेत्यत
आह तादृशेति पक्षनिष्ठप्रकारतानिरूपितसाध्यविशेष्यकानुमितिं प्रतीत्यर्थः सिद्धिमात्रमिति साध्यविशेष्यका पक्षविशेष्यिका च सिद्धिर्विरोधिनीत्यर्थः पर्वतो
वन्हिमानिति निश्चयोत्तरं वन्हौ पर्वतव्याप्यवत्तापरामर्शाद्वन्हिः पर्वते इत्यनुमितौ च वन्हेर्न विधेयत्वं किंतु पर्वतस्यैव तथात्वं यद्व्याप्यवत्ताज्ञानजन्यत्वमनुमि-
तौ तदंश एव विधेयताख्यविषयतास्वीकारादिति भावः नन्वेवं प्रसिद्धसाध्यकपरामर्शात्सर्वत्रैव पक्षसाध्योभयविशेष्यकानुमिति स्स्यात्पक्षता राम॰
द्वयसत्वेनोभयधर्मावच्छिन्नसामग्रीसत्वादित्यस्वरसाल्लाघवाच्च साध्यज्ञानत्वेनैव साध्यविशेष्यकानुमितिं प्रति विरोधित्वमाह साध्यप्रसिद्धिरेवेति एवकारेणानु ९

मित्साया उत्तेजकत्वस्यापि प्रतिक्षेपः सूचितः साध्यज्ञानमात्रस्य विरोधितायामनुभवमपि प्रमाणमाह अतएवेति साध्यविशेष्यकानुमितौ तज्ज्ञानमात्रस्य विरोधित्वा
देवेत्यर्थः इत्थं च धूमव्यापकवन्ह्यभाववान् ह्रद इत्यादिव्यतिरेकपरामर्शजन्याया ह्रदे धूमाभाव इत्याद्यभावसाध्यकानुमितेरेवं साध्यविशेष्यकत्वात्तत्रैव साध्यज्ञानं
विरोधीति मतव्यं वन्ह्यादिभावसाध्यकस्थले तु विशेष्यविधया वन्ह्यादिविधेयकानुमितेरलीकतया तां प्रति साध्यज्ञानत्वेन विरोधित्वासंभवादिति ध्येयं विशेष्यत्वा
व्यविधेयतावच्छेदकत्वसंबंधेनानुमितिसामान्यं प्रत्येव वा प्रकारतासंसर्गेण ज्ञानमात्रस्य प्रतिबंधकत्वं वाच्यं न चैवमपि गोत्वाभावो गोत्वव्यापकसास्नाशून्य इत्या
कारकपरामर्शाज्ज्ञौ त्वाभावे गोत्वं नेत्येवं पक्षनिष्ठप्रकारतानिरूपितसाध्यविधेयकानुमितिर्नस्यात्तत्परामर्शस्यैव साध्यज्ञानत्वेन विरोधित्वादिति वाच्यमिष्टत्वात्
गोत्वाभाववान् गोत्ववान्नेत्येवं पक्षनिष्ठविशेष्यतानिरूपितसाध्यविधेयताकानुमितेरेव तत्रोत्पादात् साध्यतावच्छेदकधर्मावच्छिन्नपक्षनिष्ठप्रकारतानिरूपितसा
ध्यविधेयकानुमितित्वेनैव वा प्रतिबध्यत्वं वाच्यमित्यपि कश्चित् वस्तुतस्तु अप्रसिद्धसाध्यकपरामर्शस्य विशेष्यविधया साध्यविधेयकानुमितित्वावच्छिन्नं
प्रत्येव हेतुत्वमन्यथा गोत्वाभावव्याप्यवत्त्वप्रकारकपरामर्शजन्यायां विशेषणस्य विशेष्यविधया गोत्वाभावविधेयकानुमितौ व्यभिचारापत्तिः तथा चोक्तस्थ
ले गोत्वाभाववान् गोत्ववानित्यपि नानुमितिर्विशेषणविधया गोत्वाभावविधेयकानुमितौ गोत्वव्यापकाभाववत्तापरामर्शस्याहेतुत्वात् तथाविधगोत्वाभावा
नुमितिहेतौ गोत्वाभावव्याप्यवत्तापरामर्शस्य विरहेण कारणबाधाच्च प्रसिद्धाप्रसिद्धसाध्यकोभयपरामर्शयोः प्रसिद्धाप्रसिद्धसाध्यकोभयानुमित्यनुगतधर्मा
वच्छिन्नं प्रत्यनुगतरूपेण हेतुत्वस्य दुर्वचत्वादित्यन्यत्र विस्तरः व्याप्तिस्मरणादिनेति यत्रानुमित्सोत्तरं व्याप्तिस्मरणं ततः सिद्ध्यात्मकपरामर्शस्तत्रेत्यर्थः तथैव तत
थासत्येव विशिष्टाभावस्येति अनुमित्साविरहविशिष्टसिद्ध्यभावस्येत्यर्थः मिश्रमतमाह अन्ये त्विति अनुमित्सायामिति सिद्धिदशायामिति शेषः वाच्येति। सिषाध
यिषापदे नेत्यादिस्वोत्पत्तिइत्यादिस्वपदं तत्तदनुमित्सापरं तथा च तत्तदनुमित्सोत्पत्त्यनन्तरत्वविशिष्टतत्तदनुमित्साविषयसिद्धिप्रागभावो योग्यतेत्यर्थः सिद्धिका
लीनयदनुमित्साव्यक्तिदशायामुत्तरकाले मनुमितिर्भवितात्तत्तदनुमित्साव्यक्तिविषयीभूतसिद्धिप्रागभावस्य वर्त्तमानसिद्ध्यन्तरदशायामपि सत्त्वात्तदानीमनुमि
तेर्वारणाय विशिष्टान्तं तत्तदनुमित्सोत्पत्त्यनन्तरत्वं तु न तत्तदनुमित्सोत्पत्तिध्वंसविशिष्टत्वं तथा सत्यनुमित्सोत्पत्त्यनन्तरक्षणेऽनुमित्यपलापापत्तेः सिषाधयिषोत्प
त्तिक्षणेऽनुमित्सोत्पत्तिध्वंसविशिष्टस्य तद्विषयसिद्धिप्रागभावस्यासत्त्वात् किंतु तत्तदनुमित्साप्रागभावविरहविशिष्टत्वं वैशिष्ट्यं चैककालावच्छेदेनैकात्मवृत्तित्व
मिति नातिप्रसंगः तत्तदनुमित्साप्रागभावविरहविशिष्टत्वमात्रोक्तावनुमित्सोत्तरमनुमित्युत्पादे पुनरनुमित्यापत्तिरतस्तत्तदनुमित्साविषयसिद्धिप्रागभावपर्यन्तानुधाव

 नंनन्त्वसिद्धिकालीनानुमित्सयास्वविषयीभूतैकानुमित्युत्पाददशायामपि दिनांतरभाविस्वविषयीभूतानुमित्यनन्तरप्रागभावसत्वादुत्तरकालमनुमित्यंतरापत्तिरिति
 वाच्यं तत्तदनुमित्साप्रागभावविरहविशिष्टस्यैनत्तदनुमित्साविषयीभूतसिद्धिप्रागभावकूटस्यविवक्षितत्वात् उक्तस्थले चोत्पन्नानुमितेरेवप्रागभावस्यासत्वा-
दितिभावः इंद्रियादिनेति अनुमानतस्साध्यनिर्णयेतुस्वविषयसिद्ध्यनुत्पादएवनस्थेयादितिभावः यद्यपि स्वपदेनानुमित्युपधायकतत्तदनुमित्साव्यक्तीनामुप-
ग्रहे दिवसांतरीयानुमित्साव्यक्तेर्योग्यतायामप्रवेशान्नैषदोषस्तथापि वन्ह्यनुमितित्वप्रकारेणातीतानुमितिगोचरेच्छयासिद्धिकाले वन्ह्यनुमितिर्नस्यात्तद्विषया-
नुमितिप्रागभावकूटस्यतदानीमसत्वात् तत्तदनुमित्साव्यक्तिपूर्वक्षणावृत्तित्वेनतत्तदनुमित्साविषयसिद्धीनां तत्तदनुमित्साकालीनत्वेनवातत्तदनुमित्साविष
यसिद्धिप्रागभावानांविवक्षया कथंचिदुपपादनेप्यनुमितिद्वयंजायतामितीच्छाया —————— मनुमितिद्वयेनस्यात्तदनुमित्साविषयीभूतानुमितिप्रागभावकूटस्यप्रथमानुमित्युत्पत्ति
दशायामसत्वात् तादृशानुमित्साया अपि मिश्रैरुत्तेजकत्वोपगमादित्यादिदूषणंद्रष्टव्यमुत्सर्गतः बाधकंविनातेनानुमित्सोत्तरंयत्रपरामर्शविरोधिज्ञानापसरणक्रमेण चिरकालोत्तरंपरामर्शोत्पा
दस्तत्रसिद्धिदशायांनयोग्यता अतएववक्ष्यतिफलबलेनेति तावानेवकालइतिसेत्स्यनुषज्यते नन्वेतादृशकालस्योत्तेजकत्वे किंमानमतआह फलेति ननुयत्रानुमित्सोत्तरंपरामर्शस्त
त्रतत्कालानामुपादानेपत्रसिद्ध्यात्मकपरामर्शोत्तरमनुमित्सा तत्रानुमितिर्नस्यात्तत्रतत्कालानामनुत्तेजकत्वात्तत आह अथवेति उपलक्षितइति तथाचानुमित्सानाशाधिकरणतत्त
त्कालीनानुमित्साचद्वयमप्युत्तेजकमित्याशयः तावानेवेति सिद्धिनाशोत्तरमपियावत्कालमध्येऽनुमितिर्नोत्पद्यते तावान्कालइत्यर्थः। ननुक्रियात्मकानायावत्सम
यानामभावस्यसर्वदैवात्मनिसत्वान्नोक्तयोग्यताविवक्षयाप्यनुमित्सानाशोत्तरमनुमितेः संभवइत्यत आह विशेष्येति तथाचजन्यमात्रस्यकालोपाधितयाआ
त्मसमवेततज्ज्ञानादिकमेवतादृशसमयोवाच्यइत्यदोषः अवहितेरिति भावे क्तः तेनावधानैरित्यर्थः समकर्मकस्यावपूर्वस्यधाधातोः पचत्यादेरिवकर्तरिक्तस्यायु-
क्तत्वादितिध्येयम् अनुमित्साव्यक्तीनामितरतन्नाशाधिकरणक्षणानामप्युत्तेजकविधयापक्षतायांनिवेशेगौरवंविनाऽनुमित्सामनुमित्युत्पादस्यसंदिग्धत्वा
दित्यस्वरसोवदंतीत्युक्त्या सूचितः उत्तानार्थकहेद्रव्ये इत्यादिलौकिकप्रत्यक्षान्यथानुपपत्त्याऽपेक्ष्याबुद्धीनामिवानुमित्सानाशोत्तरसिद्धिदशोत्पन्नतत्तदनुमित्स्य
न्यथानुपपत्त्याप्रागुत्पन्नसिषाधयिषाव्यक्तीनामेवत्रिचतुःक्षणावस्थायित्वंकल्पयितुमुचितं विशेषगुणानांनाश्यनाशकभावस्यविशेषतएवविश्रामात् द्वि
तीयक्षणेनाशसामग्र्यनावश्यकत्वादितिप्राहुः साध्यनिर्णयेति साध्यनिर्णयत्वप्रकारकेच्छानंतरमित्यर्थः। पूर्वोक्तन्यायेनानुमित्साप्रागुत्पन्नविशेषणज्ञानादिक्र-
मेणप्रत्यक्षमिति तत्रतदनंतरमनुमितिप्रसंगइतिपरेणान्वयः। तथाविधप्रत्यक्षस्यविशिष्टानुभवतयातज्जनकविशेषणज्ञानादिकल्पनेगौरवादाह स्मरणं चेति॥

ननु यद्यदिच्छासत्वे सिद्धिदशायामनुमितिर्जायते तत्तदिच्छाव्यक्तीनामेवोत्तेजकतया पक्षतायामंतर्भावात्साध्यनिश्चयत्वप्रकारकेच्छायाः क्वापि पक्षतायामनिवेशा
न्नातिप्रसंग इत्यत आह यत्र वेति यत्र साध्यवान् साध्यव्याप्यवान् साध्यव्याप्यधर्मव्याप्यवांश्च पक्षः पक्षे साध्यानुमितिस्तत्रव्याप्यवत्तानुमितिश्चेष्टसाधनमि
त्येकंस्मरणमित्यर्थः अत्रानुमित्सादशायामनुमितेर्वारणार्थं साध्यवत्वं निवेशितं मानसत्वावच्छिन्नं प्रत्येवेच्छासामग्र्याः प्रतिबंधकत्वमतेनयानुमितेर्वारणासंभवा
त् साध्यव्याप्यवत्वस्य तद्व्याप्यधर्मितरवत्वस्य च निवेशोनुमित्सोत्तरसाध्यतद्व्याप्यवत्वयोरनुमित्यर्थं मन्यथापरामर्शविरहेणोत्तरकाले साध्यानुमित्सापत्यसंभ
वात् इष्टसाधनत्वेपुनरनुमित्सायाः सामग्रीसंपत्त्यर्थं निवेशितमितिद्रष्टव्यं तयोरिति साध्यतद्व्याप्ययोरित्यर्थः अनुमितिप्रसंगः साध्यानुमितिप्रसंगः तत्तदिच्छाव्य
क्तिसत्वे सिद्धिदशायामनुमित्सुत्पादेन तस्या अप्युत्तेजकत्वादितिभावः मिश्रमतेप्याह योग्यतेति सुतरामिति तत्रानुमितिप्रसंग इत्यन्वयः अनुमित्सानाशेप्यनुमिति
मंगीकर्तुरनुमित्सासंभवे सुतरां तदापत्तिसंभवादितिभावः तदिच्छेति यद्यदिच्छाव्यक्तिरुत्तेजिका स्वविषयसिद्ध्यभावविशिष्टत्वं तद्विशेषणमित्यर्थः यद्यप्येवमपि
यत्रोक्तस्थलएव साध्यानुमितिद्वयेष्टसाधन ताणोचरस्मरणात्साध्यानुमितिद्वयप्रकारानुमित्सा तत्रैकानुमित्यनंतरं साध्यानुमित्यंतरं नस्यात्तु प्रथमानुमित्यु
त्पादेनानुमित्सायाः स्वविषयसिद्ध्युपहितत्वात् तादृशेच्छायामुक्तविशेषणाप्रवेशेपि यत्र प्रात्यक्षिकसिद्ध्युत्तरं वन्ह्यनुमितित्वप्रकारेणैव वन्हिप्रत्यक्षगोचरा
विसंवादिनीच्छा तत्र वन्ह्यनुमितिर्नस्यात् अनुमित्सायाः स्वविषयीभूतप्रात्यक्षिकसिद्ध्युपहितत्वेन तदनुपहितत्वविशिष्टानुमित्सायाः विरहसहकृतायाः सि
द्धेः सत्वात् नच येन रूपेण सिद्धेस्तादृशेच्छाविषयत्वं तद्रूपावच्छिन्नसिद्ध्यभाववैशिष्ट्यं विवक्षितं तथाच वन्ह्यनुमितित्वावच्छिन्नाभाववैशिष्ट्यस्य तदिच्छाव्य
क्तौ सत्वान्न दोष इति वाच्यं यत्र पक्षे यस्य साध्यस्य प्रत्यक्षं कदाचिदपि न जातं तत्पक्षकतत्साध्यकप्रत्यक्षाद्व्यतिरिक्तं ज्ञानं जायतामितीच्छाया अनुत्तेजकत्वाप
त्तेः येन रूपेण यत्रेच्छाविषयत्वं तादृशस्य तत्पक्षकतत्साध्यवत्ताप्रत्यक्षभिन्नज्ञानत्वस्याखंडस्याप्रसिद्धेः तथाप्युत्तेजकीभूतयद्यदिच्छाव्यक्तौ यादृशयादृ
शासिद्धिः प्रतिबंधिका तादृशतादृशसिद्ध्यनुपहितत्वं तत्तदिच्छाविशेषणं तेन यत्पक्षकयत्साध्यकप्रत्यक्षमप्रसिद्धं तत्रापि तादृशप्रत्यक्षभिन्नज्ञानत्वप्रका
रिकेच्छाया तत्पक्षसाध्यकानुमितिरेवप्रतिबंधिकास्तीति तदनुपहितत्वमेव तदिच्छायां विशेषणमित्यदोषः ननु यत्पक्षसाध्यकानुमित्सा कस्यापि नोत्पन्ना
तत्र सिद्ध्यभावत्वमपेक्ष्य निरुक्तसिद्ध्यभावत्वेन हेतुत्वं गौरवग्रस्तमत आह पक्षसाध्येत्यादि यत्रेति ययोः पक्षसाध्ययोरित्यर्थः सिद्ध्यभावमात्रमिति गौरवस्य प्रामा
णिकत्वमपाकरोति प्रयोजनेति इदमुपलक्षणं यत्र पक्षे साध्यवत्ताज्ञानोत्तरं कदाप्यनुमितिर्नोत्पन्ना तत्र साध्यवत्ताज्ञानाभावमात्रकारणनिश्चयत्वमपि न निवेशनीयं

एवं यत्रैकविधानुमित्सा या उत्तरमनुमितिस्तत्र तादृशानुमित्सैव पक्षता तथा यत्पक्षसाध्यकपरामर्शकालीनसिद्धिदशायामवश्यमनुमित्सा तत्र पक्षतानानुमितिहेतुरिति
द्रष्टव्यं यत्तु यत्पक्षसाध्यकानुमितिस्थले परामर्शदशायां नियमतः सिद्ध्यभावस्तत्र सिद्ध्यभावोपि न हेतुरिति तन्मंदं तादृशस्थले मानाभावात् योगिनामेव परामर्शदशा
यामवश्यं सिद्धिसंभवेन तदभावस्याहेतुत्वे तेषामेव सर्वदानुमितिप्रसंगादिति ध्येयम् मिश्रमतमाक्षिपन्नाह तेनेति सर्वत्र पक्षतायामनुमित्सानिवेशस्य निष्प्रयोजकत्वे
नेत्यर्थः धात्वर्थसमानकर्तृकेच्छायामेव सनो विधानादनुमितिगोचराया अपीश्वरेच्छाया अनुमातृनिष्ठत्वाभावेन सिषाधयिषाशब्देन बोधयितुमशक्यत्वादाद्यासङ्गत्युक्ते
सिषाधयिषानाशेपि द्वित्रिक्षणाभ्यंतरे सिद्धिसत्त्वे ऽनुमितेः सम्पादकं सार्वभौमोक्तप्रकारमुपन्यस्यति यत्त्विति सिषाधयिषाविरहविशिष्टो यः स्वक्षणः तदव्यवहितोत्तरक्ष
णोत्पत्तिकानुमितिको यो यस्तद्भिन्ना या सिषाधयिषाविरहविशिष्टा सिद्धिस्तस्या भावः पक्षता इत्यर्थः अत्रानुमित्सानाशकालोत्पन्नसिद्ध्यात्मकपरामर्शादनुमित्युत्प
त्यर्थं भिन्नांतं सिद्धिविशेषणं सिद्धिमात्रस्यैव प्रायशः स्वक्षणोत्तरयत्किंचित्क्षणोत्पत्तिकानुमितिकतया तद्भिन्नायाश्च असिद्धेरभावस्येदानीं सिद्ध्यात्मकपरामर्शस्थ
लेपि सत्त्वादनुमित्यापत्तिरत उक्तमव्यवहितेति सिषाधयिषाविरहविशिष्टस्वक्षणाव्यवहितोत्तरत्वं च सिषाधयिषाविरहविशिष्टस्वक्षणध्वंसाधिकरणकालध्वंसान
धिकरणत्वे सति तादृशसमयध्वंसाधिकरणत्वं तत्र क्षणपदं विहाय स्वसमयध्वंसाधिकरणकालध्वंसानधिकरणत्वे सति तादृशसमयध्वंसाधिकरणत्वमित्युक्तौ यत्र
क्रमेणानुमित्सासिद्धिपरामर्शानुमितयस्तत्र सिद्ध्युत्पत्तिकालपर्यंतस्थायिनमनुमित्सापूर्वकालोत्पन्नस्थूलकालोपाधिमादाय परामर्शक्षणेपि पक्षताविरहप्रसं
गः सिद्ध्यधिकरणतादृशोपाधेरनुमित्सापूर्वकालाद्यवच्छेदेन सिषाधयिषाविरहविशिष्टतया नुमित्साविरहविशिष्टनिरुक्तस्वसमयाव्यवहितोत्तरत्वस्य परामर्श
क्षण एव पर्यवसानात्तदानीं चानुमित्यनुत्पत्त्या तत्सिद्धेरपि निरुक्तानुमितिकभिन्नतया अनुमितेः प्रतिबंधकत्वादतः प्रथमक्षणपदं तथा च तत्र ।सिषाधयिषावि
रहविशिष्टः स्वक्षणः परामर्शोत्पत्तिक्षण एवेति तदव्यवहितोत्तरोत्पत्तिकानुमितिकत्वान्न तत्सिद्धिर्विरोधिनी त्यदोषः सत्यंतमात्रोक्तौ च सिद्धिमात्रस्यैव प्रायशः स्वक्ष
णध्वंसाधिकरणकालध्वंसानधिकरणीभूतस्वपूर्वकालोत्पत्तिकानुमितिकतया तद्भिन्नसिद्धेरप्रसिद्धिः स्यादतः स्वसमयध्वंसाधिकरणत्वदलं यत्र क्रमेण सिद्धि
परामर्शौ तत्रानुमितिप्रसंगः परामर्शपर्यंतस्थायिनः प्रहारादिरूपस्थूलकालोपाधेर्निरुक्तस्वक्षणाव्यवहितोत्तरतया सिद्धिपूर्वदंडाद्यवच्छेदेनानुमित्युत्पत्तिमत्तयो
च सिद्धेः स्वक्षणाव्यवहितोत्तरकालोत्पत्तिकानुमितिकत्वेनाविरोधित्वादतो द्वितीयक्षणपदं न च स्थूलकालोपाधेरेव स्ववृत्तियावद्ध्वंसविशिष्टतादृशायां क्षणत्वादु
क्तदोषतादवस्थ्यं यदुपाध्यवच्छिन्नस्याव्यवहितोत्तरक्षणत्वं तदवच्छेदेनानुमित्युत्पत्तिमत्त्वस्यैव विवक्षितत्वात् क्षणिकाद्यशब्दानामतिरिक्तपदार्थस्य वा क्षणत्वे

मतेयथाश्रुतार्थस्यैवसम्यकृत्वाच्च उत्पत्तिपदानुक्तौएकानुमित्युत्पत्त्यनन्तरमनुमित्यंतरापत्तिः स्वस्वक्षणाव्यवहितोत्तरक्षणवृत्तित्वात्मकानुमितिकत्वेन तदन्यसिद्धे
रभावात् तस्तदुपात्तं नच स्वक्षणाव्यवहितोत्तरक्षण वृत्तिस्वेतरानुमितिकत्वमेवप्रवेश्यतामुत्पत्तेः स्वेतरत्वपेक्षया गुरुत्वादिति वाच्यं यत्रसाध्यस्यानुमितिद्वयंजायता
मितीच्छयाप्रथमंसाध्यतद्व्याप्ययोरपेक्षाबुध्यात्मिकाएकानुमितिः ततःसाध्यानुमित्यन्तरंतत्रसाध्यानुमित्यन्तरप्रसंगात्॥ अनुमितिरुक्त स्वसमानाधिकरण
प्रकृतपक्षसाध्यविषयिणीच ग्राह्यानातःपुरुषांतरीयानुमित्यादिकमादाययातिप्रसंगः स्वक्षणाव्यवहितोत्तरक्षणोत्पत्तिकानुमितिकभिन्नस्यप्रागुक्तसन्नस्यव्या
प्तिस्मरणादेः परामर्शमात्रस्थलेसत्वात्तत्रपक्षतासंपत्त्यर्थंसिद्धिपदमितिभावः ग्रंथलाघवार्थमंतिमस्यसिषाधयिषाविरहपदस्यव्यावृत्तिमभिधानएवप्रथमस्य.
प्रयोजनंपृच्छति अथेति तृतीयक्षणेति तृतीयक्षणस्यव्यवधायकेत्यर्थः सिद्धीति परामर्शात्मकसिद्धीत्यर्थः संपतयेति अन्यथास्वक्षणाव्यवहितोत्तरक्षणोत्पत्तिका
नुमितिकभिन्नसिद्धेस्सत्वात्तत्रपक्षतानस्यादितिभावः द्वितीयेति द्वितीयसिषाधयिषापदेनप्रत्याज्यः सिषाधयिषाविरहस्यैकत्वेनद्वितीयत्वायोगादेवमग्रेपि प्रथमिकस्थि
तिसिषाधयिषाविरहेत्यनुषज्यते स्वक्षणस्येति विशेषणमित्यनुषज्यतेयद्यपिसिषाधयिषाविरहविशिष्टंयत्स्वतदधिकरणक्षणाव्यवहितोत्तरेत्यादिक्रमेणस्वस्यापिवि
शेषणत्वमनुमित्साविरहस्यसंभवति तथापिस्वस्मिन्सिषाधयिषाविरहवैशिष्ट्यस्यसामानाधिकरण्यरूपस्यप्रवेशेगौरवात् इत्याशयेन स्वक्षणस्येत्युक्तं यत्रेत्यादिसि
षाधयिषासिद्ध्योर्व्युत्क्रमेणानुमितिप्राक्कालेसिद्धिसामान्याभावएवसंभवत्यतः क्रमेणेत्युक्तंसिद्धेरनुमित्यात्मकत्वेऽनुमित्सायाःस्वविषयसिद्धक्रसादेनचरितार्थ.
तयोत्तरकालमनुमितिर्नकस्यापिसंमताइतिव्यर्थं तत्रपक्षतासंपादनमतः प्रात्यक्षिकपदंपक्षतासंपत्त्यर्थमिति अन्यथातत्रस्वक्षणाव्यवहितोत्तरक्षणोत्पत्तिकभि
न्नायाः सिषाधयिषाविरहविशिष्टसिद्धेस्सत्वादनुमितिर्नस्यादिती त्थंचतत्रसिद्धेःसिषाधयिषाविरहविशिष्टस्वक्षणाव्यवहितोत्तरक्षणोत्पत्तिकानुमितिकत्वात्तद
न्यसिद्ध्यभावस्यसत्वान्नपक्षताहानिः नचसिषाधयिषाविशिष्टस्यापिसिद्धिक्षणस्यघटाद्यवच्छेदेनसिषाधयिषाविरहवत्वादुक्तदोषतादवस्थ्यमवच्छेदकशरीरा
वच्छेदेनसिषाधयिषाविरहवैशिष्ट्यस्यविवक्षितत्वादि तिभावः अत्रयत्रसिषाधयिषाघटादीच्छासिद्ध्यात्मकपरामर्शानुमितयःक्रमेणजाताःतत्रेच्छावि
रहविशिष्टस्वक्षणाव्यवहितोत्तरक्षणोत्पत्तिकानुमितिकभिन्नाया सिषाधयिषाविशिष्टायाः सिद्धेःसत्वात् अनुमितिर्नस्यादतः इच्छामपहायसिषाधयिषापर्यंतंमनु
श्रुतंएवंघटेच्छासिद्ध्यात्मकपरामर्शानुमितिवारणायद्वितीयसिषाधयिषायाःप्रवेशइतिभावः प्रसंगादिति द्वित्रिक्षणानंतरितानुमित्सास्थलेप्यनुमितिस्वीकारेणइ.
ष्टापत्त्यसंभवादितिभावः उक्तंदोषंनिरसितुमाशंकते अथेति प्रथममित्यादि तथाचस्वसमयध्वंसाधिकरणसमयध्वंसाधिकरणसमयध्वंसानधिकरणत्वेसतिस्वसमयध्वं

साधिकरणत्वमेवाव्यवहितोत्तरत्वं वाच्यं तच्च तृतीय क्षणेऽनुमित्युत्पादेऽप्यस्तीति न पक्षताहानिः स्वक्षणेत्यत्र क्षणपदं समयमात्रपरं क्षणत्वपर्यंतस्य निष्फलत्वादि ति भावः लाघवादाह। स्वध्वंसेत्यादि स्वोत्तरप्रहाराद्युत्पन्नानुमितिकसिद्धिदशायां पक्षतावारणाय सत्यंतदलं सिद्धिद्वितीयक्षणस्यापि विषयितासंबंधेन सिद्धिध्वंसाधि करणीभूतातीतज्ञानादेर्ध्वंसाधिकरणत्वात् कालपदं स्वपूर्वप्रहाराद्युत्पन्नानुमितिकसिद्धिदशायां तद्वारणाय स्वाधिकरणेत्यादिविशेष्यदलम् कालपदोपादानात्कालिक सम्बन्धेनाधिकरणत्वलाभस्तेन सिद्धेः पूर्वप्रहारादेर्विषयितया सिद्ध्यधिकरणीभूतस्यातीतज्ञानादेर्ध्वंसाधिकरणत्वेपि नोक्तदोषः स्वाधिकरणत्वमात्रोक्तौ सिद्धिप्राक्कालवार णासंभवेप्यनुमित्यंतरमनुमितेर्वारणार्थं स्वाधिकरणकालध्वंसाधिकरणत्वपर्यंतोपन्यासोऽन्यथाऽनुमित्यात्मकसिद्धेः स्वध्वंसाधिकरणकालध्वंसानधिकरणत्वे सति स्वाधि करणीभूतो यः स्वोत्पादक्षणस्तदुत्पत्तिकानुमितिकत्वेन तद्भिन्नसिद्ध्यभावस्य सत्वादनुमित्यंतरापत्तिः एवं स्वाधिकरणत्वमात्रस्य विशेष्यत्वे यत्रानुमित्यानाशक्षणे द्व्या द्युक्तदोषनिरासोपि न स्यादिति ध्येयं नन्वेवं प्रागुक्तसिद्धिद्वयस्य द्वित्रिक्षणसाधारणनिरुक्तस्वक्षणाव्यवहितोत्तरक्षणोत्पत्तिकानुमितिकतया तदन्यसिद्ध्यभावस्वरूपा याः पक्षतायाः सहजत एव सत्वात् सिषाधयिषाविरहद्वयोपादानं व्यर्थमत आह। तथा चेति वारणायेति तत्रत्यसिद्धेः स्वक्षणाव्यवहितोत्तरक्षणोत्पत्तिकानुमितिकत्वेपि सि षाधयिषाविरहविशिष्टो यः स्वक्षणाव्यवहितोत्तरक्षणस्तदुत्पत्तिकानुमितिकसिद्ध्यंतरभिन्नतया विरोधित्वादिति भावः स्वक्षणस्य विशेषणत्वे तद्दोषतादवस्थ्यादाह उ त्तरक्षणस्येति अनुमित्युत्तरक्षणपर्यंतस्यापि स्थूलकालोपाधेरपि निरुक्तस्वाव्यवहितोत्तरकालत्वादेकानुमित्यनंतरमन्यानुमितेर्वारणार्थं द्वितीयक्षणपदस्यावश्यकत्वा दुत्तरकालस्येति नोक्तं द्वितीयं त्विति विशिष्टांतमित्यनुषज्यते सिद्धेरिति विशेषणमित्यनुषज्यते संपत्तये इति अन्यथानुमित्साशून्य स्वाव्यवहितोत्तरक्षणोत्पत्तिकानुमितिकभिन्नसिद्धेः सत्वात्तृतीयक्षणेऽनुमितिर्न स्यादिति भावः न चैवं यत्र परामर्शात्मकसिद्धेरव्यवहितक्षणे तत् धर्मिकसाध्यवत्त्वा द्यंशेऽप्रामाण्यग्रहानन्तरं चानुमितिः तत्र तादृशाप्रामाण्यग्रहोत्पत्तिक्षणेऽनुमित्यापत्तेः तत्र सिद्धिव्यक्तेः सिषाधयिषाविरहविशिष्टो यः स्वक्षणाव्यवहितोत्तरक्षणः तदु त्पत्तित्वेन तदन्यसिद्धेः प्रागसत्वादिति वाच्यं अप्रामाण्यग्रहाभावविशिष्टस्य तत्तत्सिद्धिव्यक्तित्वेनापि पक्षताबहिर्भावेणानुमितिविरोधित्वांतरस्यैव कल्प्यत्वादिति भावः यद्यपि तृतीयक्षणसाधारणाव्यवहितोत्तरत्वकल्पे स्वाव्यवहितोत्तरक्षणोत्पत्तिकानुमितिकभिन्नाभावस्यैव सम्यक्त्वात्सिद्धिपदं व्यर्थं परामर्शहेतुभूतस्य व्याप्तिस्मरणादेर्निरुक्ताव्यवहितोत्तरक्षणोत्पत्तिकानुमितितयैवाप्रतिबंधकत्वात् एवं च सिषाधयिषाविरहद्वयोपादानमप्यफलं यत्र क्रमेण सिद्धिसिषाधयिषानु मितयस्तत्रानुमित्साजनकस्य फलेच्छादेरेव स्वाव्यवहितोत्तरक्षणोत्पत्तिकानुमितिकभिन्नस्य सत्वादनुमित्सोत्पत्तिक्षणेऽनुमित्यसंभवात् न च जातिध्वंसाद्यप्रसिद्ध्या

निरुक्तस्वावहितोत्तरक्षणोत्पत्तिकानुमितिकभिन्नस्यात्मत्वादेस्सत्त्वात्परामर्शमात्रादप्यनुमितिर्नस्यादतः सिद्धिपदमिति वाच्यमेतावतापि तादृशानुमितिकभि-
न्नसविषयकाभावस्यैव सम्यक्त्वे साध्यवत्त्वनिश्चयात्मिकायाः सिद्धेः प्रवेशानौचित्यात्तथापि स्वत्वस्याननुगतत्वात्तादृशानुमितिकव्यक्तीनां तत्तद्व्यक्तित्वेन भे-
दानिवेश्यातस्तत्र स्वपदेन सिद्धिव्यक्तय एव धर्तव्या न तु व्यक्त्यन्तराणि तावद्भेदप्रवेशे गौरवात् तथा च स्वाव्यवहितोत्तरक्षणोत्पत्तिकानुमितिकसिद्धिभिन्नस्य परा-
मर्शादेस्सत्त्वेप्यनुमितिर्नस्यादतः सिद्धिपदं न चैवं कार्योत्पादकस्य कारणतावच्छेदकाघटकत्वेन वा कार्योत्पादादिकं कारणतावच्छेदककोटौ निविशते इत्यग्रिमग्रंथ-
स्याभुक्तवातत्वापत्तिः तत्र स्वादिपदेन स्वक्षणाव्यवहितोत्तरक्षणोत्पत्तिकानुमितिकतत्तद्व्यक्तिप्रतियोगिकभेदकूटस्याप्युपग्रहात् तथा च क्रमिकसिद्धिसिषाधयिषा-
नुमितिस्थले प्रथमक्षणे पक्षतावारणार्थं विशिष्टांतस्योत्तरक्षणविशेषणत्वध्रौव्ये द्वितीयमपि विशिष्टांतं तत्रैव द्वितीयक्षणे पक्षतारक्षणार्थमावश्यकमित्यस्मद्गुरुचरणाः
यत्तु स्वाव्यवहितोत्तरक्षणोत्पत्तिकानुमितिकभिन्नसविषयकाभावस्य पक्षतात्वे परामर्शादेरनुमितिहेतुता न स्यादित्येककारणपरिशेषापत्तिभिया सिद्धिपदमिति तन्न मं-
दं यत्र जागरणाद्यक्षणे स्मरणात्मकपरामर्शादनुमितिस्तत्र परामर्शोत्पत्तिदशायामेव तदापत्तिप्रसंगेन परामर्शादेरनुमितिहेतुत्वस्यावश्यकत्वात् तत्रत्यपरामर्शपूर्वव-
र्त्तिनां निखिलसविषयकानां स्वाव्यवहितोत्तरक्षणोत्पत्तिकानुमितिकत्वेनाविरोधित्वादिति केचित् अपेक्षाबुद्ध्यात्मकपरामर्शे चतुर्थक्षणेऽनुमित्यर्थं सिद्धिपदमन्यथा तादृश-
परामर्शस्यैव निरुक्तानुमितिकभिन्नसविषयकत्वेन प्रतिबंधकत्वापत्तिरित्याहुस्तन्मंदं चतुर्थक्षणे हि त्वादिप्रत्यक्षस्यानुत्पादेन तादृशपरामर्शस्यापेक्षाबुद्धित्वे मानाभावा-
त् अन्यथानुमित्युत्तरं सिद्ध्यात्मकस्यैवापेक्षाबुद्ध्यात्मकस्य च तुर्यक्षणे सिद्धिनिवेशेप्यनुमित्यभावप्रसंगात् ननु यत्र क्रमेण सिद्धिसिषाधयिषानुमितयस्तत्र प्रथमक्षणे प-
क्षतासत्त्वेपीच्छासामग्र्याः प्रतिबंधकत्वादेवानुमित्यनुत्पत्तिसंभवात्प्रथमं विशिष्टांतदलं व्यर्थमत एव द्वितीयमपि तथेत्यत आह यदि पुनरिति सर्वत्रेच्छाजनकीभूतज्ञान-
स्येच्छोत्पत्तिदशायां साक्षात्कारप्रसंगेन मानसत्वावच्छिन्नं प्रत्यक्षसामान्यं वा प्रतीच्छासामग्र्याः प्रतिबंधकत्वेप्यनुमितिं प्रति तस्यास्तथात्वे मानाभावात् न चेच्छासामग्री-
दशायां स्मृतिशाब्दबोधाद्यनुदयाल्लाघवेन जन्यज्ञानत्वावच्छिन्नं प्रत्येव तस्याः प्रतिबंधकत्वमतस्तत्सत्त्वेऽनुमित्यसंभव इति वाच्यं सत्यामपीच्छासामग्र्यां पश्येयं स्पृशे-
यं शृणुयां शाब्दयामितीच्छादशायां जन्यज्ञानोत्पादेन चाक्षुषत्वस्पार्शनत्वश्रावणत्वशाब्दत्वादिप्रकारकेच्छाविरहविशिष्टेच्छासामग्रीत्वेन चाक्षुषत्वस्पार्शन-
त्वशाब्दत्वादिप्रत्येकधर्मावच्छिन्नं प्रत्येव प्रतिबंधकतायाः अनुमितिमंतर्भाव्येच्छासामग्र्याः प्रतिबंधकत्वाकल्पनात् जन्यज्ञानत्वावच्छिन्नं प्रति तत्तदिच्छाविरहकूट-
विशिष्टेच्छासामग्रीत्वेन विरोधितायामिच्छासामग्रीसत्त्वेपि पश्येयमितीच्छातश्चाक्षुषस्येव स्पार्शनस्य शाब्दबोधादेर्वा प्रसंगात् जन्यज्ञानस्याविशिष्टत्वात् तथा

चानुमिताविच्छासामग्र्या इवेच्छायामप्यनुमितिसामग्र्याविरोधित्वं सुवचं विनिगमकाभावेनैकशेषस्य दुष्करत्वादित्याशयेन पदि चेत्युक्तं यत्तु अनुमितिसामग्र्य
पेक्षयेच्छासामग्र्या लघुरिति सैवानुमितौ प्रतिबंधिकानत्विच्छायामनुमितिसामग्री गुरुत्वादिति तत्तुच्छं तथा सत्यनुमित्साविरहविशिष्टाया एवेच्छासामग्र्या अनु-
मितिविरोधित्वं वाच्यमन्यथाऽनुमिति सा कालीनायामपीच्छासामग्र्यामनुमित्यभवापत्तेः एवंचानुमित्साकालीनानुमितिसामग्रीदशायामिच्छानुत्पत्त्यर्थमिच्छासा
मान्यं प्रति त्वयानुमित्साकालीनानुमितिसामग्रीत्वेनावश्यं विरोधित्वं वाच्यमित्यनुमितिसामग्र्या गुरुत्वस्याकिंचित्करत्वादिति ध्येयं यद्यपि स्वाव्यवहितोत्तरक्षणोत्प
त्तिकानुमितिकसिद्धिभिन्नसिद्ध्यभावस्यैव प्रक्रांतत्वात्तदुपादानमुचितं गौरवस्य वक्ष्यमाणलक्षणेपि अविशिष्टत्वात्तथापि कार्योत्पादस्यैव कार्याव्यवहितपूर्वत्व
स्यापि कारणतावच्छेदकत्वं निरसितुं तदंतर्भावेन पक्षतां निर्वक्ति अनुमित्यव्यवहितेति प्रकृतपक्षसाध्यकस्वसमानाधिकरणतत्तदनुमित्यव्यवहितपूर्ववर्त्तिसिद्धि
भिन्नसिद्ध्यभावः प्रकृतसाध्यकानुमितौ पक्षतेत्यर्थः प्रकृतपक्षसाध्यकानुमितिप्रागभावाधिकरणसमयप्रागभावानधिकरणत्वघटितस्य सामान्यतस्तादृशानुमि
त्यव्यवहितपूर्वत्वस्याप्रसिद्धत्वानत्तदिति नच प्रकृतपक्षसाध्यकानुमित्युत्पत्तिकालोत्पत्तिकध्वंसप्रतियोगित्वरूपसामान्यतस्तादृशानुमित्यव्यवहितपूर्वत्व
सुवचमिति वाच्यं तस्याप्युत्पत्त्यंतर्गतस्वत्वघटितत्वेन विशेषितो विश्रामादित्थंच स्वसमानाधिकरणतत्तदनुमित्यव्यवहितपूर्ववर्त्तित्वावच्छिन्नभेदकूटस्य घटक
तया तत्र स्वपूर्ववर्त्तिसिद्धिकालीनानुमितिव्यक्तीनां निवेशः कार्यो न तु सिद्धिसमानकालीनानुमितिव्यक्तयोपि निवेश्याः प्रयोजनाभावाद्गौरवाच्चेत्यावेदयितुं प्रथमं
सिद्धिपदं यत्तु प्रकृतपक्षसाध्यकस्वसमानाधिकरणानुमितिसामान्याव्यवहितपूर्ववर्त्तित्वस्याप्रसिद्ध्या तन्निवेशासंभवात् वस्तुगत्या तादृशानुमित्यव्यवहितपूर्ववृ
त्तियद्यत्त्वं तद्भेदकूटस्यैव निवेश्यतया तत्र च सिद्धिभिन्नस्य मनःसंयोगादेः प्रतियोगिविधया प्रवेशे गौरवादतः सिद्धिपदमिति मतं तत्तुच्छं तथा सति कार्याव्यवहितपूर्व
त्वस्यानिविष्टतयाऽग्रे तत्तत्कारणतावच्छेदकखंडनस्योन्मत्तप्रलपितत्वापत्तेः द्वितीयं तु सिद्धिपदं तादृशसिद्धिभिन्नस्य परामर्शमात्रस्य सत्वेप्यनुमितेरुत्पत्त्यर्थमन्य
यातस्यैव प्रतिबंधकत्वापत्तेरिति भावः। प्रथमकल्पं दूषयति तादृशेत्यादि तत्तद्व्यक्तित्वेनेत्यस्य सिषाधयिषाविरहविशिष्टेत्यादि तथाच सिषाधयिषाविरहविशिष्टतत्त
त्सिद्धित्वावच्छिन्नाभावेत्यर्थः यथाश्रुते यत्र क्रमेण सिद्धिसिषाधयिषानुमितय स्तत्र सिषाधयिषाविरहविशिष्टो यः स्वक्षणाव्यवहितोत्तरक्षणस्तदुत्पत्तिकानुमितिक-
भिन्नसिद्धेः सिषाधयिषादशायां सत्वादनुमित्यनापत्तेः इत्थं च सकलसिद्धावित्याद्यग्रिमग्रंथोपि संगच्छत इति ध्येयं निरुक्तरूपेति सिषाधयिषाविरहविशिष्टस्वक्षणा
व्यवहितोत्तरक्षणोत्पत्तिकानुमितिकसिद्धिभिन्नसिषाधयिषाविरहविशिष्टसिद्धिसत्वेनैवेत्यर्थः अनंतेति अवच्छेदकभेदेनैव कारणत्वस्य नानात्वादिति भावः नच

तत्तत्सिद्ध्यभावकूटत्वेनैकरूपेणैव हेतुत्वमपेक्षाबुद्धिविशेषयत्त्वरूपस्य कूटत्वस्यापेक्षाबुद्धिव्यक्तीनां भेदेन नानात्वसंभवादिति भावः ननु प्रामाणिकानंत्यं न दोषाये-
त्यत आह। तादृशेति परामर्शदशायां यस्यां सिद्धौ नानुमित्सावैशिष्ट्यं तत्तत्सिद्धिव्यक्त्यावनुमित्साविरहविशेषणव्यर्थत्वादित्यर्थः परामर्शसमानकालीनसिद्धिव्य-
क्तीनामभावस्य हेतुत्वे मानाभावाच्चेत्यपि द्रष्टव्यं ननु सर्वस्यां सिद्धौ न देयमेव तद्विशेषणमत आह तत्तत्समयेति सिद्ध्यधिकरणतत्तत्क्षणेन समं सम्बन्धव्यक्ती-
नामित्यर्थः ननु तत्तत्समयसंबंधस्य विरोधित्वे सिद्धिमतद्भवपुरुषांतरस्याप्यनुमितिर्न स्यात्तादृशसंबंधस्याविशिष्टत्वादत आह तत्तत्समयावच्छिन्नेति सिद्धिकाली-
नतत्तन्मनोयोगव्यक्तीनां स्थिरतया सिद्धिविगमेप्यनुमितिर्न स्यादतोऽवच्छिन्नांतं सिद्धिमतद्भवजनांतरस्यापि तत्तत्समयावच्छिन्नमनोयोगसत्वात्तस्याप्यनुमितिर्न स्या-
दतस्तत्तदिति मनोयोगस्य विशेषणं मनोविशेषणत्वे तु तत्तत्समयावच्छिन्नतन्मनःप्रतियोगिकसंयोगस्यापि पुरुषांतरे संभवात् सिद्धिमतद्भवतस्याप्यनुमित्यनापत्ते-
रिति भावः न च तत्तत्सिद्धित्वेन प्रतिबंधकत्वमपेक्ष्य तत्तत्समयावच्छिन्नतन्मनोयोगत्वेन प्रतिबंधकत्वं गौरवादेव परित्यज्यमिति वाच्यं तथा सकलसिद्ध्यनुमित्सा-
विरहवैशिष्ट्यस्यैवमयापि सर्वस्मिन्मनोयोगे तत्तत्समयावच्छिन्नत्वस्यानुपादेयतयोभयत्रापि दूषणसमाधानयोश्च साम्यादिति भावः कस्याश्चिन्नेति सिद्धेरनंत-
रमनुमितिरित्यनुषज्यते नियामकाभावादिति नियामकालाभावादित्यर्थः विशिष्टाभावस्य विशेष्याद्यभावरूपतया निरुक्ताभावस्य विशेष्यीभूतसिषाधयिषाविरहवि-
शिष्टसिद्धेरभावस्वरूपत्वे तादृशसिद्धिसत्वे कदाप्यनुमितिर्न स्यात्स्वक्षणाव्यवहितोत्तरक्षणोत्पत्तिकानुमितिकभिन्नत्वरूपविशेषणाभावरूपत्वे विवक्षिते विवेके-
नानुमित्युत्पादस्यैवानुमित्युत्पादप्रयोजकत्वपर्य्यवसानादात्माश्रयादिति भावः ननु मणिकारमते विशिष्टाभावस्यातिरिक्ततया तस्य सत्वासत्वमेवानुमितेरुत्पाद-
नुत्पादनियामकं वाच्यमत आह नवेति कारणसमाजाधीनं तत्तद्धर्मावच्छिन्नकार्यस्योत्पादादिकं तत्तद्धर्मावच्छिन्नकार्यस्य कारणतावच्छेदककोटौ न निविशिते गुरु-
धर्मेणैव ताद्रूप्येणापि जनकतायामन्यथासिद्धत्वादित्यर्थः तेन ज्ञानोत्पत्त्यादिविशिष्टबुद्धौ ज्ञानोत्पत्त्यादिज्ञानत्वेन हेतुतायां कार्योत्पादस्यावच्छेदकत्वेपि ज्ञानोत्पत्ति-
विशिष्टबुद्ध्युत्पत्तित्वेनाप्रवेशान्न दोषः आदिपदात्कार्याव्यवहितपूर्वत्वादेः स्वक्षणाव्यवहितोत्तरक्षणानुत्पन्नकार्याकान्यत्वस्य च परिग्रहः कार्योत्पादादिघटितधर्मे-
ण हेतुत्वे प्रतिबंधिमाह तथा सतीति स्वक्षणाव्यवहितोत्तरक्षणोत्पत्तिकस्वसमानाधिकरणानुमितिर्यस्य तादृशसविषयकत्वेनेत्यर्थः कारणत्वं स्यादित्यग्रेणान्वयः स्वक्ष-
णाव्यवहितोत्तरतादृशानुमितिकस्य परामर्शस्यैव सत्वादनुमित्युत्तरमनुमितेर्वारणाय उत्पत्तिकालावच्छिन्नेति स्वोत्पत्तिक्षणावच्छिन्नेति तदर्थः। उत्पत्त्यवच्छिन्नस्य-
घटादिज्ञानस्योत्तरमप्यनुमितिः स्यादतः स्वक्षणाव्यवहितोत्तरक्षणोत्पत्तिकेति स्वक्षणेत्यत्र क्षणः समयमात्रं न तु क्षणमात्रं वैयर्थ्यात् अनुमितेरपि स्वसमयाव्यव

ह्नितोत्तरीभूतस्वस्थितिक्षणपर्यंतस्थायिप्रहारासुत्पत्तिकानुमितिकतयाततोप्यनुमित्यंतरा——पत्तिरतो द्वितीयंक्षणपदमनुमितेरपिस्वक्षणाव्यवहितोत्तरक्षण
वृत्तिस्वात्मकानुमितिकत्वात्तदुत्तरमनुमित्यंतरस्यवारणायउत्पत्तिपदं नचस्वक्षणाव्यवहितोत्तरक्षणवृत्तिस्वेतरानुमितिकत्वमेवतदर्थमुच्यतामितिवाच्यं यत्रसाध्या
नुमितिद्वयंजायतामितिच्छयासाध्यतद्व्याप्ययोरपेक्षाबुद्ध्यात्मकानुमित्युत्तरंसाध्यमात्रस्यानुमितिस्तत्रसाध्यस्यानुमित्यंतरप्रसंगात् पूर्वानुमितेः त्रिक्षणस्थायित्वात्तत्रोत्प
त्तिः आद्यक्षणसंबंधः आद्यक्षणसंबंधत्वंचस्वाधिकरणसमयध्वंसानधिकरणत्वमात्रंननुस्वाधिकरणत्वमपिप्रवेश्यंवैयर्थ्यादितिद्रष्टव्यंस्वक्षणाव्यवहितोत्तरक्षणो
त्पत्तिपुरुषान्तरानुमितिकादृघटादिज्ञानादनुमितेर्वारणायस्वसमानाधिकरणेति एकत्रपुंसितादृशानुमितिकस्यद्वित्वस्यपुरुषांतरेपिसत्वात्तत्रानुमितेर्वारणायसवि
षयकेतिसिद्ध्यात्मकपरामर्शानुमित्सानुमितीनांक्रमिकस्थलेतादृशज्ञानासंभवात् ज्ञानत्वापेक्षयागुर्वपिसविषयकत्वंनिवेशितं नचैतस्यस्वत्वद्वयघटितत्वादुक्तरूपे
णहेतुतायांगौरवमितिवाच्यंस्वक्षणाव्यवहितोत्तरक्षणोत्पत्तिकानुमितिसामानाधिकरण्यतात्पर्यादितिभावः कार्योत्पादस्यकारणतावच्छेदकत्वप्रतिबंधिमुक्त्वाकार्
य्याव्यवहितपूर्वत्वस्यतथात्वेप्रतिबंधिमाह स्वमानेत्यादि अत्रतादृशानुमित्यव्यवहितपूर्वत्वंनतादृशानुमितिप्रागभावाधिकरणसमयप्रागभावानधिकरणत्वेसति
तादृशानुमितिप्रागभावाधिकरणत्वरूपमप्रसिद्धत्वात् किंतुतादृशानुमितिक्षणोत्पन्नध्वंसप्रतियोगित्वं तथाचसिद्धिमात्रादनुमित्यापत्तेस्तस्यापिसमानाधिकरणा
नुमित्युत्पत्तिक्षणोत्पन्नध्वंसप्रतियोगिप्रहरादिकालोत्पन्नत्वादतः क्षणपदं यत्रपरामर्शोनस्वनाशक्षणेऽनुमितिर्जन्यते तत्रद्वितीयक्षणेप्यनुमित्यापत्तिः परामर्शस्ये
वस्वसमानाधिकरणानुमित्यव्यवहितप्राक्क्षणावृत्तेरुत्पत्त्यवच्छिन्नस्यसत्वादुक्तमुत्पन्नेति नचस्वत्वस्याननुगतत्वादुक्तरूपेणहेतुत्वमसंभवीतिवाच्यं यत्वनत्वा
देरिवस्वत्वस्याप्यननुगतत्वमंगीकृत्यैवदूषणोपक्रमात् अन्यथातद्व्यक्तित्वेनस्वपदार्थस्यप्रवेशेकार्योत्पादादेर्गुरुत्वादेवकारणतायामप्रवेशसंभवेनान्यथासिद्धि
मुद्रयातदीयावच्छेदकत्वखंडनस्योन्मत्तप्रलपितत्वापत्तेरितिभावः आदिपदलब्धस्यस्वक्षणाव्यवहितोत्तरक्षणानुत्पन्नकार्यकान्यत्वस्यकारणतावच्छेदकत्व
प्रवेशेबाधकमाह। स्वक्षणेत्यादि स्वक्षणाव्यवहितोत्तरक्षणानुत्पत्तिकस्वसमानाधिकरणानुमितिर्येषांतदन्यसविषयकत्वेनेत्यर्थः अत्राप्युत्पत्त्यवच्छिन्नत्ववि
शेषणंप्रवेशनीयमितिनातिप्रसंगः केचित्तुप्रागुक्तस्योत्पत्तिघटकस्वत्वघटितत्वेनाननुगतत्वाभावादुक्तंस्वक्षणेत्यादि नचैकानुमित्युत्तरमनुमित्यंतरस्यवारणार्थम
स्यापिस्वोत्पत्तिकालावच्छिन्नत्वेनविशेषणीयत्वादननुगमतादवस्थ्यंस्वोत्पत्तिकालावच्छिन्नत्वेनस्वानुत्पत्तिक्षणावच्छेद्यत्वाभावकूटवत्त्वस्यविवक्षितत्वादि
त्याहुः तच्चुच्छंअननुगतस्वत्वमंगीकृत्यैवदोषोपक्रमात्। अन्यथाकार्योत्पत्त्याद्युपलक्षितायास्तद्व्यक्तेरेवकारणतावच्छेदकत्वेकार्योत्पादादेरवच्छेदकत्वखंडनस्या

संगतत्वापत्तेः पश्चाद्वक्ष्यमाणस्यापि स्वत्वगर्भत्वेन संदर्भविरोधापत्तेश्चेतिदिक् ननु सविषयमात्रस्यैव प्रायशः स्वक्षणाव्यवहितोत्तरक्षणानुत्पत्तिकस्वसमानाधिकरण
यत्किंचिदनुमितिव्यक्तिकतया तदन्यस्य सविषयकस्य संसारिण्यभावात् परामर्शमात्रादप्यनुमितिर्नस्यात् तादृशक्षणानुत्पत्तिकस्वसमानाधिकरणानुमितिसामान्यक
भिन्नसविषयत्वेन कारणत्वे महागौरवमत आह किंवेति यतूक्तरूपेण हेतुतायामनुमितिसामान्योपधायकत्वं परामर्शस्य नस्याद्धि नश्यदवस्थपरामर्शानुमितिस्थले
कथितरूपावच्छिन्नस्य तस्यासत्वादत आह किंवेत्यादिकमिति नन्वस्वक्षणाव्यवहितोत्तरक्षणोत्पत्तिकस्वसमानाधिकरणानुमितिकसविषयकत्वेन हेतुत्वोक्त्या
पूर्वमेव परामर्शस्यानुमित्युपधायकतानियमस्य त्यक्तत्वात्तदासंशने संदर्भविरोधापत्तेः अत्रानुमितिपूर्ववर्त्तिनो ज्ञानस्यानुमितिदशायामपि सत्वादुत्तरकालमनुमितेर्वा
रणाय तादृशपूर्ववर्त्तित्वविशिष्टेत्युक्तं तथा च तदवच्छिन्नस्य प्रागसत्वान्नदोषः ज्ञानत्वादिनेत्यादिना सविषयत्वभावनात्वादेः परिग्रहः ननु प्रथमकल्पे तृतीयक्षणसाधार
णस्य प्रागुक्ताव्यवहितोत्तरत्वस्य प्रवेशे व्याप्तिज्ञानमात्रादनुमितिस्यात्तस्यापि परामर्शसंपत्त्या स्वाव्यवहिततृतीयक्षणोत्पत्तिकानुमितिकत्वादत आह स्वाव्यवहितोत्त
रत्वेति तथा च स्वाधिकरणसमयध्वंसाधिकरणसमयध्वंसानधिकरणत्वगर्भमेवाव्यवहितोत्तरत्वं निवेश्यमिति भावः न चेति वाच्यमित्यन्वयः पूर्वोत्पन्नस्यैव परामर्शस्य
स्थितिक्षणेनुमित्यव्यवहितपूर्वत्वविशिष्टस्य संभवात् किंवेत्यादिकल्पे दोषासंभवात् प्रादिमेषु त्रिष्वित्युक्तं अतथात्वादिति स्वक्षणाव्यवहितोत्तरक्षणोत्पत्तिकानुमितिक
त्वाभावात् स्वसमानाधिकरणाव्यवहितपूर्वक्षणोत्पन्नत्वाभावात् स्वक्षणाव्यवहितोत्तरक्षणानुत्पत्तिकस्वसमानाधिकरणानुमितिकभिन्नसविषयकत्वाभावाच्चेत्य
र्थः तदानीं विरोधिसिद्ध्यादेर्नाशदशायाम् अनुव्यवसायादेरित्यस्य पंचम्यन्तस्य संभवादित्यनेन योजना अनुव्यवसायादितोनुमितिसंभवादित्यर्थः आदिना वाह्यप्रत्य
क्षांतराद्युपसंग्रहः ननु यत्र परामर्शविषयिण्याकामिनीजिज्ञासया परामर्शमात्रमुत्पाद्य नष्टं तत्र परामर्शोत्तरक्षणे तया प्रतिबंधात् ज्ञानमात्रस्यैवानुत्पत्त्या पश्चादनु
मितिर्नस्यादत आह अंततः संस्कारेति अंततो जीवनयोनिकृते रसत्वे न च यत्र सर्वांशएवोपेक्षात्मक उक्तपरामर्शस्तत्र संस्कारस्यासंभवस्तादृशस्थले मानाभावा
त् अनुमित्यात्मककार्येणानुमितसंस्कारस्यान्यथानुपपत्त्यानुपेक्षात्मकस्यैव तत्र कल्पनात् इतोप्यस्वरसमाह किंवेत्यादिकल्पस्याहतत्वादिति भावः ननु तादृशानुमितेः
संस्कारजन्यत्वे स्मृतित्वापत्तिरत आह संस्कारजन्येति जन्यत्वं समवायेन ग्राह्यं नातः संस्कारध्वंसे व्यभिचारः प्रागेवशब्दः सुतरामर्थे निपातितः निरासादिति प्रत्यभिज्ञायां
व्यभिचारादप्रयोजकत्वाच्च संस्कारजन्यत्वे स्मृतित्वानियमादिति भावः ननूक्तप्रतिबंधिभयाद्भावनिष्ठकारणताया अवच्छेदकविधया कार्योत्पादादिकमनिवेश्य तामभाव
रूपायाः पक्षतायाः कारणतायां तन्निवेशेन किंचिदपि बाधकमतस्तत्रापि प्रबंधिमाह स्याद्वेति तथा सती त्यनुषज्यते ज्ञानमात्रस्यैव प्रायशो व्यधिकरणानुमित्यव्यवहि

गा॰प॰ तत्पूर्ववृत्तित्वात्तदन्यस्य प्रलयादेरभावः परामर्शविधुरेप्यात्मन्यस्तीति तत्रानुमितेर्वारणा यस्वसमानाधिकरणांतं अनुमितिश्च पक्षसाध्यादिविशेषनियंत्रिताग्राह्या तेनै-
१५ कसाध्यानुमितिदशायां सिद्ध्यादिसत्वेपि नान्यसाध्यकानुमितेरुत्पादः तदुत्पत्तिक्षणोत्पत्तिकध्वंसप्रतियोगित्वलक्षणस्य वक्ष्यमाणाव्यवहितपूर्वत्वस्यानुमितिस्थूलका-
लेपि सत्वात्तद्वृत्तिसिद्धिसत्वेप्यनुमित्यापत्तेरतः क्षणेति ननु यत्र सामग्रीवशात् साध्यतद्व्याप्ययोरनुमित्यात्मकपरामर्शः ततः साध्यस्यानुमित्यंतरं जायतामितीच्छात
तोऽनुमित्यंतरं तत्रानुमित्याकालेप्यनुमित्यापत्तिः पूर्वोत्पन्नानां सर्वेषामेव तदात्मगुणानां तादृशानुमित्यव्यवहितपूर्वक्षणवर्त्तित्वेनाविरोधित्वादत आह स्वस्वमानेति
तथा चोक्तस्थले प्रथमानुमितिक्षणस्यैव तादृशाव्यवहितपूर्वत्वानधिकरणतया तद्वृत्तित्वविशिष्टस्य परामर्शादेरेव विरोधिनः सत्वान्न दोष इति भावः अनुमित्युत्पत्तिप
र्य्यंतस्यापि स्थूलकालोपाधेरपि तादृशानुमित्यव्यवहितपूर्वत्वानधिकरणतया तद्वृत्तित्वविशिष्टस्य परामर्शमात्रस्य सत्वेप्यनुमितिर्न स्यादतः क्षणपदं ननु तादृशा-
नुमित्यव्यवहितपूर्वत्वं तादृशानुमित्युत्पत्तिक्षणोत्पत्तिध्वंसप्रतियोगित्वरूपमेवाग्रे वक्ष्यते न तु तादृशानुमित्युत्पत्तिकालोत्पत्तिकध्वंसप्रतियोगित्वरूपं तथा सति स-
र्वेषामेव क्षणानां तादृशानुमित्युत्पत्त्यधिकरणीभूतस्थूलकालोत्पन्नध्वंसप्रतियोगितया निरुक्ताव्यवहितपूर्वत्वानधिकरणत्वस्यैव दुर्लभत्वापत्तेरेवं च तादृशानुमित्युत्प-
त्तिक्षणोत्पत्तिकध्वंसप्रतियोगित्वानधिकरणक्षणवृत्तित्वविशिष्टत्वे न प्रतिबंधकत्वमपेक्ष्य तादृशानुमित्युत्पत्त्यनधिकरणसमयोत्पत्तिकध्वंसप्रतियोगिक्षणवृत्तित्वविशि-
ष्टत्वेन विरोधित्वं युक्तं क्षणद्वयाप्रवेशेन पूर्वतो लाघवादित्याशयेनाह स्वसमानेति अत्र तादृशसमयाव्यवहितपूर्वत्वं तादृशसमयोत्पत्तिकध्वंसप्रतियोगित्वमात्रं न तु तादृ-
शसमयोत्पत्तिकालोत्पत्तिकध्वंसप्रतियोगित्वमाद्योत्पत्तेर्वैयर्थ्यान्निष्फलत्वाच्च समयपदं त्वव्यवहितघटकोत्पत्तेः कालिकसंबंधेन वृत्तित्वलाभार्थमन्यथानुमितिपूर्व-
क्षणस्यापि तादृशानुमित्युत्पत्त्यनधिकरणबुध्यादौ विषयित्वादिसंबंधेन वर्तमानोत्पत्तिको यो ध्वंसस्तत्प्रतियोगित्वेन तत्क्षणवृत्तित्वविशिष्टस्य परामर्शादेः प्रतिबंधकते-
या स्वकालेप्यनुमित्यनापत्तेरिति ध्येयं नन्वनुमित्यव्यवहितपूर्वत्वं तदुत्पत्तिकालोत्पत्तिकध्वंसप्रतियोगित्वं तथा चाति पूर्वक्षणस्यापि अनुमित्युत्पत्त्यनधिकरणस्थूलकालो-
त्पत्तिकध्वंसप्रतियोगित्वात्तद्वृत्तिमत्वस्यापि सिद्ध्यादेरप्रतिबंधकत्वापत्तिरत आह तदव्यवहितेति तादृशानुमित्यव्यवहितपूर्वत्वं चेत्यर्थः शेषकल्पे निरुक्ताव्यवहित
पूर्वत्वस्याप्रविष्टतया सामान्यतो व्यवहितपूर्वत्वस्य निरूपणानौचित्यादिति ध्येयम् न च जन्याभावत्वलक्षणध्वंसत्वस्य प्रवेशे वैयर्थ्यमभावान्तराणामुत्पत्तिविरहेणैव नि-
रसादिति वाच्यं ध्वंसत्वनिरूपकप्रतियोगित्वलाभार्थं तदुपादानात् अन्यथा सर्वेषामेव क्षणानामनुमित्युत्पत्तिकालोत्पत्तिकस्वभेदात्मकध्वंसांतरप्रतियोगितयातिप्रसंगापत्तेः राम॰
ध्वंसत्वस्याखंडत्वमते वैयर्थ्याशंकानुत्सादाच्चेति भावः न चेति वाच्यमित्यन्वयः अत्र उक्तेषु मध्ये प्रथम इति अन्त्ययोरुक्तकल्पयोस्तादृशानुमित्यव्यवहितपूर्वत्वानधिक १५

रणक्षणवृत्तित्वविशिष्टेन स्वसमानाधिकरणानुमित्युत्पत्त्यनधिकरणसमयाव्यवहितपूर्वक्षणवृत्तित्वविशिष्टेन च परामर्शे नैव प्रतिबंधादनुमित्सोत्पादकालेऽनुमितेर्न सं
भवइतिभावः सिद्धिरसत्वेऽनुमित्सामवधूयानुमितिरेवोत्पद्यते परामर्शपूर्वं सिद्धिसत्वे च सैव तादृशाव्यवहितपूर्ववर्त्तिभिन्नविरोधिनी भवितादृत्यतः सिद्ध्यात्मकेत्युक्तं
प्रतिक्षणमवश्यं कस्यचिद्धिनाशोपगमात् तत्पुरुषीयस्येत्युक्तं तदुत्पादसमयेऽनुमित्सोत्पादसमये साऽनुमितिः तादृशपूर्ववर्त्तित्वेन समानाधिकरणानुमित्यव्यवहित
पूर्वक्षणवर्त्तित्वेन यद्यप्यनुमित्साया अप्युपायेच्छात्वात्तत्कारणीभूतफलेच्छाया एवानुमितिप्रागवृत्तिभिन्नायास्सत्वादनुमित्सोत्पत्तिकालेऽनुमितेरसंभवः तथापि स्व
स्वात्मिकानुमितिर्जायतामित्याकारिकैवात्र सिषाधयिषाबोध्या सा च फलेच्छात्वादेव न फलेच्छान्तरमपेक्ष्यत इत्यदोषः परामर्शोप्यत्र स्मरणात्मको ग्राह्यः अन्यथा विशि
ष्टानुभवत्वेन दर्शमपेक्षणीयस्य विशेषणज्ञानादेस्तादृशपूर्ववर्त्तिभिन्नत्वेन विरोधित्वसंभवात् न च स्मरणात्मकपरामर्शहेतोः संस्कारस्यैव फलनाश्यस्य तादृशपू
र्ववर्त्तिभिन्नत्वसंभवः समूहालंबनसंस्कारजन्यपरामर्शस्य चरमफलत्वाभावेन संस्कारनाशकत्वादिति वदंति यत्तु सिद्ध्यात्मकपरामर्शोऽत्रानुमितिरूप एव ग्राह्यस्तथा
च फलेच्छादेरपि स्वसमानाधिकरणानुमित्यव्यवहितपूर्ववर्त्तित्वादेव प्रतिबंधकत्वा —— संभवादत एव च पुनरनुमितिरित्यत्र पुनःपदेन सिद्ध्यात्मकपरामर्शस्यानु
मितित्वं ग्रंथकृतैव व्यंजितं न च सिद्ध्यात्मकानुमितिसत्वेऽनुमित्सैव दुर्घटानुमित्यन्तरस्य प्रकारेण तत्संभवादिति मतं तत्तुच्छं अनवतरतेत्यत्तरग्रन्थासंगतेः क्षणिकपदा
र्थानभ्युपगमेन संयोगादीनामपि तादृशपूर्ववृत्तित्वेन प्रतिबन्धकत्वायोगादिति यद्यपि स्वावच्छिन्नसमानाधिकरणानुमित्यव्यवहितपूर्ववर्त्तितानवच्छेदकधर्मविशि
ष्टत्वेन प्रतिबंधकत्वविवक्षयाप्युक्त सिषाधयिषोत्पत्तिकालेऽनुमितेर्वारणं संभवतीति स्वोत्पत्तिक्षणावच्छिन्नतत्तत्सिद्धिव्यक्तित्वस्यैव तादृशपूर्ववर्त्तितानवच्छेदकतया
तद्विशिष्टाप्रसिद्धेः अनुमित्सापूर्वसत्वात् तथापि यथाश्रुतमेव समाधित्सौकर्यादाह अनव रतेति अनवरतम् अनुक्षणम् परिस्पंदमानायैः परिमिताः पवनादिपरमाण
वस्तैः सार्द्धं यः चेतनसंयोगस्स चात्तस्तदन्तर्गतसंयोगव्यक्तीनामनुक्षणमेव नाशादित्यर्थः तथाच परामर्शपर्यंतस्थायिन्यः परमाणुतत्तत्संयोगव्यक्तय एव तत्रानुमितिप्रति
बंधिकाइतिभावः ननु तत्र कारणाभावप्रयुक्तः फलानुत्पादः कारणान्तरमेवाक्षिपेदित्यत आह करणांतरेति ननूक्तक्रमेण कारणतानिश्चये सति तादृशसंयोगो परमः कल्प
नीयः कारणतानिश्चय एव तत्साकूवर्त्तिनां न संभवत्यन्वयव्यभिचारसंदेहेन प्रतिबंधादत आह अन्वयेति संदेहस्येति प्रकृताभिप्रायेणाविरोधित्वादिति ग्राह्याभावानव
गाहित्वादितिभावः ननु यत्र पक्षः साध्यवान् साध्यव्याप्यवान् साध्यानुमित्संतरं चेष्टसाधनमित्या कारकानुमितेः पश्चात्साध्यानुमित्सा ततः साध्यानुमित्संतरं तत्रानु
मित्साकालेऽनुमित्यनुत्पादेनान्वयव्यभिचारनिश्चयात्कारणान्तरमवश्यं कल्पनीयं क्षणिकपदार्थानभ्युपगमादनुमित्सापूर्ववर्त्तिनां सर्वेषामेव समानाधिकरणप्रथमा

जा·प· नुमित्यव्यवहितप्राक्क्षणवृत्तित्वेन तद्भिन्नत्वाभावादित्यस्वरसादाह उपादीयेतामिति प्रतिबंधकतयेति शेषः तथाच प्रथमानुमित्युत्पत्तिक्षणसंबंधा एव अनुमित्यव्यव-
१६ हितपूर्वक्षणवर्त्तिभिन्नत्वेनानुमितिप्रतिबंधका इति भावः तत्तदात्मसमयसंबंधानामतिरिक्तत्वमते नेदं ननु स्यादित्याद्युक्तप्रकारत्रयमपि स्वत्वगर्भत्वादननुगतमतस्ताद्रूप्येण प्र
तिबंधकतायामनेककारणपरिशेषापत्तिरत आह भवेति अत्र च तत्पुरुषीयानुमित्यव्यवहितपूर्वक्षणत्वं स्वप्रागभाववन्निष्ठकालिकसंबन्धेन तादृशानुमित्याश्रयशब्दत्वं वाच्य
मतो नानुगमाद्यनवकाशः नच तादृशशब्दस्यानुमितिक्षणेपि सत्वात् पुनरनुमित्यापत्तिः कार्यसहभावे नैव तस्य हेतुत्वात् तादृशशब्दविशिष्टत्वं वा वक्तव्यं वैशिष्ट्यं च स्ववृत्ति
त्वस्ववृत्तिध्वंसप्रतियोगित्वोभयसंबंधेन आद्यं शब्दस्य चतुःक्षणस्थायित्वमते तमपहाय सुखदुःखादीनां द्विक्षणस्थायिगुणानामन्यतमन्यैव निवेशनीयमित्यभिनवः पं
थाः पूर्वक्षणत्वादिनेत्यादिना तादृशपूर्वत्वानधिकरणक्षणाभाववत्वादेरुपग्रहः परामर्शादेः कारणत्वरक्षामनुसृत्याह तादृशेति अत्र तत्तत्पुरुषीयानुमितिं प्रति तत्तत्पुरुषी
यानुमित्यवहितपूर्वक्षणवृत्तित्वविशिष्टत्वेन हेतुतायां कालिकमेव व्यापकत्वं प्रविष्टमतः पुरुषांतरे तत्पुरुषीयानुमितिर्नापादनीया विशिष्टत्वादिनेत्यादिपदेन तादृशपूर्व-
त्वानधिकरणवृत्तित्वविशिष्टाभाववत्वादेः परिग्रहः ननूक्तरूपेण कारणतायामिष्टापत्तौ को दोष इत्यत आह तथा चेति उपमानादेरित्यादिना शब्दस्य परिग्रहः सर्वत्रेति
उक्तक्रमेणेत्यादिव्याप्त्याद्यप्रतिसंधानदशायामुत्पन्नयोरुपमितिशाब्दयोः कारणबाधेनानुमितित्वासंभवादेव तत्कारणयोरुपमानशब्दयोः प्रमाणान्तरत्वमिष्यते प्रागुक्तरू
पेरनुमितिहेतुत्वे कारणबाधासंभवात्तयोरप्यनुमान एवान्तर्भावः ननु यत्रोपमित्यादिस्थलेनानुमिनोमि किंतूपमिनोमीत्यादिरेवानुव्यवसायस्तत्रैवोपमित्यव्यवहितपूर्वे
क्षणस्यानुमित्यव्यवहितपूर्वत्वाभावात्कथं सर्वत्रोक्तानुमितिसामग्री अन्यथोपमित्यादिकं प्रत्युपमित्यव्यवहितपूर्वक्षणत्वादिना हेतुत्वकल्पनात्सर्वत्रैवोपमितिसामग्री
संभवादनुमानस्य प्रमाणांतरत्वं भग्नमित्येव किंतु रोचयेदित्यत आह विलीयेतेति चेति परामर्शत्वादिनेति व्याप्यपक्षोभयवैशिष्ट्यावगाहिनिश्चयत्वेन व्याप्यवत्पक्षनिश्चय
त्वेन चानुमितौ हेतुत्वं न स्यादित्यर्थः प्रागुक्तसविषयकत्वादिनैव परामर्शस्य तथात्वनिर्वाहादिति भावः बाधत्वादिनेत्यादिपदेन सत्प्रतिपक्षोपसंग्रहः प्रागुक्ताव्यवहितपूर्वे
वर्त्तिभिन्नत्वेनैव बाधादेः प्रतिबंधकत्वसंभवादिति भावः नच बाधादेर्विशिष्टबुद्धिसामान्यं प्रत्येव विरोधित्वादनुमितित्वावच्छिन्नं प्रति बाधत्वादिना प्रतिबंधकत्वं प्रसक्तमे
वनेति वाच्यं सति बाधे विशिष्टबोधेच्छाया साक्षात्कारिण्य इवानुमित्यादिरूपाया अपि विशिष्टबुद्धेरुत्पत्तिभियानुमितित्वावच्छिन्नं प्रत्येव बाधत्वादिना पृथक् विरोधि
त्वस्यावश्यकत्वादिति भावः कार्यांतरेषु शाब्दबोधदाहादिषु अन्यथात्वमकारणत्वमप्रतिबंधकत्वं च प्रसज्यत इत्यन्वयः एवं तथात्वमित्यत्रापि तथा च शाब्दबोधत्वा राम
वच्छिन्नं प्रति स्वसमानाधिकरणशाब्दाव्यवहितप्राक्क्षणोत्पन्नविषयकत्वेन हेतुत्वे विनश्यदवस्थस्य पदार्थोपस्थित्यादेः शाब्दधीहेतुत्वं न स्यात् प्रत्युत शाब्दधी १६

प्राक्क्षणोत्पन्नसंस्कारादेरपि तत्र हेतुता स्यात् एवं स्वसमानाधिकरणदाहाव्यवहितप्राक्क्षणवृत्तिभिन्नत्वेनैव मण्यौषधादेर्दाहं प्रतिबंधकत्वे कदाचिदुपहितदाहानां मण्या
दीनां दाहप्रतिबंधकत्वं न स्यात् प्रत्यक्षततादूप्येणोदासीनस्यापि घटादेर्दाहविरोधित्वं स्यादित्यर्थः अतएव कार्याव्यवहितपूर्वत्वादेः कारणतानवच्छेदकत्वादेव द्वितीय इ
तितादृशानुमित्यव्यवहितपूर्ववर्त्तिसिद्धिभिन्नसिद्धिमात्रे पक्षतेति ग्रंथोक्तकल्प इत्यर्थः द्वितीयप्रकारे दोषान्तरमप्याह वैयर्थ्याच्चेत्ति स्वसमानाधिकरणतत्तदनुमित्यव्यव
हितपूर्ववर्त्तित्वविशिष्टप्रतियोगिकभेदकूटस्य प्रवेशे गौरवात् स्वप्रागभाववन्निष्ठस्वसामानाधिकरण्यसंबंधेन प्रकृतसाध्यकानुमितिविशिष्टत्वलक्षणमेव तादृशानुमि
त्यव्यवहितपूर्ववर्त्तित्वं द्वितीयप्रकारे लाघवान्निवेश्यं तथा च तदवच्छिन्नभिन्नसिद्ध्यभावस्यैव सम्यक्त्वेन प्रथमं सिद्धिपदं विफलमखंडाभावघटकत्वेपि ताद्रूप्येण हेतुतायां
गौरवादिति भावः पक्षपातमतं दर्शयति सिषाधयिषा इत्यादि केवलपरामर्शसत्वेप्यनुमितिर्न स्यात् तस्यैवानुमित्साविरहविशिष्टसाधकमानस्य सत्वात्तोऽनुमानातिरिक्तं प
दम् अत्र प्रत्यक्षसमानमेव निवेशयितुं युक्तं न त्वनुमितिभिन्नसिद्धिजनकमानं समानविषये शाब्दादिसामग्रीसंभवेऽनुमितेरेवोत्पादात् तत एव एकपदार्थस्यापरपदार्थसंसर्ग
व्याप्यधर्मवत्वस्य योग्यतात्वे संसर्गस्यानुमितिरेव स्यात् न तु शाब्दधीरिति योग्यताग्रंथे मणिकारैरप्युक्तमिति वदंति अन्ये तु नरस्येति इत्थं च साधकं सिद्धिमानं च सिद्ध्यात्मकमि
तिजनकप्रमाणमित्युभयमेव मूलस्थसाधकमानशब्दस्यार्थ इति भावः उपहितमिति तया सिद्ध्या उपहितं विशिष्टं पक्षतावच्छेदकसामानाधिकरण्येन सिद्धिविशिष्टसत्वात् ताद
शसिद्धिजनकमिति यावत् तत्सामग्री अनुमित्यन्यसिद्धेः सामग्री चक्षुरादित्यादिना य ज्ञादेरूपग्रहः ननु सिद्ध्यनुपधानदशायां सिद्धिजनकस्य प्रत्यक्षसामग्र्यादेः पृथगेवा
नुमितिविरोधित्वं वाच्यं स्वजन्यैकसिद्ध्युपहितप्रत्यक्षसामग्र्यासिद्ध्यन्तरजननदशायामनुमितेर्वारणार्थमेव निरुक्तसाधकमानस्य पक्षतायां प्रवेश्यत्वादत आह अनुमा
नेति वैयर्थ्यमिति साधकमानस्य परामर्शादेरनुमितेः पूर्वं तद्वैशिष्ट्याभावादेव विरोधित्वासंभवादिति भावः। अनुमितिभिन्नसिद्धिप्राक्क्षणावच्छिन्नत्वमेव तादृशसिद्ध्युपहि
तत्वमित्युक्तौ नातिप्रसंगः न वा वैयर्थ्यमिति ध्येयम् अनुमितिसामग्र्यभावत्वेनेत्यादि अन्यथा वन्ह्यादेः सन्निकर्षदशायामनुमित्सयाप्यनुमितिर्न स्यादिति भावः। प्रत्य
क्षसामग्र्यभावत्वेनेति अन्यथा समानविषये सत्यामपि प्रत्यक्षसामग्र्यामनुमित्युत्पादप्रसंगादिति भावः अन्योन्याश्रयादिति अनुमितिसामग्र्यभावत्वेन प्रत्यक्षहेतुताग्र
होत्तरमेव प्रत्यक्षसामग्रीमवगत्य तदभावत्वेनानुमितिहेतुत्वं ग्राह्यमनुमितिसामग्रीज्ञानं चानुमितिं प्रति प्रत्यक्षसामग्र्यभावत्वेन हेतुताग्रहं विनानेत्यन्योन्याश्रयाद्दु
ष्टरूपेण कार्यकारणभावग्रहासंभवादित्यर्थः अथानुमितिसामग्र्यभावातिरिक्तं प्रत्यक्षहेतुस्तोममेव प्रत्यक्षसामग्रीपदेनोपादाय सिद्धितदन्यतरत्वावच्छिन्नाभावस्य
पक्षताविधयानुमितिहेतुत्वमतो नान्योन्याश्रय इत्यत आह स्थाणुत्वेति आरोपक्षणेति अनुमितिमात्रस्यैवानुत्पत्तिभिया सिद्धिप्रत्यक्षसामग्र्यन्यतराभावस्यैकार्यस

ह्ववर्तित्वेन हेतुत्वासंभवादिति भावः प्रतियोग्यारोपातिरिक्तस्य प्रत्यक्षकारणस्तोमस्यैव प्रत्यक्षसामग्रीपदेनाभिधानात्प्रतियोग्यारोपस्याभावप्रत्यक्षं प्रति हेतुत्वे मानाभावा
च्चेदं न युक्तमित्यस्वरसेन कश्चिदित्युक्तं स्वयं दूषणमाह। वस्तुतस्त्विति ननु स्वातंत्र्यमन्यथासिद्धत्वं तच्च प्रत्येकाभावस्यान्वयव्यतिरेकयोर्विवादग्रस्तमत आह। नियमेति अ-
न्यतरत्वेन प्रतियोगिज्ञानात्पूर्वं प्रत्येकप्रतियोगिज्ञानध्रौव्येन प्रत्येकाभावस्यैव प्रथमोपस्थितत्वादित्यर्थः। ननु प्रत्येकाभावाग्रहेपि शाब्दादिनान्यतरत्वावच्छिन्नाभावस्य ग्रहसं
भवान्नेदमुक्तमत आह लाघवादिति प्रत्येकाभावत्वेन हेतुतावच्छेदकलाघवादित्यर्थः प्रत्येकमनुमित्साविरहविशिष्टसिद्ध्यभावत्वेन तथाविधप्रत्यक्षसामग्र्यभावत्वे न च त
थात्वं अनुमितिहेतुत्वमित्यर्थः ननु प्रत्येकाभावत्वेन हेतुद्वयमपेक्ष्यान्यतराभावत्वेन गुरुणाप्येकमेव हेतुत्वं कल्पनार्हमत आह। अन्यथेति। अत्र पक्षतायां बाधादेरित्यादि
नासत्प्रतिपक्षसंग्रहः तथा चानुमित्साविशिष्टसिद्धेस्तथाविधप्रत्यक्षसामग्र्याबाधसत्प्रतिपक्षादेश्चान्यतमत्वावच्छिन्नाभावत्वेनैवानुमितिहेतुतास्याद्वाधाद्यभावस्य पृ
थक्कारणत्वे गौरवादित्यर्थः न च विशिष्टबुद्धिसामान्यं प्रत्येव बाधसत्प्रतिपक्षयोर्विरोधित्वात् पक्षताकुक्षौ तन्निवेशानौचित्यमिति वाच्यं सति बाधादिनिर्णये बुभुत्सादशायां
विशिष्टप्रत्यक्षवत्तादृशानुमित्याद्यप्रसंगेन विशिष्टत्वानुमितित्वावच्छिन्नं प्रत्यपि बाधादेर्विरोधित्वस्यावश्यकत्वात् वस्तुतोत्रान्तर्भावप्रसंगादिति ग्रंथस्या न्यतरत्वेन प्रतिबं
धकतायामन्तर्भावप्रसंगादित्यर्थः तथा च विशिष्टबुद्धिसामान्ये विशिष्टानुमितित्वाद्यवच्छिन्ने वा बाधसत्प्रतिपक्षान्यतरत्वावच्छिन्नाभावत्वेन हेतुताप्रसंग एव ग्रंथतात्पर्य
मन्यथा तद्विधेयकानुमितित्वावच्छिन्नं प्रत्येव सिद्धिप्रत्यक्षसामग्र्योस्तत्प्रकार कानुमितित्वावच्छिन्नं प्रत्येव बाधसत्प्रतिपक्षयोर्विरोधित्वात्तावदन्यतमत्वावच्छिन्नाभा
वत्वेन पक्षतायामनुगतानुमितिहेतुत्वासंभवादिति ध्येयम् यद्वा बाधस्य धीविशिष्टधीसामान्यविरोधितया साध्यविधेयकानुमितिं प्रति पक्षताया हेतुतायामन्तर्भावे विपरीतगौर
वमाशंक्यैव दीधितिकृता बाधादेरित्यत्रादिपदमुपात्तं तेन तत्तल्लिंगकपरामर्शाभावकालीनतत्तल्लिंगकानुमित्साव्यक्तीनां परामर्शधर्मिकतत्तद्प्रामाण्यव्यक्तीनां चोपग्रहः पक्ष
धर्मिकसाध्यविधेयकानुमितित्वावच्छिन्नं प्रत्येव सिद्धिप्रत्यक्षसामग्रीनिरुक्ततल्लिंगकानुमित्सापरामर्शधर्मिकतत्तद्प्रामाण्यव्यक्तीनामन्यतमाभावत्वेनाप्यनुमितेकरूपे
णपक्षतायाः कारणत्वं स्यादिति फलितार्थः अथवानुसिद्धिप्रत्यक्षसामग्र्योरन्यतरत्वावच्छिन्नाभावस्याखंडस्य तद्व्यक्तित्वेनैव साध्यविधेयकानुमितिहेतुत्वं वाच्यमतः
प्रत्येकाभावत्वेन हेतुतायां न लाघवावकाशइत्यतस्तत्प्रतिबंधिमाह अन्यथेति। यद्यखंडाभावस्य तद्व्यक्तित्वेन साध्यविधेयकानुमितित्वावच्छिन्नं प्रति हेतुत्वं बाधकाभावा
त्प्रतियोग्यविशेषितरूपेणाभावस्य हेतुतामन्यथासिद्धात्तत्परित्यागस्तु सिद्धिप्रत्यक्षसामग्र्योरन्यतरत्वावच्छिन्नाभावस्याखंडस्यापि हेतुतायां समानमित्यपि मादृशामपरः प
थाः अथाभावद्वयस्य हेतुत्वेऽनुमित्साविरहस्य द्विर्निवेशाद्गौरवमन्यतराभावस्य हेतुतायां तु सिद्धिप्रत्यक्षसामग्र्यन्यतरत्वेनानुमित्साविरहस्य सकृदेव तस्य विशेषणाल्लाघवमि

त्याशंक्य निषेधान्तसिद्धिं चेति अन्यतराभावस्य हेतुत्वपक्षेप्यनुमित्साविरहो हेतौ निवेश्य इत्याह शाब्दसिद्धावित्यादिना शाब्दान्यसिद्धिदशायामशाब्दप्रकारिकेच्छैव नोत्पद्यतइ
त्यतः शाब्दसिद्धावित्युक्तं विरहस्येति पृथग्विशेषणतायाये ऽन्वयः अनुमित्सादादिति अनुषंगवशादनुमितेरनुत्पादादित्यर्थः प्रकारान्तरेणासंभवात्त्वसिद्धिकायाएव सिषाधयिषा
याअनुमितिर्निर्वाहकत्वादितिभावः अनुमितित्वादीत्यादिपदं प्रत्यक्षातिरिक्तज्ञानत्वादिप्रकारिकेच्छासंग्रहार्थं पृथगिति नचयद्यदिच्छासत्वेसिद्धिप्रत्यक्षसामग्र्योरन्यतरद
शायामनुमितिः तत्तदिच्छाव्यक्त्यभावकूटविशिष्टस्य सिद्धिप्रत्यक्षसामग्र्योरन्यतरस्याभावः पक्षता तथा च प्रत्यक्षसामग्रीकालीनाशाब्दज्ञानंजायतामितीच्छाव्यक्तेरुत्तेजक
कोटावप्रवेशादेव तदानीमनुमित्सान्तरासंभवादनुमित्सायाः सकृदेव विशेषणत्वं संभवतीति वाच्यं सिद्धिप्रत्यक्षसामग्र्यन्यतरस्थलीयतत्तदिच्छाव्यक्तीनामभावसमुदायैक
स्यैकत्र निवेशे तेषां विशेषणविशेष्यभावे विनिगमनाविरहेण महागौरवात्तदपेक्षया सिद्धिस्थलीयतत्तदिच्छाविरहविशिष्टसिद्ध्यभावत्वेन प्रत्यक्षसामग्रीस्थलीयतत्तदिच्छा
विरहविशिष्टप्रत्यक्षसामग्र्यभावत्वेनैव हेतुत्वस्यौचित्यादितिभावः स्वनिवर्त्तकेति स्वनिवर्त्तकं यत्प्रत्यक्षादि तत्सामग्रीसमवहिततत्त्वान्नोत्तेजकत्वमिति स्वनिवर्त्तकानुमितिसा
मग्रीसमवहिताया अनुमित्साया उत्तेजकत्वरक्षार्थं प्रत्यक्षादीत्युक्तमादिना शाब्दोपमित्यादेः संग्रहः अन्यत्वादिनेत्यादिपदेन सिद्धिप्रत्यक्षसामग्र्यन्यतरदशायां यद्यदिच्छाव्य
क्तिसत्वे चानुमितिस्तावदन्यतमत्वरूपस्येच्छानुगमकधर्मस्योपग्रहः ननु प्रत्येकाभावयोः कारणताद्वयमपेक्ष्यातिगुरुणाप्युक्तान्यतराभावत्वेनैव कारणत्वं युक्तं बाधसत्प्रतिप
क्षान्यतराभावत्वेनैव हेतुतास्वीकारेपि क्षतिविरहादत आह अन्यतरत्वघटकयोरिति सिद्धिभेदविशिष्टं यत्प्रत्यक्षसामग्रीभिन्नं तदन्यत्वं प्रत्यक्षसामग्रीभेदविशिष्टं यत्सिद्धिभिन्नं
तदन्यत्वं वा सिद्धिप्रत्यक्षसामग्र्यन्यतरत्वमित्यत्र विनिगमकाभावस्तथा चानुमित्साविरहविशिष्टतादृशप्रत्येकावच्छिन्नाभावत्वेन हेतुतावच्छेदकभेदेन कारणताद्वयं युक्त
मितिभावः ननु प्रतियोगिविनैव सिद्धिप्रत्यक्षसामग्र्यन्यतरत्वरूपाखण्डभेदव्यक्तिः पक्षतायां निविष्टा तत्र च विशेषणविशेष्यव्यत्यासशंकापि नास्ति न च प्रतियोगिविनाऽ
ताखण्डभेदव्यक्तिमुपादाय पक्षतानिर्वचने प्रतियोग्यविशेषितेनापि सिद्धिप्रत्यक्षसामग्रीगगनाद्यन्यतमत्वेन सिद्धिप्रत्यक्षसामग्र्यनुमितिपूर्ववर्त्तिभिन्नतत्तज्ज्ञानादिघटितान्य
तमत्वेन वाऽवच्छिन्नाभावा अनुमितौ हेतवस्सन्तु तथा च परामर्शत्वादिनाप्यनुमितौ हेतुत्वं न स्यादित्युक्तप्रायमिति वाच्यं सिद्धिमात्राभावस्य पक्षतात्वेपि तादृशाभावानां हेतुता
प्रसंगस्यान्यथासिद्ध्यानिरसनीयत्वात्त्वन्मते गुरुधर्मावच्छिन्नाभावत्वेनेव मन्मतेपि गुरुधर्मावच्छिन्नप्रतियोगिताकस्याप्यखण्डाभावस्य तद्व्यक्तित्वेन हेतुतायामन्यथासिद्धि
संभवादत आह आत्मनिष्ठेति भिन्नाभिन्नेन स्वजनकादृष्टवत्त्वादिना कालिकारूपेण वेत्यर्थः कालिकादिघटितसामग्र्याः प्रतिबंधकत्वे गौरवादाह तत्तदसाधारणेति चक्षुः सं
योगाद्यात्मिकायाः प्रत्यक्षसामग्र्या इत्यर्थः अभावः कारणमिति प्राक्तनेनान्वयः ननु प्रत्यक्षासाधारणकारणसमवहितमनोयोगसिद्ध्यन्यतरयोः समवायासंबंधावच्छिन्नाभाव

जा॰प॰ एवं हेतुर्वाच्य इत्यत आह मणिविशिष्टस्येति मनोयोगादेरित्यादिनाज्ञानाद्युपग्रहः अयोगादिति एकत्रजनकत्वप्रतिबंधकत्वयोर्विरोधादिति भावः यद्यप्यात्ममनोयोगत्वेनानुमि
१८ तिजनकस्यापि निरुक्तान्यतरत्वेन तत्प्रतिबंधकत्वेपि न क्षतिः एकरूपेणैव तयोर्विरोधान्मणित्वापेक्षया गुरुत्वेनैव मणिविशिष्टवन्हित्वेन दाहप्रतिबंधकत्वाकल्पनात् तथा
पि विशिष्टाभावस्य विशेषणाद्यभावानतिरिक्तत्वादखंडनद्यक्तित्वेन हेतुत्वासंभवादुक्तान्यतरत्वावच्छिन्नाभावत्वेन च हेतुत्वेऽन्यतरत्वांशे विशेषणविशेष्याभावव्यत्या
सेन गुरुतरकार्यकारणभावद्वयापत्तेः सिद्धिप्रत्यक्षसामग्र्योः प्रत्येकाभावत्वे नैव हेतुत्वमित्येवमूलं युक्तमिति ध्येयं तथा चेति प्रतिबंधकतावच्छेदकसंबंधाननुगमे
चेत्यर्थः तयोः सिद्धिप्रत्यक्षसामग्र्योः प्रतियोगितावच्छेदकसंबंधभेदादिवत्तदवच्छेदकताघटकसंबंधभेदादप्यननुगतरूपेण संभवं दर्शयितुमाह एवमिति एकप्रहरा
द्यवच्छेदेनैकात्मनि सिषाधयिषाविरहविशिष्टसिद्धेः सत्त्वेप्यनुमित्सादशायां पक्षतासंपत्त्यर्थमेककलेतिकालपदं पक्षपरमिति यद्यपि पूर्वक्षणाद्यवच्छेदेनैवानुमित्सा
विरहविशिष्टायाः सिद्धेरनुमित्सादशायामपि सत्त्वात्तदानीं पक्षतानस्यान्न चानुमित्साविरहेणोपलक्षितायाः सिद्धेः सिषाधयिषादशायां सत्त्वेपि न तद्विरहवैशिष्ट्यावच्छि
न्नसिद्धेः सत्त्वं तदानीं विशेषणाभावादिति वाच्यं तथा सत्येकक्षणावच्छेदेनैतस्य वैयर्थ्यापत्तेः तथापि सामयिकात्यंताभावानां समवायावच्छिन्नमेवाधिकरणत्वं स्वरू
पाख्यसम्बन्धेन त्वधिकरणत्वमात्रं तथा सति प्रतियोगिसत्वदशायामपि तदधिकरणे तदभावापत्तेः तदीयसंबंधप्रयुक्तत्वात्तद्वत्त्वस्येत्याशयेनैकक्षणावच्छेदेनेत्युक्तं
अत एव रूपवत्तानियामकसंबंधो न शुद्धसमवायः वाय्वादेरपि रूपवत्त्वापत्तेः किंतु तत्तद्व्यक्तिनिरूपितसमवाय एवेति सिद्धांतः यद्वाभावस्य स्वरूपमेव स्वरूपसंबंधः स च
प्रतियोगिसत्वदशायामधिकरणे न वर्तते प्रतियोगिनस्तद्विरोधित्वात् वृत्तिमतइव वृत्तेरव्याप्यवृत्तित्वात् समवायिकत्वमभावस्य न समवायघटितस्वरूपसंबंधेन वृत्तिमत्वंप
रंतु समयविशेषावच्छेदेन स्वरूपसंबंधेन वृत्तिमत्वं गोत्वाद्यभावानां तु वृत्तिर्न समयावच्छिन्नाभावात् भावाभावयोरेकधर्मिणि सत्तायामेव विरोधभंजनार्थमवच्छेदकस्वीका
रात् इदानीमश्वे गोत्वं नास्तीत्यादिप्रतीतौ चाधिकरणत्वेनैव समयस्य भानादिति विभाव्यते तदैकात्म्यवृत्तित्वलक्षणस्य वैशिष्ट्यस्य समवायित्वप्रदर्शनार्थमेवैकक्षणाव
च्छेदेनेत्युक्तं न च वैशिष्ट्येपि तदन्तर्भावइत्यस्मद्गुरुचरणाः अन्यादृशं स्वाश्रयनिष्ठादृष्टजन्यत्वादिरूपं न चानुमित्साविरहविशिष्टसिद्धेरनुमित्साविरहविशिष्टप्रत्यक्ष
सामग्र्याश्चान्यतरत्वावच्छिन्नाभावत्वेन हेतुर्द्विविधस्य वैशिष्ट्यस्य प्रवेशेपि नाननुगमइति वाच्यं प्राक्क्षणावच्छेदेन सिषाधयिषाविरहविशिष्टायाः सिद्धेः प्रत्यक्षसा
मग्रीवा तस्याः सिषाधयिषाविरहविशिष्टतादशायामपि निरुक्तान्यतरत्वेन प्रतिबंधकत्वात्तदुत्तरक्षणेऽनुमित्यनापत्तेः न च सिषाधयिषाविरहविशिष्टतादशायां सिद्धेः राम॰
सिषाधयिषाविरहविशिष्टान्यत्वमेव भेदस्याव्याप्यवृत्तित्वात् तथा च तदानीं निरुक्तान्यतरत्वावच्छिन्नं नास्त्येवेति वाच्यं तथाप्युक्तान्यतराभावेन हेतुत्वे गुरुतरका १८

र्यकारणभावद्वयापत्तिः तादवस्थ्यात् विशिष्टाभावस्याखण्डस्य प्रमाणाभावेन निरस्तत्वादिति भावः ननु यद्यनुमित्साविरहविशिष्टप्रत्यक्षादिसामग्र्याभावोपि पृथगनुमितिहे
तुस्तदामूलस्थसाधकमानपदेनापि सामग्रीविशेषएवाभिध्येयतां यथाश्रुतानुरोधान्नतु साध्यवत्तानिश्चयइत्यतआह सामग्रीविशेषेति लाघवादिति अनुमानातिरिक्तसिद्धि
सामग्रीमध्ये सिद्धेः प्रवेशे लाघवादित्यर्थः तथाच प्रत्यक्षपदप्रवृत्तिनिमित्तनिर्वचनानुरोधादेव साधकमानपदेन साध्यनिश्चयो व्याख्यातइति भावः प्रवृत्तिनिमित्तनिर्वचने मूल
स्वरसमाहेतदेवेति अन्यथानुमितिकरणमिदमित्येव ब्रूयात्तावतापि यद्यपि इत्याद्युक्तशंकाव्युदाससंभवादिति भावः नन्वेवमपि लाघवाद्बाधनिश्चयाभावएव पक्षपदप्रवृ
त्तिनिमित्तमस्त्वित्यत आह फलानुपहितेति स्वविषयसिद्ध्यनुपहित तत्तदनुमित्साविरहविशिष्टेत्यर्थः विशिष्टबुद्धिसामान्यं प्रत्येव बुभुत्साविरहविशिष्टबाधनिश्चयाभा
वत्वेन हेतुत्वमतेपि लाघवमाविष्कर्तुमनुपहितांतानुसरणं न निविशतइत्येस्य पक्षपदशक्यतावच्छेदकतायामित्यादिः ननु सिद्ध्यभावस्य पक्षतात्वेपि सिद्धिदशायां पर्व
तादौ पक्षव्यवहारो दुर्वारः समवायावच्छिन्नसिद्ध्यभावस्य विशेषणतायाः पर्वते सत्वात् न च तदीयसिद्धिविशेष्यत्वाभावएव तं प्रति पक्षव्यवहारनिमित्तं न स्यानुमित्यहेतु
त्वात् अनुमितिहेतावेव पक्षतायाः प्रवृत्तिनिमित्तत्वात् पक्षतानुमितिहेतुरित्यादिव्यवहारादाह विशिष्टेति अनुमित्साविरहविशिष्टेत्यर्थः परंपरासंबंधादिति तथाच
पदयत्र पुंसि निरुक्तसिद्ध्यभावस्तत्कालावच्छेदेन तत्पुरुषीयस्वप्रतियोगिविशेष्यत्वाभावरूपपरंपरासंबंधेन निरुक्तसिद्ध्यभाववत्वं तत्कालावच्छेदेन तत्पुरुषं प्रति पक्षव्य
वहारनिमित्तमिति भावः ननु सिषाधयिषाविरहविशिष्टप्रत्यक्षादिसामग्र्यभावस्य पृथगपि हेतुत्वं दुर्घटं पुमन्तरावच्छेदेनानुमित्साविरहविशिष्टायाः प्रत्यक्षसामग्र्याः स
त्वदशायामनुमित्सासत्वेऽनुमित्यपलापापतेः न चानुमित्साकालीनान्यत्वमेव सामग्रीविशेषणं तथा सति पुमन्तरेऽनुमित्सादशायां तद्विधुरस्यापि पुंसः प्रत्यक्षसामग्रीस
त्वेप्यनुमित्यापत्तिः अतः पुरुषविशेषान्तर्भावेण सामग्र्यभावहेतुत्वं निर्वक्ति एकस्येत्यादिना तद्विरहिणः अनुमित्साविरहिणः तत्पुरुषीयेत्यादि अत्र तत्पुरुषीयत्वं तत्पुरुषा
वच्छिन्नत्वं तदनुमित्साविरहस्यैव विशेषणं तेन तत्पुरुषावच्छेदेनानुमित्साविरहकालीनो यस्तत्पुरुषीयप्रत्यक्षसामग्रीविशेषस्तद्विरहः पर्य्यवस्यति यथाश्रुते तत्पुरुषी
यत्वस्यानुमित्साविशेषणत्वे तत्पुरुषीयानुमित्सादशायामपि घटावच्छेदेन तदभावसत्वात्तदानीं तन प्रत्यक्षसामग्र्या अपि तदीयानुमितिं प्रतिबंधकत्वापत्तेः पक्षताया
मिवात्राप्यनुमित्साव्यक्त्यो विशेष्य निवेश्याः तेनवस्त्वतरस्यापि परामर्शदशायामनुमितित्वाप्रकारकेच्छासत्वेपि सन्निकृष्टस्य वन्ह्यादेर्नानुमितिर्नवावन्हेरनुमित्सा
प्रत्यक्षेच्छयोः सत्वदशायामुभयसामग्रीसमवधानेऽनुमितिस्तत्रानुमित्साव्यक्तेरुत्तेजककोटावप्रवेशात्प्रत्यक्षबुभुत्साविरहविशिष्टायाएवानुमित्सायाउत्तेजकत्वा
ददोषइत्यपि वदंति सिद्धिसामग्रीमात्रस्याप्रतिबंधकत्वादुक्तविशेषेति तेन प्रत्यक्षात्मकसिद्धिसामग्रीलाभः यद्यपि सिद्ध्यात्मकप्रत्यक्षस्यापि सामग्रीमात्रं न प्रतिबन्ध

जा·प कंप्रसिद्धसाध्यकस्थलेसर्वत्रैवसाध्यवत्त्वोपनीतभानसामग्रीसंभवात् नापिलौकिकप्रत्यक्षसामग्रीतथाविशेषसर्पत्वव्याप्यवत्तानिश्चयदशायांमंडूकवशांजनादिब
१९ लात् सर्पत्वाद्यलौकिकप्रत्यक्षानुत्पत्तिप्रसंगात् तथासाक्षात्कारत्वनिरूपितसाध्यनिष्ठप्रकारताप्रत्यक्षसामग्रीप्रवेश्यतादृशीचप्रकारतालौकिकद्वैवदोषविशेषज
न्यापिसाध्यस्यप्रत्यक्षेवर्ततएवउभयत्रैवसर्पसाक्षात्करोमीत्यनुभवादित्यन्यत्रविस्तृतं नचैवंसाध्यस्यनिर्विकल्पसामग्र्याः प्रतिबंधकत्वंनस्यात् इष्टत्वात्तत्तस्याःपृ
थक्प्रतिबंधकत्वोपगमेपिक्षत्यभावाच्च अनन्यगतिकतयेति नचैवंतत्पक्षसाध्यकानुमितिंप्रत्यनुमित्साविरहविशेषितेनतद्धर्मिकसाक्षात्कारत्वनिरूपिततत्प्रकारता
कत्वेनैवविरोधित्वं तथाचतदभावस्यकार्यसहभावेनहेतुत्वादेवनतद्धत्ताप्रत्यक्षोत्पत्तिकालेनाहृशानुमित्यन्यथागतिरस्त्वेवेतिवाच्यं यत्रपर्वतत्वसामानाधिकरण्ये
नवन्हिमत्ताप्रत्यक्षोत्पादः तत्रोत्तरकालंपर्वतत्वावच्छेदेनापिवन्ह्यनुमितेरनुत्पादप्रसंगात् नचपर्वतत्वावच्छेदेनवन्ह्यादिसाक्षा त्कारत्वेनैवविरोधित्वमिति
वाच्यं तथासतिपर्वतत्वसमानाधिकरण्येनसाध्यवत्ताप्रत्यक्षसामग्रीसत्वेप्यनुमित्यापत्तेः वस्तुतो यत्रानुमित्सानंतरंसाध्यतद्व्याप्यवत्त्वयोः प्रा त्यक्षिकपक्षध
र्मिकनिश्चयादनुमितिस्तत्र कार्योत्पत्तिकालेअनुमित्साविरहविशिष्टसाध्यवत्ताप्रत्यक्षाभावस्यासत्वात्तत्कार्यसहभावेनतदभावस्यहेतुत्वंदुर्घटमेवेति
ध्येयं अनुगतत्वादिति मणिमंत्रौषधीनामुत्तेजकत्वस्याभावादि तिभावः इहापि अनुमितिस्थलेपि दर्शितइति अनुमित्युयांप्रत्यक्षादिभिन्नंज्ञानंजायतामित्यादिनानावि
धेच्छायाउत्तेजकत्वस्यप्रदर्शितत्वादितिभावः ननुयत्पक्षकयत्साध्यकानुमितिस्थलेसिद्धिदशायामेकविधैवानुमित्सातस्यास्तद्रूपेणहेतुतायामनुगमएवसिद्धिदशा
यद्यनुमित्सासत्वेऽनुमितिस्तदनुमित्साविरहकूटत्वावच्छिन्नाभावत्वेनैवानुगतरूपेणवासिद्ध्युत्तरानुमितिसामान्यहेतुत्वंवाच्यमतआह सिद्ध्युत्तरेतिसिद्धिसामान्या
व्यवहितोत्तरत्वमप्रसिद्धं नत्तत्सिद्ध्युत्तरानुमितित्वमनुगतं सिद्ध्युत्तरत्वमात्रंचातिप्रसक्तमितिभावः सिद्धिस्थितिकालीनामिति स्ववृत्तिप्रागभावप्रतियोगित्वकालिको
भयसम्बन्धेनसिद्धिविशिष्टामित्यर्थः प्रागभावासत्वमतेप्याह स्वेतरेति वृत्तिभेदप्रतियोगित्वकालिकोभयसंबंधेनसिद्धिविशिष्टामित्यर्थः तेनस्वत्वाननुगमेप्यदोषः(
विनापीति सिद्धिनाशकालोत्पन्नानुमितीनांसिद्धिस्थितिकालीनत्वाभावेनानुमित्सायास्तत्राप्रयोजकत्वादितिभावः ननुतदानीमपिकस्यचित्सिद्धिसत्वेनसिद्धिनाश
कालीनोत्पन्नानुमितेरपिस्वेतरसिद्धिकालोत्पत्तिकत्वमेवेत्यनुमित्सांविनातस्याः कथमुत्पादःस्यादतआह एकस्येति अनुमित्यादेति तदनुमितेरप्यन्यदीयसिद्ध्युत्त(
रोत्पत्तिकत्वेनानुमित्साप्रयोज्यत्वादितिभावः अनंतेति तत्पुरुषीयस्वेतरसिद्धिकालीनतत्पुरुषीयानुमितिंप्रतितत्पुरुषीयानुमित्सायाइवतत्पुरुषानुमितिसामान्यंप्र राम·
त्यपिविनश्यदवस्थितनतदीयतत्तत्सिद्ध्यभावत्वरूपेणहेतुत्वस्यावश्यकतयापृथक्पुरुषीयानुमितिस्थलएवानंतहेतुहेतुमद्भावप्रसंगइत्यर्थः तेनसिद्धिनाशदशायाम १९

पितस्यानुमित्युत्पादस्यानुकूलान्न्यूनत्वमित्यपास्तं ननु सिद्ध्यन्यवहितोत्तरानुमितित्वावच्छिन्नं प्रत्येव सिषाधयिषायाः कारणत्वं वाच्यं तदव्यवहितोत्तरत्वं च स्ववृत्तिप्रागभावप्रतियोगि
त्वसामानाधिकरण्योभयसंबंधेन सिद्धिविशि ष्टायाः कृतेः सामानाधिकरण्यरूपं ग्राह्यमतो नोक्तदोषावकाश इत्यत आह अपिचेति सामान्यसामग्री नहि नेति सिद्ध्यभावस्थलीयानुमितौ कृप्तहे
तुताकपरामर्शाद्यात्मककारणस्तोमादित्यर्थः ननु विशेषसामग्रीसहिताया एव सामान्यसामग्र्याः कार्यजनकत्वात्प्रकृते चानुमित्सापरामर्शमात्रादप्यनुमित्युदयात् तथा चोक्तनियमाभावा
त्सिद्ध्यात्मकविशेषसामग्रीविरहात्कुतोनुमित्यापत्तिरत आह नहीति ईदृशेति अनुमित्साघटितेत्यर्थः नास्तीति विनानुमित्सां परामर्शमात्रादप्यनुमित्युदयात् तथा चोक्तनियमाभावात्
सिद्ध्यभावस्यैव सिद्धिस्थलेपि विशेषसामग्रीं विनैव सामान्यसामग्रीमात्रादनुमितिः स्यादेवेति भावः अन्यत्र सिद्ध्युत्तरानुमितावनुमित्साया इव तदुत्तरानुमितावपि सिद्धिसामान्याभावस्य हे
तुत्वं वाच्यं तथा च परामर्शादिसामान्यसामग्रीसत्वेपि सिद्धिदशायां निरुक्तविशेषसामग्रीविरहादेव नानुमितिरत आह तदिति सिद्ध्युत्तरानुमितौ सिद्ध्यभावरूपसामग्र्यंतरकल्पने चेत्यर्थः अ
तिगौरवमिति विशेषसामग्रीद्वयकल्पनामपेक्ष्यानुमितिसामान्ये एकस्यैव विशिष्टसिद्ध्यभावस्य हेतुत्वे लाघवादिति भावः न च सिद्ध्युत्तरवर्तित तदनुमितिव्यक्तिष्वप्यवश्यं तत्तत्परामर्शादिव्यक्ते
र्विशिष्टहेतुत्वमुपेयं अन्यथा परामर्शादेः सामान्यकारणस्याविशिष्टत्वात्तत्रैकानुमित्युत्पत्तिदशायां भाव्यनुमित्यंतरापत्तेः तथा च तत्तत्परामर्शाद्यात्मकविशेषसामग्रीविरहादेव सिद्धिदशा
यामनुमित्यापत्त्यसंभव इति वाच्यं यत्र क्रमेण सिद्धिपरामर्शसिद्धिनाशानुमितयस्तत्रत्यायाएवानुमितिव्यक्तेः सिद्धिनाशोत्पाददशायामापादनीयत्वात्तत्तद्व्यक्तिहेतोः परामर्शस्य प्रागपि स
त्वात् न च तथाविधानुमितिव्यक्तिषु तत्तत्सिद्धिनाशक्षणस्य तत्क्षणोत्पन्नज्ञानादेर्वा विशिष्य हेतुत्वकल्पनात्तदभावादेव न तादृशानुमितिरिति वाच्यं क्षणादीनां विशिष्य हेतुतामन्यथासिद्धत्वात्
अन्यथा सर्वत्रैव तत्तत्क्षणसंबंधानां विशिष्य हेतुतयैव सामंजस्ये विशेषितः कारणांतरस्य क्वापि कल्पनं न स्यात् अनंततत्क्षणव्यक्तीनां तत्रोत्पन्नज्ञानादीनां वा विशेषितो हेतुत्वकल्पनामपेक्ष्य वि
शिष्टसिद्ध्यभावस्यैकस्यैकस्यैवानुमितिसामान्यहेतुत्वकल्पनाया एव लाघवेनौचित्यादिति भावः न व्यास्तु तत्तदनुमित्साविरह विशिष्टसिद्ध्यभावत्वेन हेतुतायां तत्तदनुमित्साविरहाणां वि
शेष्यविशेषणभावेन गुरुत्वादनंतत्वाच्च तदपेक्षया यादृशयादृशेच्छासत्वे सिद्धिसत्वेनुमितिस्तादृशतादृशेच्छात्वेन सिद्ध्युत्तरानुमितिं प्रति तु सिद्धिसामान्याभावत्वेन कारणत्वकल्पने वल
घीयसीति प्राहुस्तच्चिंत्यं सिद्धिस्थल इत्यर्थः सा अनुमितिः तत्कारणस्येत्यस्यानुमित्सात्मकेत्यादिः सा सिद्ध्युत्तरत्वावच्छिन्नानुमितिः प्रागल्भमतं निरस्यति कारणस्येत्यादिना ननु पक्षताविशिष्ट
स्य परामर्शत्वेन परामर्शविशिष्टपक्षतात्वेपि विनिगमकाभावेन हेतुत्वापत्त्या द्वयोरेव लाघवात्स्वातंत्र्येण हेतुत्वमत उक्तं कारणेति तथा चानुमितिकारणस्य व्याप्तिधियः सव्यापारत्वनि
यमाद्व्यापारविधयैव परामर्शस्य हेतुत्वमावश्यकं पक्षतायास्तु व्यापारत्वासंभवात्तदनुरोधेनापि न हेतुत्वमित्येव स्फुटं विनिगमकमिति भावः न च स्वमते मन एवानुमितिकारणतया तत्सं
योग एव जन्यमात्रे व्यापार इत्यनुमितौ पक्षताविशिष्टपरामर्शस्यैव परामर्शविशिष्टनिरुक्तसिद्ध्यभावे न पक्षताया अपि हेतुतायां विनिगमकाभाव एवेति वाच्यं परामर्शविशिष्टपक्षतायाहे

आ·प तुलस्यतत्रहिपरामर्शेनसिद्धिविशेषणंनथासतिपरामर्शविशिष्टायानिरुक्तसिद्ध्यभावत्वेनहेतुत्वेपरामर्शशून्यस्यापिपुंसोनुमित्यापत्तेः तस्यापिपरामर्शविशिष्टसिद्धेरभावत्वात् नचपराम
२० र्शविशिष्टयोनिरुक्तसिद्ध्यभावस्तत्वेनहेतुत्वंमिथोवैशिष्ट्यापन्नयोःसिद्धिपरामर्शयोरभावांशेविशेषणीभूयावच्छेदकत्वाभावाद्व्यासज्यवृत्त्य वच्छेदकत्वानंगीकारात् अन्यथानि
रुक्तसिद्ध्यभावत्वपरामर्शयोरेवव्यासज्यवृत्त्यवच्छेदकत्वेनसामंजस्येतयोर्विशेष्यविशेषणभावेविनिगमनाविरहाद्भावनस्योन्मत्तप्रलापितत्वापत्तेः पक्षताविशिष्टपरामर्शस्यतु
वैशिष्ट्यापन्नस्यैवावच्छेदकतयातादृूप्येणहेतुतायांबाधकाभावादितिध्येयं प्रतिबंधकांतरंबाधनिश्च यादि नन्वकारणतावच्छेदकविशिष्टसत्वस्यैवकार्योत्पत्तिनियामकत्वात्
तत्रैवान्वयव्यतिरेकाद्युपेक्षणीयावत्त आह अन्यथेति अन्वयादिसत्वेप्यहेतुत्वेइत्यर्थः ध्वंसाकारणत्वाप्रसिद्ध्या तन्निमित्तकारणस्यतदवच्छेदकत्वासंभवादाह यथासंभवमि
तिसमवायिकारणादित्यादिनाः समवायिकारणत्वस्योपग्रहः तथाचघटादिकार्यस्यप्रतिनियतदेशत्वरक्षायैतत्तत्कपालद्वयसंयोगादेर्घटहेतुत्वमावश्यकमितितत्रैवदंडत्वादिकमव
च्छेदकंस्यादित्यर्थः कारणत्वेबाधकसत्वात्कारणतावच्छेदकैवपक्षतेत्यभिप्रायेणासाध्यसंदेहःसिषाधयिषैवापक्षतेत्याशयेनाशंकते अथेतिकार्यकालवृत्तेरेवेति अन्यथापूर्वकालेम
ण्यभावसत्वान्मण्युत्पत्तिकालेपिदाहापत्तिरितिभावः यद्यपिकार्यसहवर्त्तित्वस्यकारणतावच्छेदकत्वेतद्वच्छिन्नस्यचेत्प्रतिबंधकाभावस्यपूर्वसत्वमपेक्षितंतदासत्यपिमण्यभावेदाहादिका
र्यनस्यात् पूर्वकालेदाहाद्यपत्तिस्तस्याभावात् कार्यसहवर्त्तित्वोपलक्षितस्यपूर्वसत्वापेक्षणेमण्याद्युत्पत्तिदशायामपिदाहादिकार्यप्रसंगः कदाचिद्दाहादिदाहादिसहवर्त्तित्वस्यैवमण्याद्य
भावस्यमण्याद्युत्पूर्वसत्वात् कार्यसहवर्त्तित्वस्यनकारणतावच्छेदकत्वमण्याद्यभावत्वेनैवहेतुत्वात् प्रतिबंधकाद्यभावविशेषितस्तत्तनस्त्वव्यवहितोत्तरक्षणत्वादिसंबंधेनैवसामग्र्याःका
र्योत्पत्तिव्याप्यत्वान्नप्रतिबंधकोत्पत्तिकालेकार्योत्पत्तिप्रसंगः समवायिकारणस्येत्थमेवकार्यसहभावेनहेतुत्वंविवेचनीयमितिदिक् तत्तद्देशीयतत्तद्दाहादिकंप्रतितत्तद्दाहाद्युत्पत्तिकालाव
च्छेदेनतत्तद्देशवर्त्तिमण्याद्यभावत्वेनहेतुत्वंकारणतावच्छेदकस्यपूर्वसत्वानपेक्षणाच्च तत्तद्दाहोत्पत्तेरसत्वेपिनक्षतिरित्यनयैवदिशासमवायादिकारणस्यापिहेतुत्वंनिरूपणीयमितिभावः त
दसंभवादितिनिरुक्तसिद्ध्यभावस्यासंभवादित्यर्थः साऽनुमितिः तथात्वेनकार्यकालवृत्त्वेनप्राचांमतेनेदंस्वमतेतुमण्युत्पत्तिदशायांमणिसामग्र्याः प्रतिबंधकत्वादेवनदाहः संयोगेनमण्य
भावस्यमण्युत्पत्तिदशायामपिसत्वात्तस्यकार्यसहभावेनहेतुत्वोपगमेप्यप्रतीकारादितिध्येयंनसर्वस्येति तथात्वेनहेतुत्वमित्यन्वयः ननुप्रतिबंधकाभावस्यतादृूप्येणहेतुताव्याप्यत्वाद्गौरवं
प्रामाणिकमत आह अन्यथेतिसहभूतस्येति अन्यथाघटादेर्नाशोत्पत्तिदशायामन्यदीयकर्मणातत्रसंयोगाद्युत्पत्तौक्षणिककार्यस्वीकारापत्तिरितिभावः तथात्वेप्रसक्तौकार्यसहभावेहेतु
त्वप्रसक्तौविजय नितिप्राभाकरैः कारणमात्रस्यैवकार्यसहभावेनहेतुत्वास्वीकारात् अन्यथाकालस्सत्तोपिप्रतियोगिनः पूर्ववर्त्तिमात्रेणैवहेतुत्वसंभवात्तेषामप्यतिरिक्तध्वंसकल्पनापत्ते राम
रितिभावः एकपरामर्शादनुमितिद्वयोत्पादेपिप्रवाहादाह क्वचिदितितथाच यत्रपूर्वपूर्वानुमितिदशायांपरामर्शान्तरस्यसामग्रीसंभवस्तत्रैवपरामर्शानुमि त्योः प्रवाहासंभवइतिभावः अ २०

नुभविकत्वादितिपक्षतानुमितिहेतुरित्यग्रेन्वयः ननूक्तस्थले क्रमिकोनानुमितिप्रवाहः किंत्वेकानुमितिनाशोत्तरमपरानुमित्युत्पत्त्यैवसइत्यतआह वार्येति अर्थांतरेति तथाचनिश्चितेवस्तुनिजि
ज्ञासाविरहात्तन्नाकांक्षितानभिधानेनपुरुषदोषतयैवतन्नावनंनतुप्रमाणदोषतयेतिभावः अत्रेदमालोचनीयंसमानविषयकप्रत्यक्षसामग्रीदशायामनुमित्यनुत्पादाद्न्यादिप्रत्यक्षजनक
तत्तदसाधारणकारणव्यक्तीनामेववन्ह्याद्यनुमितिविरोधित्वंवाच्यंकालादिसाधारणसामग्र्यास्तथात्वेगौरवात् तथाचवन्हिचक्षुःसंयोगादिव्यक्तीनामिववन्ह्याद्यात्मकविशेषणाद्यवगाहि
वह्निमत्ताप्रत्यक्षहेतूनांपर्वतोवह्निमानित्यादिसिद्धिव्यक्तीनामपितादृशानुमितिविरोधित्वमावश्यकंविनिगमकाभावात् एवंचतत्रैवपर्वतोवन्हिमानित्याकारकनिश्चयत्वेनैवानुगतरूपेणतत्त
त्सिद्धिव्यक्तीनांतादृशानुमितिविरोधित्वंकल्प्यतेलाघवात् ननुतत्तत्सिद्धिव्यक्तित्वेनगौर वादवश्यंपक्षतानुमितिहेतुः नचैवमतिलाघवेनसाध्यनिश्चयत्वमपेक्ष्यसाध्यवत्ताज्ञानत्वेन
विरोधित्वमस्तुपक्षेसाध्यसंदेहोत्तरंतत्रसाध्यवत्तानुमितोनुभविकतयानिश्चयत्वप्रवेशस्यप्रामाणिकत्वेतुसिद्धिसत्वेप्रत्यक्षसामग्रीदशायामनुमित्यनुत्पत्तेरनुभवसिद्धतयाप्रत्यक्षसाम
ग्र्यंतरेतत्तत्सिद्धिव्यक्तित्वेनैवगुर्वपिप्रतिबंधकत्वंप्रामाणिकमितिवाच्यंसाध्यवत्तापक्षज्ञानत्वेनसंशयसाधारणधर्मत्वेनप्रतिबंधकत्वेभ्रमत्वनिश्चयत्वस्योत्तेजकत्वापत्तिगौरवात्तदपे
क्ष्यभ्रमत्वज्ञानानास्कंदितसाध्यवत्तानिश्चयत्वेनप्रतिबंधकतायामेवविपरीतलाघवात् किंचसिद्धिकालीनेषुसाध्यव्याप्यवत्तापरामर्शसहकृतव्याप्यवत्तांशेभ्रमत्वादिज्ञानदशा
यांनसाध्यानुमितिस्तत्रतादृशानुमितिंप्रतिविशेषतस्तत्तद्भ्रमत्वज्ञानत्वेनानंतप्रतिबंधकत्वंगौरवात् पक्षधर्मिकसाध्यवत्तानिश्चयत्वेनैवानुगतरूपेणतत्तत्सिद्धिव्यक्तीनांविरोधित्वंकल्प्यतेला
घवात् भ्रमत्वज्ञानानामनुगतरूपेणविरोधित्वसंभवस्यबहुशोन्यत्रप्रतिपादितत्वात् एवंचसत्यामनुमित्सायांसिद्धिसत्वेप्यनुमित्युत्पादस्यपरेषामप्यानुभविकत्वादनुमित्सायास्तत्रोत्तेजकत्व
मपीत्यवश्यंपक्षतानुमितिहेतुः नचसिद्ध्यात्मकपरामर्शसहस्तत्रमेवयत्रदंडोरक्तइत्यादिविशेषणतावच्छेदकप्रकारकंरक्तत्वांशेभ्रमत्वज्ञानास्कंदितंतद्वृत्तंतत्रोत्तरकालंरक्तत्वादिविशिष्टवैशि
ष्ट्यस्यप्रत्यक्षादेर्वारणार्थंतत्तद्भ्रमत्वज्ञानव्यक्तीनांतादृशविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिज्ञानप्रतिबंधकत्वकल्पनायांतत्रापिगौरवमस्माकंतुसिद्धेरविरोधित्वात्तत्रवन्ह्यनुमितेरेवोत्पादेनान्यत्रक्लृप्तेनभिन्न
विषयकानुमितिसामग्र्याःप्रतिबंधकत्वेनैवतत्ररक्तत्वविशिष्टवैशिष्ट्यप्रत्यक्षमितिवाच्यंपक्षसाध्यकसिद्धिपरामर्शदशायांनवस्त्वंतरेपिकदापिभ्रमत्वाद्यासंजनेनतत्रैवोक्तक्रमेणपक्षतायाहेतुत्व
व्यवस्थापनादित्याहुःयत्तुपक्षतायाअनुमित्यहेतुत्वेसिद्ध्यात्मकपरामर्शदशायांभिन्नविषयकप्रत्यक्षबुभुत्सासत्वेऽनुमितितेर्वारणापत्तत्तद्बुभुत्सायामनुविरोधित्वकल्पनेगौरवंस्यादतःपक्षताहेतुरिति
तत्तुच्छंपक्षतायाःकारणत्वेतत्तदनुमित्साविरहकूटविशिष्टसिद्धित्वेनप्रतिबंधकतायाएवतत्तदनुमित्साविरहव्यक्तीनांविशेष्यविशेषणभावव्यत्यासेनानंतविरोधित्वकल्पनायांविपरीतगौरवात् अतएव
पक्षतायाअनुमित्यहेतुत्वेकथितस्थलएवभिन्न विषयकप्रत्यक्षादेरुत्पत्तयेतत्तद्बुभुत्साविरहविशिष्टानुमितिसामग्रीत्वेनैवतादृशप्रत्यक्षादौप्रतिबंधकत्वंकल्प्यमितितत्रबुभुत्साव्यक्तीनामुत्तेजक
त्वकल्पनेगौरवंस्यादित्यपिप्रत्युक्तंभिन्नविषयकप्रत्यक्षादिकंतत्तद्बुभुत्साविरहविशिष्टपरामर्शत्वेनविरोधित्वमपेक्ष्यनिरुक्तपक्षताविशिष्टपरामर्शत्वपर्यवसितेनानुमितिसामग्रीत्वेनविरोधित्व
कल्पनायामेवगौरवादित्यास्तांविस्तरः॥ॐ॥इतिजागदीश्यंतर्गत
पक्षतासमाप्ता॥

॥ वाराणशीप्रसादस्यनियोगेनप्रयत्नतः॥ काशीसंस्कृतमुद्रायामङ्कितोयंशिलाक्षरैः॥१॥ श्रीकाशीजीमेज्ञानवापीकेपूर्वफाटक

॥ इतिजागदीशीपत्रसमाप्ता॥

परश्रीविश्वनाथजीकेपासमहाराजशिवलालदुबेजीकेमकानमेकाशीसंस्कृतमुद्रायंत्रमेछपीजिनकोलेनाहोयउन्होनेइस

कार्यकेसंपादकबाबूवाराणसीप्रसादपाककचौरीगलीमेभाईप्रतापसिंहजीकेदुकानमेमिलेगी॥ ॥